

ISSN 2307-8030 (PRINT)
ISSN 2664-3545 (ONLINE)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»**

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY.
SERIES «ECONOMIC SCIENCES»**

Серія:
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
Випуск 38

Херсон
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Шашкова Ніна Ігорівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту і адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Заступник головного редактора:

Тюхтенко Наталія Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і адміністрування, проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Відповідальний секретар:

Синякова Катерина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Члени редакційної колегії:

Гарафоновна Ольга Іванівна – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна).

Гаргасас Аудріюс (Gargasas Audrius) – доктор економіки, професор (Університет Олександра Стульгінскіса, Каунас, Литовська Республіка).

Грачик-Кухарська Магдалена (Magdalena Graczyk-Kucharska) – доктор філософії, доцент (Познанський університет технологій (Poznan University of Technology), Познань, Республіка Польща).

Доброшек Юстина (Dobroszek Justyna) – доктор філософії, доцент, (Лодзьський університет (University of Lodz), Лодзь, Республіка Польща).

Кобець Віталій Миколайович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики. (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Козловський Віктор (Viktor Kozlovskij) – доктор філософії, лектор (Університет прикладних наук (University of Applied Sciences), Вільнюс, Литовська Республіка).

Кузнєцов Едуард Анатолійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою менеджменту та інновацій (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, Україна).

Макаренко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Маркіна Ірина Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту (Полтавська державна аграрна академія, Полтава, Україна).

Мохненко Андрій Сергійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та підприємництва (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Назарова Галина Валентинівна – доктор економічних наук, професор, професор, завідувач кафедри економіки та соціальних наук (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнєця, Харків, Україна).

Осадач Тетяна Станіславівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку та підприємництва (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Рошенкевіч Марія (Rosienkiewicz Maria) – доктор філософії, доцент, (Вроцлавський університет наук та технологій (Wroclaw University of Science and Technology), Вроцлав, Республіка Польща).

Савіна Галина Григоріївна – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Херсонський національний технічний університет, Херсон, Україна).

Соловійов Андрій Ігорович – доктор економічних наук, доцент, декан факультету економіки і менеджменту (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Ушкаренко Юлія Вікторівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Фітім Деарі (Fitim Deari) – доктор філософії, доцент (Південно-Східний Європейський університет (South East European University), Тетово, Республіка Північна Македонія).

Шебаніна Олена В'ячеславівна – доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики і математичного моделювання (Миколаївський державний аграрний університет, Миколаїв, Україна).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»
є фаховим виданням (категорія "Б") на підставі Наказу МОН України
№ 409 від 17.03.2020 року (додаток 1)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(від 25.06.2020 року протокол №12)

Науковий збірник включено до наукометричної бази даних
Index Copernicus (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 23953-13793ПР,
видане Міністерством юстиції України 26.04.2019 р.

Електронна сторінка видання: ej.journal.kspu.edu
DOI: 10.32999/ksu2307-8030

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Дикань В.В., Цзян Пань ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА КИТАЮ.....	7
Korneliuk Olga, Khirova Viktoria FEATURES OF FORECASTING MODERN STOCK MARKET CRISES.....	12

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Лимар В.А., Шашкова Н.І., Шабля О.С., Холодняк О.Г. ШЛЯХИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ БАШТАННИЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ.....	18
Підлипна Р.П., Смочко В.Ю. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ.....	25

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Дубиніна С.М. СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ВИРОБНИЦТВА ЗА РАХУНОК ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	32
Осіпова А.А. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	37
Свидрук І.І. НОВІТНІ УПРАВЛІНСЬКІ ПІДХОДИ ДО КРЕАТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ.....	42
Сопов А.К. ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПРОМОЖНИХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	46
Ушкаренко Ю.В., Соловійов А.І., Чмут А.В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КООПЕРАТИВНИХ ВІДНОСИН В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ.....	51

СЕКЦІЯ 4

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Предун К.М. АКТУАЛЬНІСТЬ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЩОДО ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ.....	57
--	----

СЕКЦІЯ 5

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Сидорчук О.Г. ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	62
---	----

СЕКЦІЯ 6

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Рисін В.В., Борик І.Р. ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ РОЗВИТКУ НОВІТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	69
Чижова Т.В. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ СПРАВЛЯННЯ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ.....	74
Шаповал Л.П., Кудлай К.Д. ОЦІНКА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ.....	81

СЕКЦІЯ 7**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ**

Адамська І.Є.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ТА МЕТОДІВ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....87

Гладій І.О.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ
В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА.....92

Ковальчук Т.М., Вергун А.І.

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ
ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....96**СЕКЦІЯ 8****МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

Кобець В.М., Іванов В.В., Михайлова В.О.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЦІНОУТВОРЕННЯ ДЛЯ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАНИХ
КОМПЛЕКСІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....100

CONTENTS

SECTION 1

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Dykan Valeriia, Jiang Pan

PREREQUISITES AND PROSPECTS FOR INNOVATION AND INVESTMENT COOPERATION
BETWEEN UKRAINE AND CHINA.....7

Korneliuk Olga, Khirova Viktoriia

FEATURES OF FORECASTING MODERN STOCK MARKET CRISES.....12

SECTION 2

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Lymar Vladimir, Shashkova Nina, Shabla Alexandr, Kholodnyak Oleg

WAYS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF THE MELON GROWING INDUSTRY IN THE SOUTH UKRAINE.....18

Pidlypna Radmila, Smochko Valeriia

FINANCIAL SUPPORT OF THE SOCIAL SPHERE OF UKRAINE.....25

SECTION 3

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Dubynina Svitlana

PRODUCTION COST MANAGEMENT STRATEGY FOR OPTIMIZING
LABOR PRODUCTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES.....32

Osipova Alla

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF STATE SUPPORT
OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN UKRAINE.....37

Svydruk Irena

THE LATEST MANAGEMENT APPROACHES
TO THE CREATIVE MOTIVATION OF EMPLOYEES.....42

Sopov Artem

FACTOR OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT
IN THE PROCESS OF FORMATION AND ACTIVITY
IS CAPABLE OF UNITED TERRITORIAL SOCIETIES.....46

Ushkarenko Iuliia, Solovyov Andrii, Chmut Anna

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE SYSTEM
OF COOPERATIVE RELATIONS IN AGRICULTURAL PRODUCTION.....51

SECTION 4

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Predun Konstantin

THE RELEVANCE OF THE PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
REGARDING THE TRANSFORMATION OF ENERGY IN UKRAINE.....57

SECTION 5

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Sydorchuk Orystlava

INTEGRAL ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SOCIAL SECURITY IN UKRAINE.....62

SECTION 6

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Rysin Vitalii, Boryk Iryna

BENEFITS AND RISKS OF DEVELOPMENT
OF NEW TECHNOLOGIES IN BANKING ACTIVITY.....69

Chyzhova Tamila

IMPLEMENTATION OF FOREIGN EXPERIENCE OF TOURIST
TAX MANAGEMENT IN UKRAINIAN DOMESTIC PRACTICE.....74

Shapoval Lyudmyla, Kudlay Kateryna

ASSESSMENT OF PROFITABILITY OF INSURANCE COMPANIES.....81

SECTION 7**ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT****Adamska Iryna**

ANALYSIS OF APPROACHES AND METHODS

OF VALUATION OF CONSTRUCTION ENTERPRISES.....87

Hladiy Iryna

FORMATION OF MANAGEMENT REPORTING SYSTEM

IN THE PROCESS OF THE ENTERPRISE STRATEGY IMPLEMENTATION.....92

Kovalchuk Tetyana, Verhun Andrij

ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES

BY TYPE OF ECONOMIC ACTIVITY.....96

SECTION 8**MATHEMATICAL METHODS, MODELS****AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY****Kobets Vitaliy, Ivanov Vsevolod, Myhaylova Valentyna**

PRICE POLICY FORMATION FOR HOTEL AND RESTAURANT

COMPLEXES USING INFORMATION TECHNOLOGY.....100

СЕКЦІЯ 1 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-1

УДК 339.9:330.322

Дикань В.В.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління та адміністрування
Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу»
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0615-919X>
E-mail: valeriya.prof2015@gmail.com*

Цзян Пань

*аспірант кафедри управління та адміністрування
Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу»
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
E-mail: panczan69@gmail.com*

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА КИТАЮ

У статті розглянуто позицію Китаю як ініціатора та інвестора реалізації масштабних інфраструктурних проєктів як у рамках окремих країн, так і на світовому рівні. Проаналізовано існуючий досвід та ефективність реалізації інфраструктурних проєктів на території України. Розглянуто динаміку прямих іноземних інвестицій в економічне зростання України, у т. ч. з Китаю і Гонконгу. Вказано на глобальну тенденцію активізації інноваційної діяльності країн і визначено високі позиції Китаю в глобальних інноваційних рейтингах. Досліджено темпи розвитку та фінансування інноваційної діяльності в Україні і на цій основі вказано на їх невідповідність аналогічним світовим показникам. Проведено порівняльний аналіз інноваційних та інвестиційних можливостей України та Китаю, що дало змогу зробити висновок про значний розрив у рівні їх інноваційно-інвестиційного зростання і вказати на доцільність співпраці країн у напрямі вирівнювання їх територіального розвитку. Обґрунтовано стратегічну значущість і розкрито перспективні напрями реалізації проєктів інноваційно-інвестиційної співпраці України та Китаю.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційна співпраця, інвестиції, інновації, територіальний розвиток, спільні проєкти.

Дикань В.В., Цзян Пань. ПРЕПОСЫЛКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И КИТАЯ

В статье рассмотрена позиция Китая как инициатора и инвестора реализации масштабных инфраструктурных проектов как в рамках отдельных стран, так и на мировом уровне. Проанализированы существующий опыт и эффективность реализации инфраструктурных проектов на территории Украины. Рассмотрена динамика прямых иностранных инвестиций в экономический рост Украины, в т. ч. из Китая и Гонконга. Указано на глобальную тенденцию активизации инновационной деятельности стран и определены высокие позиции Китая в глобальных инновационных рейтингах. Исследованы темпы развития и финансирования инновационной деятельности в Украине и на этой основе определено их несоответствие аналогичным мировым показателям. Проведен сравнительный анализ инновационных и инвестиционных возможностей Украины и Китая, что позволило сделать вывод о значительном разрыве в уровне их инновационно-инвестиционного роста и указать на целесообразность сотрудничества стран в направлении выравнивания их территориального развития. Обоснована стратегическая значимость и раскрыты перспективные направления реализации проектов инновационно-инвестиционного сотрудничества Украины и Китая.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционное сотрудничество, инвестиции, инновации, территориальное развитие, совместные проекты.

Dykan Valeriia, Jiang Pan. PREREQUISITES AND PROSPECTS FOR INNOVATION AND INVESTMENT COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND CHINA

In the article, the author considers China's position as an initiator and investor of large-scale infrastructure projects and examines its position in the world innovation ratings of countries. In particular, the most large-scale infrastructure project of China in the framework of international cooperation for the development of the great silk road economic belt, which involves the formation of a common space for China and neighboring countries for their stable development, was considered. Examples of implementation of infrastructure projects in Ukraine and the effectiveness of their practical implementation are analyzed. The dynamics of direct investment concentrated in the economy of Ukraine, including China, is considered. It is concluded that despite the dominance of the global trend of slowing economic development, the innovative activity of the world's countries is also gaining momentum, which is expressed in particular in an increase in investment aimed at research and development. We have studied the pace of development and financing of innovation activities in Ukraine, including through budget financing. It is established that now China's economic policy is focused on enhancing the country's innovative development and implementing structural changes. Measures of state support in this direction should be defined as: reducing tax pressure on innovation-oriented companies; providing financial support to real economy entities; creating a favorable environment for research and development; improving legislation in the field of intellectual property protection, and so on. Comprehensive support for the development of scientific and technical clusters of the

country allows us to occupy leading positions in the world. The successful experience of China in financing research and development and the dynamics of their investment in recent years are analyzed. A comparative analysis of the innovation and investment opportunities of Ukraine and China was conducted, which allowed us to conclude that there is a significant gap in the level of their innovation and investment growth and the feasibility of cooperation between the countries in the direction of leveling their territorial development. The strategic significance of implementing joint projects of innovation and investment growth in Ukraine and China is substantiated.

Keywords: innovation and investment cooperation, investment, innovation, territorial development, joint projects.

Постановка проблеми. Поступове нівелювання інституційних, митних, торговельно-економічних та комунікаційних бар'єрів співпраці між країнами і поглиблення інтеграції держав до глобальної екосистеми актуалізують питання розширення міждержавних відносин, особливо в аспекті їх інноваційно-інвестиційного співробітництва. Україна також наслідують глобальні тенденції і націлена не залишитися осторонь цих процесів, тому нині приділяє достатню увагу розширенню її транскордонних територіальних зв'язків зі світовими лідерами глобального економічного середовища.

Колосальні резерви криються в поглибленні співпраці України та Китаю, який останніми роками провадить політику зовнішньої відкритості і розширення взаємовигідної співпраці з іншими країнами. З огляду на масштаби інфраструктурних проєктів, що реалізуються Китаєм як на рівні Української держави та інших країн, так і на глобальному рівні, вагомим значення нині набуває розширення меж співпраці України та Китаю і реалізації ними спільних інноваційно-інвестиційних проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання транснаціонального співробітництва країн загалом і розбудови українсько-китайських відносин зокрема активно висвітлюються в публікаціях вітчизняних учених, серед яких – В.Б. Родченко, Ю.І. Прус, С.В. Захарін та ін. [1; 2]. Зважаючи на прискорені темпи глобальних змін і визначальний характер інноваційного та інвестиційного складників забезпечення економічного зростання країн і територій, особливої ваги набуває дослідження передумов і визначення перспективних напрямів поглиблення інноваційно-інвестиційної співпраці України та Китаю.

Мета статті полягає у визначенні передумов і розкритті перспектив інноваційно-інвестиційного співробітництва України та Китаю в контексті нівелювання асиметрій їх територіального розвитку.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Починаючи з 2006 р. Китай займає лідируючі позиції на світовому рівні і виступає ключовим драйвером зростання глобальної економіки. За підсумками 2018 р. внесок Китаю у глобальний економічний розвиток становив 27,5% [3]. За останні десять років економіка Китаю збільшилася з 4,6 трлн дол. у 2008 р. до 13,6 трлн дол. у 2018 р. При цьому загалом вимір світової економіки в 2018 р. досягав 85 трлн дол. [4]. Викликає зацікавлення і рівень внутрішнього споживання, внесок якого в економічне зростання країни у 2018 р. становив 108,6%, у т. ч. на частку кінцевого споживання припадало 76,2% [5].

Нині Китай позиціонується як найбільш активний інвестор, що започаткував реалізацію низки інфраструктурних проєктів як міжнародного рівня, так і в окремих країнах світу. За період 2005–2019 рр. Китай інвестував близько 1,2 трлн дол. у понад 1 600 інвестиційних проєктів інших країн, у т. ч. в українську економіку – близько 1% (9 млрд дол.). Слід зазначити, що статистика інвестицій Китаю розділяє інвестиційні потоки на фінансові інвестиції та інвестиції в будівництво, а також виділяє інвес-

тиції, які зазнали невдачі після укладення комерційної угоди (проблемні інвестиції). За розглянутий період близько 32% від загального обсягу інвестицій отримали статус проблемних. Своєю чергою, найбільш перспективними галузями для інвестування китайськими компаніями визнано енергетику (392,1 млн дол.), металургію (147,5 млн дол.), транспорт (129,9 млн дол.), нерухомість (102,3 млн дол.) і агросектор (83,5 млн дол.) [6].

Найбільш масштабним інфраструктурним проєктом Китаю у рамках міжнародного співробітництва визнано ініціативу «Економічний пояс Великого шовкового шляху», що передбачає формування для Китаю та сусідніх країн спільного простору для їх стабільного зростання, зокрема на основі поліпшення політичної консультативної взаємодії країн, розбудови єдиної транспортно-логістичної мережі і покращення якості транскордонної інфраструктури, посилення торговельно-інвестиційного співробітництва, соціальної взаємодії населення тощо. З метою реалізації вказаної ініціативи Китаєм було створено Азіатський банк інфраструктурних інвестицій і Фонд Шовкового шляху, до якого мали змогу приєднатися й інші країни. У рамках проведеного Китаєм у травні 2017 р. першого форуму «Один пояс, один шлях» було виділено 270 проєктів, націлених на реалізацію зазначеної ініціативи, а до 2020 р. кількість таких проєктів мала досягнути близько 1 700 у виробничій, транспортно-логістичній та фінансовій сферах.

Із моменту оголошення про практичне впровадження вищезазначеної ініціативи Україна розглядалася Китаєм як перспективний учасник розбудови інфраструктурної мережі між Азією та Європою, а також стратегічний партнер для реалізації спільних проєктів у галузях промисловості, у т. ч. авіабудування, енергетики, сільського господарства тощо. Однак подальші несприятливі події політичного й економічного характеру, що відбулися в Україні, дискредитували її на міжнародному рівні і на тлі невиконання Україною взятих вимог у рамках плану дій Україна – КНР її участь у реалізації такого масштабного проєкту набула суто декларативної ролі. Зокрема, транзитні вантажні потоки, що мали прямувати територією України, сьогодні здійснюються через Білорусь.

Попри це, слід відзначити і позитивний досвід реалізації інфраструктурних проєктів на території України, ініційованих Китаєм, зокрема в таких сферах, як інфраструктура, енергетика, сільське господарство (табл. 1). Загалом за останні десять років було ініційовано реалізацію багатьох проєктів, однак практично вдалося впровадити лише деякі з них. Більшість проєктів, започаткованих у 2011–2014 рр., так і не було реалізовано.

Попри деякі позитивні кроки в напрямі активізації інвестиційної діяльності, останніми роками Україна відчуває гострий дефіцит інвестиційних ресурсів для забезпечення її стабільного соціально-економічного розвитку і реалізації найбільш значущих інфраструктурних проєктів. Загострення воєнно-політичного конфлікту, посилення макроекономічної

Таблиця 1

Найбільш масштабні інфраструктурні проекти, започатковані Китаєм на території України, за період 2016–2020 рр. [6]

Рік	Інвестор	Сума інвестицій	Галузь	Об'єкт та особливості інвестиційної угоди
2016	Cofco Corporation	\$75 млн	Агросектор	Китайська компанія запустила термінал із перевалки зернових і олійних культур у Миколаївській області (проект реалізовано)
2017	Bohai Commodity Exchange	82 млн грн	Банківська сфера	Китайська біржа придбала Український банк реконструкції та розвитку (угода відбулася)
2018	China Energy Engineering Corporation	\$ 500 млн	Енергетика	Китайські інвестори передали Укргазбанку кредит на \$500 млн для будівництва Дністровської ГЕС (проект реалізовано)
2018	Sinomach (Китай) та ДТЕК (Україна)	\$210 млн	Енергетика	Спільний проект щодо будівництва Нікопольської сонячної електростанції потужністю 200 МВт (проект реалізовано)
2019	Power China (Китай) і Scatec Solar (Норвегія)	\$115 млн	Енергетика	Компанія Power China (Китай) спільно з Scatec Solar (Норвегія) реалізують проект із будівництва сонячної електростанції в Миколаївській області (проект на стадії реалізації)
2019	SkyWell		Виробництво	Компанія SkyWell планує відкрити завод із виробництва електроавтобусів в Україні (на стадії переговорів сторін)
2019	Чотири китайські компанії	\$200 млн	Харчова промисловість	Інвестування в індустріальний парк Chortkiv-West, зокрема заплановано будівництво заводу з переробки кукурудзи (на стадії реалізації). У перспективі планується будівництво ще трьох заводів із виробництва харчових добавок
2019	Skyrizon	\$250 млн	Транспорт	Придбання підприємства «Мотор Січ». На першому етапі інвестовано \$100 млн, у 2020 р. планується інвестувати \$150 млн
2019	China Energy Engineering	\$150 млн	Енергетика	Планується відкриття сміттєспалювального заводу під Києвом (на стадії реалізації)
2020	Bohai Commodity Exchange		Фондовий ринок	Придбання пакету акцій АТ «Фондова біржа ПФТС» у розмірі 49,9% статутного капіталу

нестабільності і погіршення довіри до України як ділового партнера зумовили зниження її привабливості на інвестиційному ринку. Як наслідок, обсяг прямих інвестиційних надходжень в економічній розвитку України скоротився з 53,7 млрд дол. (станом на 01.01.2014) до 35,8 млрд дол. (станом на 31.12.2019), тобто на 33%. За даними на 31.12.2019, найбільший внесок в інвестиційне забезпечення розвитку України здійснили такі країни-інвестори: Кіпр – 10,4 млрд дол. (29,0%), Нідерланди – 8,3 млрд дол. (23,2%), Велика Британія – 2,1 млрд дол. (5,9%), Німеччина – 1,8 млрд дол. (5,0%) та Швейцарія – 1,7 млрд дол. (4,7%). Динаміку прямих інвестицій, зосереджених в економіці України за 2010–2019 рр., наведено на рис. 1 [7].

При цьому, незважаючи на стратегічну роль Китаю для України в аспекті інвестиційного співро-

бітництва, потенціал такої співпраці на разі повноцінно не реалізовано. Розмір прямих інвестицій із Китаю, зосереджених в економіці України, знаходиться на досить низькому рівні і коливається в межах від 11,8 млн дол. (станом на 01.01.2010) до 40,0 млн дол. (31.12.2019). Щодо інвестиційних надходжень із Гонконгу як особливого адміністративного району Китаю, то слід указати, що їх обсяг за період 2010–2019 рр. зріс із 4,6 млн дол. (01.01.2010) 58,9 млн дол. (31.12.2019) [7].

Розглядаючи співробітництво України та Китаю, слід звернути увагу і на динаміку зовнішньої торгівлі між цими країнами. Загалом, незважаючи на позитивні темпи зростання обсягів торгівлі товарами та послугами України (у 2019 р. – 111,2%), зберігається від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, що досягло 3633,1 млн дол. Поряд із цим зафіксовано

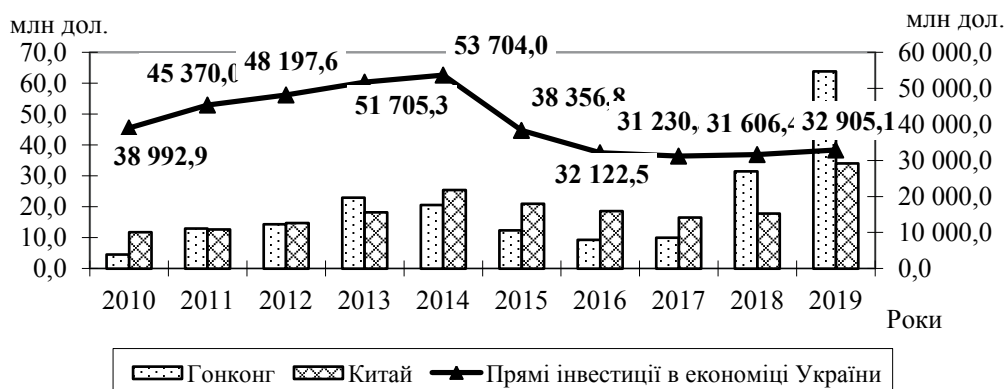

Рис. 1. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за період 2010–2019 рр. (станом на початок року) [7]

позитивну тенденцію нарощення обсягу торгівлі з Китаєм, зокрема в географічній структурі експорту товарів України його питома вага становила 7,2% порівняно з 4,6% у 2018 р. Своєю чергою, обсяг імпорту товарів із Китаю також зріс, і його питома частка в структурі імпорту України досягла 15,1% у 2019 р. порівняно з 13,3% у 2018 р. Однак, розглядаючи вказані показники у вартісному виразі, слід указати на той факт, що обсяг імпорту товарів із Китаю в декілька разів перевищує розмір експорту (у 2018 р. це співвідношення становило 7 608,4 млн дол. проти 2 200,1 млн дол.) [7]. Слід акцентувати увагу й на тому, що потенціал торговельно-економічного співробітництва України та Китаю повноцінно не реалізується, що значною мірою викликано інституційними бар'єрами, пов'язаними з несформованістю зони вільної торгівлі цих країн.

Незважаючи на домінування глобальної тенденції уповільнення темпів економічного розвитку, інноваційна активність країн набирає обертів, що виражається, зокрема, у збільшенні інвестицій, спрямованих на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок (за період 1996–2016 рр. їх розмір збільшився майже вдвічі) і, відповідно, нарощенні патентів на результати інтелектуальної власності. У 2017–2018 рр. масштаби використання інтелектуальної власності досягли максимально високої позначки. З огляду на такого роду тенденції, урядами держав ведеться активна політика щодо створення і збереження інноваційних екосистем. Однак, незважаючи на певні кроки, фінансування державами фундаментальних досліджень залишається на низькому рівні, що обмежує можливості країн щодо створення належного базису для створення інноваційних ідей і розроблення на їх основі інноваційної продукції. Крім того, і надалі зберігається значний інноваційний розрив між країнами, у т. ч. з високим і середнім рівнями доходів, і загалом інноваційний потенціал сконцентровано в межах окремих високо-розвинених держав світу.

У цьому сенсі викликає зацікавлення для України успішний досвід Китаю з фінансування науково-дослідних розробок, зокрема слід указати, що на світовій арені за цим показником країна посідає друге місце після США. Так, у 2018 р. Китай витратив 1,96 трлн юанів (291,58 млрд дол.) на дослідження і розробки, що становить 2,18% ВВП. Порівняно з 2017 р., в якому зафіксовано фінансування на рівні 1,75 трлн юанів, або 270 млрд дол., значення показника зросло на 12% [8]. Хоча експерти і відзначають проблемні аспекти, пов'язані з уповільненням темпів зростання обсягів фінансування НДДКР, структурними диспропорціями в системі їх фінансування та низьким рівнем інвестування у фундаментальні дослідження і неналежною результативністю таких вкладень.

Україна ж значно відстає за темпами розвитку і рівнем фінансування науково-дослідної діяльності від Китаю. Так, у 2018 р. в Україні кількість організації, які здійснювали науково-дослідні розробки, досягала 950 од. (у 2010 р. – 1 303 од.), в яких було задіяно 88,1 тис осіб (у 2010 р. – 182,5 тис осіб). Рівень внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок у 2018 р. становив 16,8 млрд грн (у 2017 р. – 13,4 млрд грн), з яких кошти бюджету – 37%, або 6,2 млрд грн (у 2017 р. – 4,9 млрд грн). При цьому 22,4% від загального обсягу витрат спрямовано на виконання фундаментальних наукових досліджень, 21,3% – прикладних наукових досліджень і 56,3% – науково-технічних (експериментальних) розробок [7]. Загалом рівень фінансування інноваційної діяльності

в Україні є вкрай низьким, що зумовлено як обмеженістю власних коштів, складністю доступу до кредитних ресурсів і високим рівнем відсоткових ставок за кредитами, так і відсутністю державної підтримки інноваційної активності підприємств. Так, протягом 2010–2018 рр. фінансування інноваційної діяльності підприємств в Україні коливалося в межах від 8,0 млрд грн до 12,2 млрд грн (найвищий рівень зафіксовано в 2016 р. – 23,2 млрд грн). Слід указати на те, що основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств як загалом у галузі, так і в розрізі технологічних секторів (88,2% у загальному обсязі фінансування 2018 р.). Своєю чергою, питомих внесок державного та місцевого бюджетів у фінансування інноваційної діяльності підприємств у 2018 р. становив 5,2% та 0,1% відповідно [7].

Значно стримує інноваційний розвиток України і відсутність розвинутої інноваційної інфраструктури. Сьогодні інноваційна інфраструктура в країні налічує 40 індустріальних парків, серед яких 31 включено до Реєстру індустріальних (промислових) парків, 26 наукових парків, 16 технопарків, 24 центри інновацій і технологічного трансферу, 22 інноваційних центри, 38 центрів комерціалізації, 24 інноваційних бізнес-інкубатори, 1 інвестиційно-технологічний кластер, понад 30 кластерів, 1 інноваційно-виробничі об'єднання. При цьому слід указати, що рівень їхньої інноваційної активності є надзвичайно низьким: за період 2006–2018 рр. фактично зареєстровано лише 16 проєктів інноваційного характеру. Зокрема, технологічними парками за останні 10 років не реалізовано жодного проєкту. Стосовно наукових парків, то останніми роками лише близько 40% від їх загальної кількості займалися реалізацією інноваційних проєктів [9].

Китай у глобальному рейтингу інноваційних лідерів 2019 р. посів 14-ту позицію, піднявшись на три сходинки порівняно з 2018 р. Інноваційні можливості Китаю показово проявляються в багатьох сферах, зокрема країна займає провідні позиції в рейтингах за такими напрямками, як «патенти в розділенні за походженням», «промислові зразки» і «товарні знаки в розділенні за походженням», а також «чистий експорт високотехнологічної продукції» та «експорт продукції творчої праці» [10]. При цьому сім років поспіль Китай посідає перше місце у світі за якістю інновацій серед країн із середнім рівнем доходів. Стосовно якості національних університетів, що є одним з основних показників оцінювання якості інновацій, то Китай посідає третє місце світового рейтингу і перше місце серед країн із середнім рівнем доходу.

Інноваційне зростання Китаю пов'язують, насамперед, із розвинутою інноваційною інфраструктурою, зокрема мережею технопарків і масштабних промислових кластерів. Реалізація індустріально орієнтованих економічних реформ, започаткованих ще в 1970-х роках, стала поштовхом до розбудови мережі промислових кластерів, особливих економічних зон і технопарків. Сьогодні економічна політика Китаю зосереджена на активізації інноваційного розвитку країни і реалізації структурних перетворень. Заходами державної підтримки у цьому напрямі слід визначити: зниження податкового тиску на інноваційно орієнтовані компанії; забезпечення фінансової підтримки суб'єктів сектору реальної економіки; створення сприятливого середовища для здійснення НДДКР; поліпшення законодавства у сфері захисту інтелектуальної власності тощо. Всебічна підтримка розвитку науково-технічних кластерів країни дає

зможу останнім займати провідні позиції у світі, оскільки сьогодні більшість із провідних науково-технічних кластерів зосереджена саме у США, Китаї та Німеччині. Так, за даними 2019 р., 18 китайських кластерів увійшли до сотні провідних науково-технічних кластерів світу, значно поліпшивши свої позиції порівняно з 2018 р.

Грунтуючись на вищезазначеному, слід указати, що інноваційно-інвестиційне співробітництво України та Китаю має значний потенціал, який не використовується сьогодні належним чином, що зумовлено наявністю низки бар'єрів на шляху розбудови довготривалих плідних взаємовідносин. Серед перспективних напрямів інноваційно-інвестиційного співробітництва України та Китаю:

- формування зони вільної торгівлі між Україною та Китаєм і нарощення обсягів торгівлі між країнами;
- розбудова транснаціональних промислових конгломератів і локалізація в Україні виробництва високотехнологічної продукції;

- розширення інноваційно-технологічного співробітництва країн, у т. ч. започаткування спільних науково-дослідних проектів, забезпечення трансферу технологій, залучення інтелектуальних кадрів країни і формування спільних проектних груп щодо створення інноваційної продукції;

- розбудова спільної інноваційної інфраструктури, зокрема українсько-китайських науково-технічних та індустріально-інноваційних парків;

- упровадження двосторонніх програм стажування фахівців, забезпечення обміну досвідом між країнами;

- реалізація спільних інфраструктурних проектів, у т. ч. розбудова портової інфраструктури, інноваційно-технологічна модернізація і цифровізація залізничного транспорту, поліпшення стану інфраструктури трансграничного значення, зокрема в рамках реалізації ініціативи «Один пояс, один шлях» і включення до неї України, через територію якої пролягає найбільш вигідний маршрут транспортного сполучення Китаю з Європою;

- розбудова цифрових платформ і формування цифрового простору інноваційно-інвестиційної співпраці України та Китаю;

- реалізація спільних проектних рішень в енергетичному, промисловому, інноваційно-технологічному та аграрному секторах тощо.

Однак слід урахувати, що реалізація наголошених ініціатив значною мірою залежить від економічної політики України і здійснення нею важливих реформаційних змін, спрямованих на нівелювання інституційних бар'єрів для співпраці країн, розроблення дорожньої карти інноваційно-інвестиційного співробітництва України та Китаю, запровадження гнучких механізмів залучення іноземних інвестицій і загалом створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, поліпшення ділового клімату і зменшення бюрократичного та фіскального тиску на іноземних інвесторів, запровадження державних гарантій під час реалізації спільних проектів, застосування дієвих фінансових інструментів активізації інноваційної співпраці країн тощо.

Висновки. Таким чином, сьогодні інноваційно-інвестиційна співпраця України та Китаю має значний потенціал, що визначає доцільність реалізації спільних проектів в аспекті територіального розвитку країн. Досліджено успішну практику реалізації китайськими компаніями інфраструктурних проектів на території України, зокрема в аграрному, енергетичному, нафтогазовому, виробничому

та транспортному секторах. Проведено порівняльний аналіз інноваційних та інвестиційних можливостей України та Китаю і, з огляду на це, вказано на значний розрив у рівні їх інноваційно-інвестиційного зростання і доцільність співпраці країн у напрямі вирівнювання їх територіального розвитку. Обґрунтовано значущість і розкрито перспективні напрями реалізації спільних проектів інноваційно-інвестиційного зростання України та Китаю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Родченко В.Б., Прус Ю.І. Глобальні орієнтири просторового розвитку в сучасних умовах: виклики для України. *Соціальна економіка*. 2018. Вип. 55. С. 50–61.
2. Захарін С.В., Лі Інін, Ван Венцзянь. Активізація українсько-китайського економічного співробітництва. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2016. Вип. 2. С. 28–32.
3. За последние 70 лет Китай стал ведущим драйвером роста мировой экономики. *russian.news.cn* : вебсайт. URL: http://russian.news.cn/2019-08/30/c_138350792.htm (дата звернення: 10.04.2020).
4. Китайский черный лебедь для мировой экономики и Украины. *nv.ua* : вебсайт. URL: <https://nv.ua/biz/experts/riskimirovoy-ekonomiki-kakie-sobytiya-mogut-privesti-k-krizisu-v-sleduyushchem-godu-50061374.html> (дата звернення: 08.04.2020).
5. Только вперед. *rg.ru* : вебсайт. URL: <https://rg.ru/2019/10/01/ekonomika-kitaia-razvivaetsia-dinamichno-i-posledovatelno.html> (дата звернення: 10.04.2020).
6. Украина – Китай: горизонт для инвестиций. *inventure.com.ua* : вебсайт. URL: <https://inventure.com.ua/analytics/articles/ukraina-kitaj-gorizonty-dlya-investitsij> (дата звернення: 12.04.2020).
7. Статистична інформація. *Державна служба статистики України* : вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2020).
8. Финансирование науки и исследований в Китае достигнет 2,5% ВВП в 2019 году. *news.rambler.ru* : вебсайт. URL: https://news.rambler.ru/asia/41851404/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink (дата звернення: 08.04.2020).
9. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р. *Законодавство України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 16.04.2020).
10. Глобальный инновационный индекс 2019 г. *wipo.int* : вебсайт. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/wipo_pub_gii_2019_keyfindings.pdf (дата звернення: 15.04.2020).

REFERENCES:

1. Rodchenko V.B., Prus Yu.I. (2018). Globalni oriientyry prostoro-ovoho rozvytku v suchasnykh umovakh: vyklyky dlia Ukrainy [Global guidelines for spatial development in modern conditions: challenges for Ukraine]. *Sotsialna ekonomika*, vol. 55, pp. 50–61. [in Ukrainian]
2. Zakharin S.V., Li Inin, Van Ventsian (2016). Aktyvizatsiia ukrain-sko-kytayskoho ekonomichnoho spivrobitnytstva [Activation of Ukrainian-Chinese economic cooperation]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika*, vol. 2, pp. 28–32. [in Ukrainian]
3. Za poslednie 70 let Kitay stal vedushchim drayverom rosta mirovoy ekonomiki (2019). *russian.news.cn*. Available at: http://russian.news.cn/2019-08/30/c_138350792.htm (accessed 10 Apr 2020).
4. Kitayskiy chernyy lebed' dlya mirovoy ekonomiki i Ukrainy (2019). *nv.ua*. Available at: <https://nv.ua/biz/experts/riskimirovoy-ekonomiki-kakie-sobytiya-mogut-privesti-k-krizisu-v-sleduyushchem-godu-50061374.html> (accessed 08 Apr 2020).
5. Tol'ko vpered (2019). *rg.ru*. Available at: <https://rg.ru/2019/10/01/ekonomika-kitaia-razvivaetsia-dinamichno-i-posledovatelno.html> (accessed 10 Apr 2020).
6. Ukraina – Kitaj: gorizont dlya investitsiy (2020). *inventure.com.ua*. Available at: <https://inventure.com.ua/analytics/articles/ukraina-kitaj-gorizonty-dlya-investitsij> (accessed 12 Apr 2020).

7. Statystychna informatsiia (2020). State statistics service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 10 Apr 2020).
8. Finansirovanie nauki i issledovaniy v Kitae dostignet 2,5% VVP v 2019 godu (2019). *news.rambler.ru*. Available at: https://news.rambler.ru/asia/41851404/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink (accessed 08 Apr 2020).
9. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku (2019). *Legislation of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (accessed 16 Apr 2020).
10. Global'nyy innovatsionnyy indeks 2019 g. (2019). *wipo.int*. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/wipo_pub_gii_2019_keyfindings.pdf (accessed 15 Apr 2020).

*Стаття надійшла до редакції 08.05.2020.
The article was received 08 May 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-2

UDC 336.7:33.05-044.372

Korneliuk Olga

*PhD in Economic Sciences, Senior Teacher of the
International Economic Relations and Project Management Department
Lesya Ukrainka Eastern European National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6620-1073>
E-mail: ol-lu@ukr.net*

Khirova Viktoriya

*Student of Master Specialty of
International Economic Relations and Project Management Department
Lesia Ukrainka Eastern European National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7379-8063>
E-mail: vika.khirova98@gmail.com*

FEATURES OF FORECASTING MODERN STOCK MARKET CRISES

In the scientific work, the essence of the concept of the stock market crisis is investigated and the premises and causes of the modern stock market crash of 2020 are analyzed. In particular, the theoretical foundations and practical aspects of the emergence and development of exchange crises are described in terms of their key characteristics. Also, stock indices, that form the market prices of securities and on the basis of which it is possible to monitor the volatility of the stock market, are analyzed. The dynamics of the largest falls of the Dow Jones stock exchange index is studied and a detailed description of the causes and consequences of each fall is presented. Based on the results of the analysis, the main prerequisites for the modern stock market crisis of 2020 are determined.

Keywords: stock market crisis, stock market crash, Dow Jones index, negative stock market dynamics, coronavirus.

Корнелюк О.А., Хірова В.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ СУЧАСНИХ БІРЖОВИХ КРИЗ

У науковій роботі досліджена теоретична та практична сутність поняття біржова криза та проаналізовані передумови і причини сучасного біржового краху 2020 року. Актуальність даної роботи підкреслює те, що функціональні структури, актори та суб'єкти діяльності ринку цінних паперів зазнали значних трансформацій і змін в останні роки. Одним із таких суб'єктів господарювання на сучасному етапі є біржа, як організаційно-торговельний майданчик, на якому відбувається торгівля товарами або цінними паперами у вигляді стандартизованих біржових угод. Біржова торгівля виникла внаслідок удосконалення взаємин національного виробництва та міжнародної обміну, у результаті чого вона увібрала в себе риси як глобальної ринкової, так і локальної торгівлі. Основною метою бірж є не прагнення одержати прибуток, а створити такі умови ведення торгівлі, які дадуть можливість одержати цей прибуток учасникам торгів, які в основному і є членами бірж. Саме через цю мету біржі вирізняються як особлива форма торгівлі. Проте такий формат торгів вирізняється й тим, що є дуже чутливим до внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, які нерідко призводять до волатильності ринку та кризових ситуацій. Зважаючи на те, що біржові падіння та кризи сьогодні є надзвичайно багатограним та складним поняттям, надзвичайно важливо дійти комплексного розуміння його сутності та механізму функціонування. Дослідження та аналіз явища дозволить вірогідно передбачати та запобігати їхньому виникненню у майбутньому, або мінімізувати їхній негативний ефект. Зокрема, у даному науковому дослідженні було охарактеризовано теоретичні основи та практичні аспекти виникнення і розгортання біржових криз у розрізі їхніх ключових характеристик. Зокрема, детально проаналізовано біржові індекси, які формують ринкові ціни цінних паперів і на основі яких відстежують волатильність біржового ринку. Також у науковій статті досліджено динаміку найбільших падінь біржового індексу Доу-Джонса та подано детальну характеристику причини та наслідків кожного падіння. Виходячи з результатів проведеного аналізу, було визначено основні передумови сучасної біржової кризи 2020 року.

Ключові слова: біржова криза, падіння біржового ринку, індекс Доу-Джонса, негативна динаміка біржових торгів, коронавірус.

Корнелюк О.А., Хірова В.Ю. ОСОБЕННОСТИ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ БИРЖЕВЫХ КРИЗИСОВ

В научной работе исследована сущность понятия биржевого кризиса и проанализированы предпосылки и причины современного биржевого краха 2020 года. В частности были охарактеризованы теоретические основы и практические аспекты возникновения и развертывания биржевых кризисов в разрезе их ключевых характеристик. В частности, детально проанализированы биржевые индексы, которые формируют рыночные цены ценных бумаг и на основе которых отслеживают волатильность биржевого рынка. Также в научной статье исследована динамика крупнейших падений биржевого индекса Доу-Джонса и представления подробная характеристика причин и последствий каждого падения. Исходя из результатов проведенного анализа, были определены основные предпосылки современного биржевого кризиса 2020 года.

Ключевые слова: биржевой кризис, падение биржевого рынка, индекс Доу-Джонса, негативная динамика биржевых торгов, коронавирус.

Formulation of the problem. In recent years, the securities market has significantly complicated its structure because of the new approaches, tools and instruments. The speed of financial transactions and their volume also increased. At the current stage of development of the world market and global economy, the exchange is the most organized and developed form of trade, so it is impossible to overestimate the benefits of such a specific market environment. However, taking into account the distinctive characteristics and key features of stock trading, the sensitivity to the fluctuations and instability of both world and national economies is immediately noticeable. Short-term and long-term stock market crises are a constant phenomenon of stock trading.

The analysis of researches and publications. The study of development and formation of stock market crises was carried out by such national and foreign researchers as Berysheva E. (the analysis of influence of information technologies on the stock market crises), Vasylik O. (the study of stock market crises as a part of the world theory of finance), Akworth W. (research about the state and prospects of the stock market crises), Zhdanova O. (the analysis of problems and prospects of stock market crises), Kovalenko M. (research about the functioning of stock market crises) and others.

The purpose of the work. In our research we wanted to analyze the essential of the exchange crises and to form the definition of this phenomenon. Also, concerning the current stage of economic development and global challenges which it meets, it is important to analyze modern processes on the stock exchange market to predict and prevent new exchange crisis. We researched prerequisites of the new stock market crisis in 2020.

Presentation of the main research material. First of all, it should be noted that there is no generally accepted definition of the term "stock exchange crisis". Analyzing the interpretation of definitions by foreign and national scientists, we can conclude that the stock market crisis can mean a rapid and sudden decrease (which may last for months or years) of stock prices traded on the stock exchange, caused by the loss of investor confidence after a collapse, heightened by uncertainty. Usually this process is preceded by a period of prolonged and high inflation, economic and / or political turbulence, or chaotic speculative activity.

Such stock market crises disrupt normal economic activity, threaten millions of investors' savings and cause the deep economic decline of national economies in many countries.

Expanding the definition, it should be also noted that stock market crises are caused by the dynamics of

social processes in the same way as the events of the traditional economy. Typically, a crisis signals about speculative bubble or catastrophic events of global significance. In any case, stock market participants start mass-selling securities, trying to liquidate assets such as stocks and bonds. Mass sales lead to an even higher rate of sale of securities as the market becomes crowded with assets and prices fall.

Other factors that cause the stock market crash include a long period of rising stock prices and excessive economic optimism. Economic downturns or even depressions can be caused by significant negative trends in the stock market [1].

Exchange crises require the central banks of the countries of the world to take extraordinary measures to restore the normal functioning of the market. Central banks tend to lower interest rates, stop trading or adjust market rules and provide liquidity to markets, including the financial sector. After the stock market crises, lawmakers are often forced to reform to address the underlying economic factors that have led to the fall.

In order to get a general picture of the state of the stock market, stock indexes are used, which form the market prices of securities and are calculated by one or another method of averaging the set of prices and revealing their overall dynamics.

The stock index is the average change in the value of a set of specific securities. It is worth noting that a similar indicator for a country's securities is called a nationwide securities market index. It has every state with a developed stock market.

To date, many different indicators (indices) of the securities market have been developed (table 1). All of them are regularly published and updated on the websites of brokers, exchanges, consulting companies, thematic information resources. The most well-known and oldest of these is the Dow-Jones Index, which tracks the change in the exchange rate of a number of US bond companies and stocks. Usually, each developed country has its own national stock market index. Thus, in the USA it is the Dow Jones Industrial Index, in England it is the Futsy Index (FT-SE), in Japan it is Nikki (NIKKEY), in Germany it is Dax (DAH), in France it is CAC (CAC) [2].

Tracking and analyzing the values of major stock indices of developed countries of the world allows us to identify stock market crises, explore the prerequisites for their emergence and prevent new stock market crashes. Thus, we analyzed the largest falls of the Dow Jones Industrial Index after 2008 (Figure 2) and identified the main causes of stock market crises that occurred at that time.

On May 6, 2010, leading US stock indexes, including the Dow Jones Industrial Average, the S&P 500, and

Table 1

Characteristics of individual indices of exchanges in different countries of the world

Stock index	Characteristic
Dow Jones Industrial Index	The Securities Exchange (Stock) Index of the 30 Largest US Enterprises, established in 1896. At the basis of the Dow Jones Index is the theory of market analysis using average quotations of industrial and transportation stocks.
FTSE 100	The British Stock Exchange Index, based on the stock quotes of the 100 largest market companies on the London Stock Exchange. It has been calculated since 1984.
CAC 40	France's main stock index, which is based on the quotes of the 40 largest capitalized companies on the Paris Stock Exchange. Established in 1987.
Nikkei 225	One of the most important stock indices of Japan. The index is calculated as the arithmetic average of the prices of the 225 largest companies in the first section of the Tokyo Stock Exchange. It was first published in 1950.
DAX	The most important stock exchange index in Germany. The index is calculated as the weighted average value of the stock prices of the largest German joint-stock companies. DAX was established in 1988.

Source: [2]

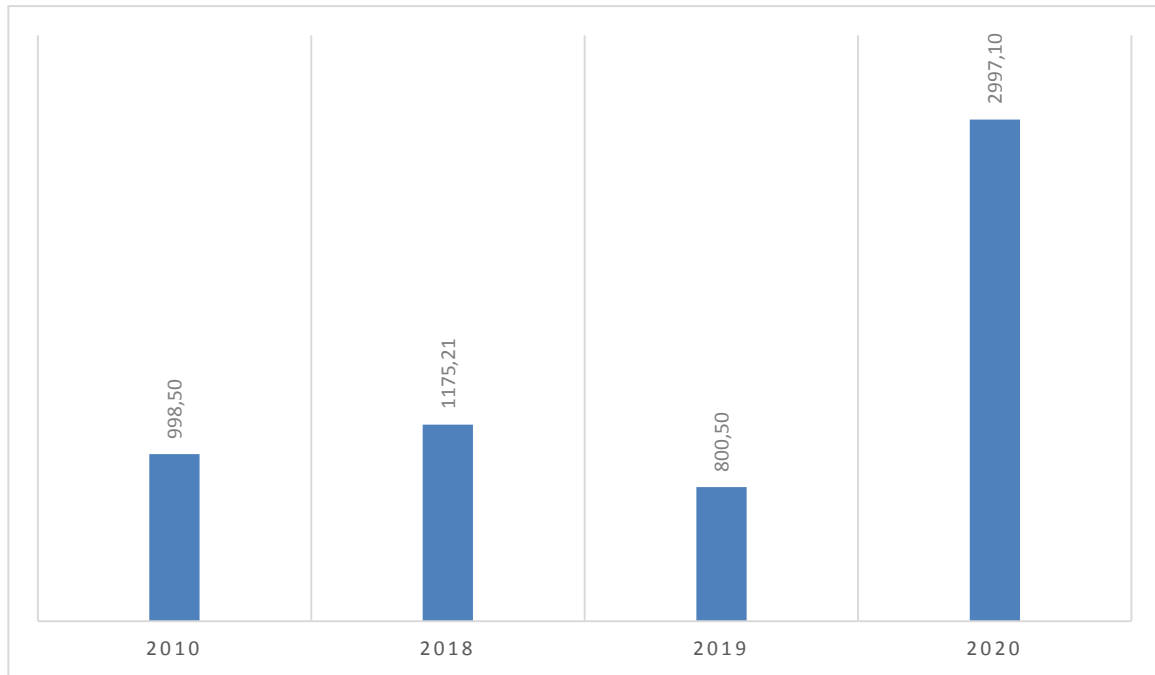

Figure 1. Dynamics of the largest falls of the Dow Jones Stock Exchange Index

Source: [3]

the Nasdaq Composite Index, fell nearly 1,000 points less than an hour on all types of securities, including stocks, futures and options. Although market indices managed to recover partially on the same day, the recession cost nearly \$ 1 trillion in market value [4].

Beginning in the morning, trading on the major US stock exchanges on May 6, 2010 showed a negative trend. This was mainly due to fears about the financial situation in Greece and the upcoming elections in the UK. In the afternoon, the main indices of stocks and futures decreased by 4%. By 2:30 pm, the auction had become extremely tumultuous. The Dow Jones

Industrial Index lost almost 1,000 points in 10 minutes (Figure 2) [4].

The results of various investigations have led to the conclusion that high-frequency traders (traders who use automated computer algorithms to enter into sales transactions that allow tens of thousands of transactions in a matter of seconds) have played a significant role in the fall. Aggressive sales and purchases of large volumes of securities have led to huge price volatility in the financial markets.

The fall of stock indices, and in particular the Dow Jones industrial index, in 2010 had a negative and

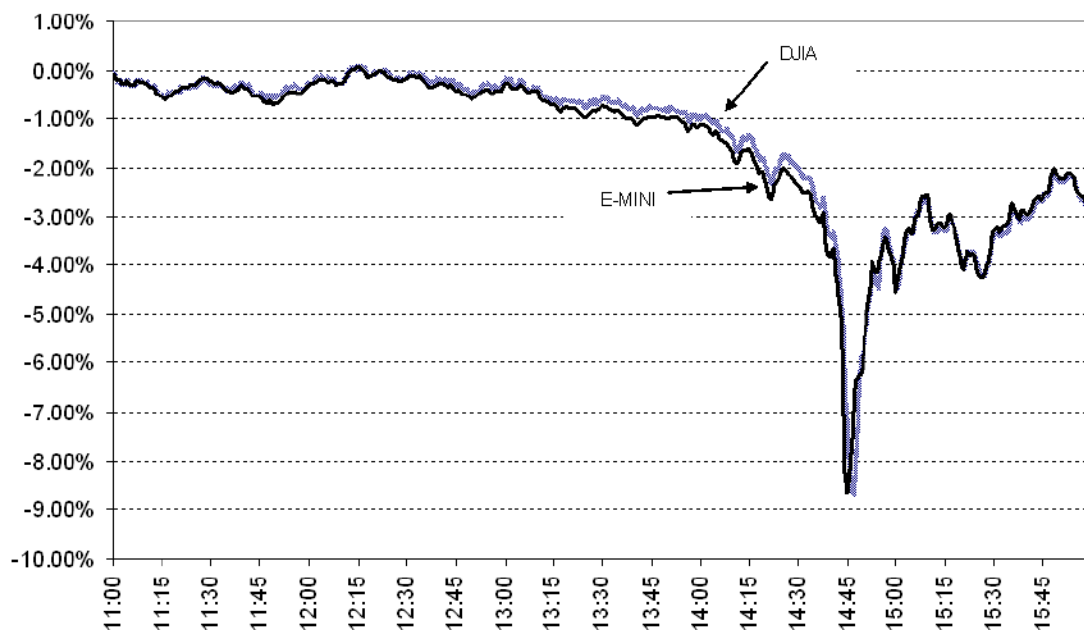

Figure 2. Dow Jones Stock Exchange Dynamics during the Crisis May 6, 2010

Source: [6]

Figure 3. Dow Jones Stock Market Growth Dynamics and Unprecedented Fall 5 February 2018

Source: [7]

even quite critical impact on the economic situation, but this cannot be called a full-fledged crisis, as the stock market managed to stabilize almost the same day. But on the other hand, if the situation were not timely responded to and the mass sale of securities could not be slowed down by traders, the situation could have longer-lasting effects that could potentially turn into a full-blown crisis.

Another critical decline in the Dow Jones Industrial Index was observed on February 5, 2018 (Figure 1). During the day, the index fell to a record all-time high (up to 2020), with 1 175 points.

Analyzing the prerequisites of this crisis, we conclude that the fall was not caused by any global event or specific mistake. The fall of 2018 has become a natural economic response to the active long-term growth of the market. Six times in the course of 2017 alone, the stock exchange showed record indicators for all world indices (Figure 3). Such processes cannot be permanent, so the "overheating" of the world economy has not slowed down.

The rapid rise in wages is a risk of accelerating inflation, which could lead to a more aggressive interest rate policy by the Federal Reserve. This, in turn, means a rise in the cost of loans and an increase in US government funds. Against the background of inflation expectations, investors began to "dump" risky stocks, opening the opportunity to refocus on buying bonds [8].

The fall of 2018 can also be considered short-lived and not considered a stock market crisis, but in our opinion, it was the starting point of the world economy crisis. In 2018 alone, global stock indices showed record lows and "black days" three more times, which were not triggered by global changes or factors. Although the overall economic picture looked good, governments continued to accumulate debt and social commitments.

Signs of a slowdown in global economic growth, global political crises and fears of rising inflation have

triggered a new record fall in stock indexes next year. On August 14, 2019, unprecedented volatility led to stock market volatility, causing the Dow Jones Industrial Index to fall by 800 points (Figure 1).

At the beginning of the same year, critical negative dynamics were also observed on key Asian exchanges: Hong Kong's Hang Seng Index fell 2.4%, China's Shanghai Composite – by 1%, and Australia's ASX – by 1.6% [9]. The fall was explained by investors' fears about the China-US trade war, but given all the previous stock market crashes, the negative trend of the stock market crisis is clearly evident.

Most likely, the stock market recession would be smooth and very time-consuming. Sharp changes could be noticed only by analyzing previous years and experiencing the next "black days" on the exchanges. But in 2020, the global economy was shaken by a real "black swan" – the pandemic of COVID-19.

The exacerbation of the coronavirus situation on March 12 caused the largest stock market crash (Dow Jones, S&P 500) since 1987. According to the results of the bidding, the indices were in the so-called "bear zone". It is considered to be a situation when prices have fallen by more than 20% [10]. Thus, the growth of world stock indices, which lasted eleven years, ended (Figure 4).

The fall of 2020 began with the Chinese stock exchanges: at the beginning of the year, just after the New Year holidays, the Shenzhen Stock Exchange index fell by 8.45%, Shanghai – by 7.72%. Securities fell by 10% at the beginning of trading, and the yuan against the US dollar decreased by 1.5%. On 31 January, the stock price of Chinese companies traded on the Hong Kong Stock Exchange declined 6.7% to its lowest level since February 2018. According to the Financial Times, the reason for this was the increasing number of deaths from coronavirus, which exceeded the death toll of acute respiratory syndrome SARS in 2002-2003 by that time [12].

Figure 4. The negative dynamics of the Dow Jones exchange index because of the SARS-CoV-2 coronavirus

Source: [11]

Another evidence of the height of the new global stock market crisis was the fall in oil prices. On March 18, 2020, the price of the Brent brand fell a record by 13% to \$ 24.88 a barrel, it's the lowest level since May 2003. Such a sharp fall in oil prices was caused by the refusal of the Russian Federation to reduce production of "black gold". Saudi Arabia has responded to Russia's position with a collapse in prices: Saudi Aramco company has been ordered by the government to set discounts on crude oil. They reached \$ 8 per barrel and were the largest for the last 20 years [13].

Lower oil prices also led to a decline in global financial indices – with a decline of about five percent traded futures for US industrial indices, more than five percent collapsed Japanese Nikkei 225, Australian S & P / ASX 200 – more than by 7% [13].

Another global challenge became an international quarantine, which has been supported by most countries. Closure of borders, shutdown of large enterprises, closure of small and medium-sized businesses have caused an unprecedented turbulence when both investors and stock traders are unsure of their own assets and don't want to risk them. Panic in the stock markets was also fueled by the announcement of the IMF chairman about the beginning of a new world recession.

Thus, the situation with the new stock market crisis is only gaining momentum. Analysts predict a further fall in world indices and further volatility in the market, which will open the possibility of new speculative bubbles.

Conclusions. Therefore, it can be concluded that the stock market crisis is called a situation in which the stock market undergoes a sudden and significant fall in prices for its underlying shares. A stock market crash could be caused by a speculative bubble, a financial or an economic crisis. The negative effects of the stock market crash depend on both the major financial events that caused the problem and the pressure exerted on the stock market by investors who react to the negative news.

The global economy is currently in recession. International stock markets are experiencing a new crisis, which is compared with the fall of 2008-2009.

REFERENCES:

1. Personal finance company Bankrate. What is a stock market crash?. Available at: <https://www.bankrate.com/glossary/s/stock-market-crash/> (accessed 20th April 2020)
2. Financial markets. Fondovi indeksi: poniatia, kharakterystyka, vydy [Stock indices: concepts, characteristics, kinds]. Available at: <http://buklib.net/books/26694/> (accessed 20th April 2020).
3. Sizzlers and Fizzlers Recourse. Research the all-time biggest gains and losses of The Dow and the S&P 500. Available at: <https://us.spindices.com/indexology/djia-and-sp-500/sizzlers-and-fizzlers> (accessed 20th April 2020).
4. M. Melin. What actually caused the 2010 «Flash Crash». Available at: <https://www.businessinsider.com/what-actually-caused-2010-flash-crash-2016-1> (accessed 20th April 2020).
5. Corporate Finance Institute. What is the 2010 Flash Crash? Available at: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/trading-investing/2010-flash-crash/> (accessed 20th April 2020).
6. M. L. Schapiro. Testimony Concerning the Severe Market Disruption on May 6, 2010. Available at: <https://www.sec.gov/news/testimony/2010/ts051110mls.htm> (accessed 20th April 2020).
7. The Two-Way Resource. Dow Plunges 1,175, The Biggest Point Drop In History. Available at: <https://www.npr.org/sections/twotwo-way/2018/02/05/583325123/stocks-extend-losses-with-dow-dropping-more-than-300-points-at-the-open> (accessed 20th April 2020).
8. H. Kalachova. «Chorny tyzhen» dla finansovykh rynkov: tymchasovi strus chy pochatok novoi kryzy ["Black Week" for the financial markets: a temporary shakeup or the start of a new crisis]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/9/633908/> (accessed 20th April 2020).
9. D. Shane. Global stocks swing wildly as investors worry about China's economy. Available at: <https://edition.cnn.com/2019/01/02/business/stock-markets-2019/index.html> (accessed 20th April 2020).
10. E. Kurtenbach. Asian shares plunge after Wall Street's worst day since '87. Available at: https://apnews.com/f4dec5de0bc64d32a1e28ada66e2fc6f?utm_campaign=SocialFlow&utm_medium=AP&utm_source=Twitter (accessed 20th April 2020).
11. M. Egan. Market volatility spikes to record high, taking out 2008 crisis peak. Available at: <https://edition.cnn.com/business/live-news/stock-market-news-today-031620/index.html> (accessed 20th April 2020).
12. H. Demuryna. Torhy na birzhakh Kytaiu vidkrylysia obvalom na 8% cherez koronavirus [Trading on Chinese exchanges opened with a landslide of 8% because of the coronavirus]. Available at: <https://www.rbc.ru/finances/03/02/2020/5e378b899a794758f22d3c8e> (accessed 20th April 2020).
13. L. Vannek. Rosiia i Saudivska Araviia obvalyly tsiny na naftu. Shcho vidbuvaetsia? [Russia and Saudi Arabia have slammed oil prices. What's going on?]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/30478035.html> (accessed 20th April 2020).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Приватна фінансова компанія Bankrate. Що таке крах біржового ринку?. URL: <https://www.bankrate.com/glossary/s/stock-market-crash/> (дата звернення: 20.04.2020).
2. Фінансові ринки. Фондові індекси: поняття, характеристика, види. URL: <http://buklib.net/books/26694/> (дата звернення: 20.04.2020).
3. Ресурс Sizzlers and Fizzlers. Аналіз найбільших падінь та підйомів індексів Доу Джонса та S&P 500. URL: <https://us.spindices.com/indexology/djia-and-sp-500/sizzlers-and-fizzlers> (дата звернення: 20.04.2020).
4. Мелін М. Що насправді спричинило «Flash Crash» у 2010 році. URL: <https://www.businessinsider.com/what-actually-caused-2010-flash-crash-2016-1> (дата звернення: 20.04.2020).
5. Корпоративний фінансовий інститут. Що таке Flash Crash 2010 року? URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/trading-investing/2010-flash-crash/> (дата звернення: 20.04.2020).
6. Шапіро М.Л. Свідчення щодо серйозних зривів ринку 6 травня 2010 року. URL: <https://www.sec.gov/news/testimony/2010/ts051110mls.htm> (дата звернення: 20.04.2020).
7. Ресурс The Two-Way. Доу опускається на 1,175. Найбільший крах в історії. URL: <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2018/02/05/583325123/stocks-extend-losses-with-dropping-more-than-300-points-at-the-open> (дата звернення: 20.04.2020).
8. Калачова Г. «Чорний тиждень» для фінансових ринків: тимчасовий струс чи початок нової кризи. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/9/633908/> (дата звернення: 20.04.2020).
9. Шейн Д. Світові акції скажено коливаються, оскільки інвестори занепокоєні через економіку Китаю. URL: <https://edition.cnn.com/2019/01/02/business/stock-markets-2019/index.html> (дата звернення: 20.04.2020).
10. Куртенбах Е. Азійські акції знизилися після найгіршого дня на Уолл-стріт з 1987. URL: https://apnews.com/f4dec5de0bcb-4d32a1e28ada66e2fc6f?utm_campaign=SocialFlow&utm_medium=AP&utm_source=Twitter (дата звернення: 20.04.2020).
11. Еган М. Нестабільність ринку зросла до рекордного рівня, досягнувши піку кризи 2008 року. URL: <https://edition.cnn.com/business/live-news/stock-market-news-today-031620/index.html> (дата звернення: 20.04.2020).
12. Демурина Х. Торги на біржах Китаю відкрилися обвалом на 8% через коронавірус. URL: <https://www.rbc.ru/finances/03/02/2020/5e378b899a794758f22d3c8e> (дата звернення: 20.04.2020).
13. Ваннек Л. Росія та Саудівська Аравія обвалили ціни на нафту. Що відбувається? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30478035.html> (дата звернення: 20.04.2020).

*Стаття надійшла до редакції 02.05.2020.
The article was received 02 May 2020.*

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-3

УДК 338.43:001.895:635.61(477.7)

Лимар В.А.

*кандидат сільськогосподарських наук, директор
Південної державної сільськогосподарської дослідної станції
Інституту водних проблем і меліорації НААН
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2259-2655>
E-mail: ipobuaan@gmail.com*

Шашкова Н.І.

*доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту
Херсонського державного університету
<http://orcid.org/0000-0002-8414-1569>
E-mail: shashnin79@gmail.com*

Шабля О.С.

*кандидат економічних наук, заступник директора
Південної державної сільськогосподарської дослідної станції
Інституту водних проблем і меліорації НААН
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2669-0711>
E-mail: 2412-79@ukr.net*

Холодняк О.Г.

*завідувач відділу селекції
Південної державної сільськогосподарської дослідної станції
Інституту водних проблем і меліорації НААН
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0025-7247>
E-mail: kv88880f7enator@gmail.com*

ШЛЯХИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ БАШТАННИЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У роботі розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку галузі баштанництва на Півдні України шляхом упровадження інновацій за рахунок високопродуктивних сортів і гібридів, сучасних ресурсо- та енергозберігаючих технологій їх вирощування, спеціалізації та концентрації виробництва. Метою статті є дослідження особливостей інноваційної діяльності в агропромислових підприємствах під час виробництва баштанних культур та визначення на цій основі підходів до забезпечення їх ефективного функціонування та подальшого розвитку в сучасних економічних умовах. Установлено, що перехід вирощування баштанних культур від великотоварного виробництва у господарства населення та дрібні фермерські господарства зумовив посилення відриву реального виробника від наукових надбань, новітніх технологій, якісного насіння, суттєво обмежив можливості інноваційного розвитку галузі. Для забезпечення ефективності виробництва баштанних в умовах конкуренції виробники повинні здійснювати інвестиції з урахуванням фактичних масштабів землекористування. Завдяки цьому, а також упровадженню інновацій у виробництво пропозиція на баштанну продукцію буде зростати. У таких умовах ціни та доходи матимуть тенденцію до зниження. Пропонується посилити увагу до модернізації виробництва, зберігання, транспортування та реалізації баштанної продукції; спеціалізації та концентрації виробництва, створення асоціації різних форм кооперації і агрегації товаровиробників; залучення інвестицій, підвищення капіталізації виробництва, у тому числі з боку держави як головного регулятора умов формування ринкових відносин галузі; всебічного впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів та ресурсо-, енергозберігаючих технологій їх вирощування.

Ключові слова: інноваційна діяльність, баштанництво, собівартість, кооперація, селекція, технології, маркетинг.

Лымарь В.А., Шашкова Н.И., Шабля А.С., Холодняк О.Г. ПУТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ БАХЧЕВОДСТВА НА ЮГЕ УКРАИНЫ

В работе рассмотрены современное состояние и перспективы развития отрасли бахчеводства на Юге Украины путем внедрения инноваций за счет высокопродуктивных сортов и гибридов, современных ресурсо- и энергосберегающих технологий их выращивания, специализации и концентрации производства. Целью статьи является исследование особенностей инновационной деятельности в агропромышленных предприятиях при производстве бахчевых культур и определение на этой основе подходов к обеспечению их эффективного функционирования и последующего развития в современных экономических условиях. Установлено, что переход выращивания бахчевых культур от крупнотоварного производства в хозяйства населения и мелкие фермерские хозяйства обусловил усиление отрыва реального производителя от научных открытий, новейших технологий, качественных семян, существенно ограничил возможности инновационного развития отрасли. Для обеспечения эффективности производства бахчевых в условиях конкуренции производители должны осуществлять инвестиции с учетом фактических масштабов землепользования. Благодаря этому, а также внедрению инноваций в производство предложение на бахчевую продукцию будет расти. В таких условиях цены и доходы будут иметь тенденцию к снижению. Предлагается больше уделять внимания модернизации производства, хранению, транспортировке и реализации бахчевой продукции; специализации и концентрации производства, созданию ассоциации разных форм кооперации и агрегации товаропроизводителей; привлечению инвестиций, повышению капитализации производства, в том числе со стороны государства как главного регулятора условий формирования рыночных отношений отрасли; всестороннему внедрению в производство высокопродуктивных сортов и гибридов, ресурсо- и энергосберегающих технологий их выращивания.

Ключевые слова: инновационная деятельность, бахчеводство, себестоимость, кооперація, селекція, технологии, маркетинг.

Lymar Vladimir, Shashkova Nina, Shabla Alexandr, Kholodnyak Oleg. WAYS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE MELON GROWING INDUSTRY IN THE SOUTH UKRAINE

The paper examines the current state and prospects for the development of the melon industry in the South of Ukraine, through the introduction of innovations – high-yielding varieties and hybrids, modern resource- and energy-saving technologies of their cultivation, specialization and concentration of production. The aim of the article is to study the peculiarities of innovation in agro-industrial enterprises in the production of melon crops and to identify on this basis approaches to ensure their effective functioning and subsequent development in the current economic environment. It has been established that the transition of melon crops from large-scale production to the single production and small farms has led to an increase in the separation of the real producer from scientific acquisitions, the latest technologies, quality seeds, significantly limited the opportunities for innovative development of the industry. Innovations in the melon breeding industry are proposed to be conditionally divided into four types: biological (varieties, hybrids, lines), technical (new means of mechanization and technology.), Chemical (new fertilizers, growth stimulants, means of combating diseases, pests, weeds – insecticides, fungicides, pesticides, herbicides) and organizational and economic (new production, management and information approaches and solutions). In order to ensure the efficiency of melon production in a competitive environment, producers must invest in accordance with the actual scale of land use. Thanks to this, as well as the introduction of innovations in production, the supply for melon products will grow. In such circumstances, prices and incomes will tend to decline. It is proposed to increase the attention of modernization of production, storage, transportation and sale of melon products; specialization and concentration of production, creating an association of different forms of cooperation and aggregation of producers; Attracting investments, increasing the capitalization of production, including from the state, as the main regulator of the conditions for the formation of market relations of the industry; comprehensive introduction into the production of high-yielding varieties and hybrids, resource-energy-saving technologies of their cultivation.

Keywords: innovation, banking, cost, cooperation, selection, technology, marketing.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку агропромислового комплексу України виникає потреба у переході на інноваційну модель функціонування. Такий перехід зумовлений посиленням конкурентної боротьби на ринку сільськогосподарської продукції та інтеграцією України у міжнародний економічний простір, що, своєю чергою, зумовлює необхідність формування інноваційної моделі розвитку сільського господарства, адже в сучасних умовах інноваційна діяльність є основою стабільного й ефективного зростання як окремої галузі, так і країни загалом.

За останні десять років у галузі баштанництва України відбулися негативні зміни, які унеможливили виробництво і постачання баштанних культур у достатній кількості та широкому асортименті. Основними причинами такого стану є низька якість продовольчих баштанних культур, відсутність умов для належної післязбиральної доробки, зберігання, висока собівартість продукції внаслідок технологічної відсталості галузі; крім того, баштанництво залишається однією з трудомістких галузей сільського господарства, що зумовлює низький рівень його економічної ефективності. Сукупність зазначених та інших проблем галузевого розвитку визначає актуальність наукових досліджень щодо розроблення засад інноваційного розвитку вітчизняної галузі баштанництва в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційного розвитку в різних галузях сільського господарства знайшли відображення у працях С.А. Володіна [1], В.М. Гееця [2], Р.В. Логоша [3], І.І. Вініченко [4], В.Є. Роганіної [5], В.П. Рудь [6], Г.М. Саранчука [7], Р.М. Скупського [8], О.І. Янківської [9] та інших учених. Проте проблема інноваційного підходу до розвитку галузі баштанництва у сучасних умовах залишається недостатньо розкритою, що підтверджує актуальність та практичну значущість досліджень.

Мета статті – дослідити особливості інноваційної діяльності в агропромислових підприємствах під час виробництва баштанних культур та визначити на цій основі підходи до забезпечення їх ефективного функціонування та подальшого розвитку в сучасних економічних умовах.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. За даними ФАО, Україна входить у десятку провідних виробників баштанної продукції у світі за показниками валового виробництва продукції й визнана перспективним сві-

товим донором продовольства загалом і баштанництва зокрема [5, с. 132].

Інноваційний розвиток сільського господарства відбувається, головним чином, за рахунок внутрішньої мотивації суб'єктів господарювання. Основне джерело фінансування інноваційної діяльності – це власні кошти суб'єктів господарювання [3, с. 86].

Водночас нинішній стан сільського господарства в Україні не відповідає сучасним вимогам. Товаровиробники в нинішніх умовах постійно відчувають нестачу різних засобів виробництва, недосконалість законодавчої бази тощо. Усе це відображається на результативності роботи різних галузей сільськогосподарського виробництва [10].

Баштанництво є специфічною галуззю, яка має такі особливості, як сезонний характер виробництва, ускладнена механізація окремих виробничих процесів, що вимагає значних затрат ручної праці, потреба в працівниках певної кваліфікації та відповідній техніці, що зумовлює високі витрати виробництва [11]. У сучасних умовах галузь демонструє тенденцію до зростання виробництва в усіх категоріях господарств. Так, за останні п'ять років посівні площі під баштанними культурами в Україні зменшилися на 13% і в 2019 р. становили 64,7 тис. га, проте валове виробництво є стабільним і знаходиться на рівні 550–570 тис. т.

Лідером із виробництва баштанних культур в Україні є Південний регіон, частка якого у загальному виробництві становить понад 50%, де зібрано більше 270 тис. т плодів із площі 32,7 тис. га (рис. 1).

Найбільшим виробником є Херсонська область із показником 190 тис. т, це майже 70% від валового

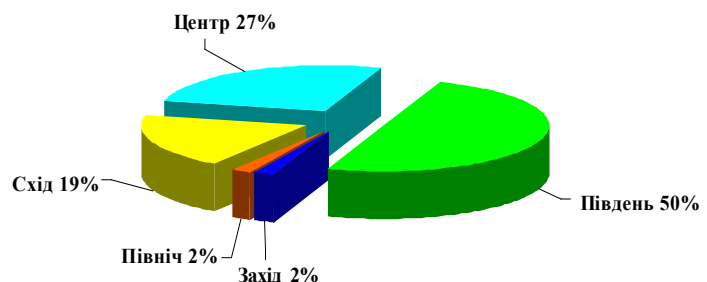

Рис. 1. Структура виробництва баштанних культур по регіонах України

Джерело: складено за даними [12]

вого виробництва Південного регіону, далі йде Запорізька область – 35 тис. т, найменші показники у Одеській та Миколаївській областях – 30 тис. т та 27,5 тис. т відповідно.

Проаналізувавши показники виробництва баштанної продукції на Півдні України, можна зробити висновок, що сучасний стан не відповідає вимогам інноваційного розвитку галузі баштанництва.

Однією з ключових проблем виробництва баштанництва в Україні є перехід промислового крупнотоварних сільськогосподарських підприємств у дрібнотоварні господарства населення, частка яких сьогодні у виробництві становить понад 90%, а це майже 500 тис. т готової продукції (рис. 2).

У ситуації, що склалася, господарства населення виявилися найбільш пристосованими до специфіки перехідного періоду до ринку. Без значних капітальних вкладень вони збільшують виробництво продукції, менш залежні від подорожчання енергоносіїв та інших матеріально-технічних ресурсів.

Перехід до вирощування баштанних культур у господарствах населення та дрібних фермерських господарствах зумовив посилення відриву реального виробника від наукових надбань, новітніх технологій, якісного насіння, суттєво обмежив можливості інвестиційно-інноваційного розвитку галузі. Разом із тим переміщення виробництва у приватний сектор забезпечує додаткові прибутки дрібним виробникам і може бути чи не єдиним джерелом їхніх доходів. Витрати на виробництво баштанних у господарствах населення у півтора-два рази вищі, ніж у сільськогосподарських підприємствах, через неефективне використання ресурсного потенціалу, застосування ручної праці, відсутність інноваційних розробок і механізації [13].

Після переходу сільського господарства України на ринкові відносини у торгівлі баштанною продукцією відбулися значні зміни. Скасування державного замовлення і призупинення з об'єктивних причин роботи заготівельної мережі споживчої кооперації зумовили різке скорочення обсягів виробництва й продажу продукції баштанництва великими спеціалізованими підприємствами. Ціни, що склалися на продукцію баштанництва, не сприяли розшире-

ному відтворенню виробництва та не відшкодовували виробничі витрати. Коливання цін реалізації продукції галузі баштанництва з року в рік призводять до зниження зацікавленості у її виробництві.

Однією з проблем нестабільної прибутковості підприємств-виробників є цінова ситуація на ринку баштанних культур, яка, своєю чергою, характеризується різноспрямованою зміною ціни реалізації.

Проведений аналіз цін на продукцію галузі дає підстави стверджувати, що 90% плодів реалізується у серпні і лише 10% – у вересні-жовтні. У цей період одночасно на ринок виходять 10 тис дрібнотоварних господарств із площею вирощування не більше 2–5 га. Як наслідок, відбувається сезонний обвал цін на продукцію, який значно погіршує рентабельність виробництва.

Ще однією причиною згорання великотоварного виробництва баштанних культур стала недостатня кількість потужностей для післязбиральної доробки та пакування продукції. Це призводить до погіршення якості продукції, втрат товаровиробником до 30–50% вирощеного врожаю, тому що протягом 60–70 днів необхідно забезпечити транспортування врожаю в обсязі майже 500 тис т до споживача на відстань 500–700 км. Подібне негативно впливає на ефективність формування та функціонування ринку на загальнодержавному і регіональному рівнях.

В Україні функціонує 703 сховища загальною ємністю 1,0 млн т для зберігання овоче-баштанних культур. Окрім того, с сільгоспідприємств не має відповідного обладнання для доробки та переробки баштанних, що не дає їм змогу отримати додаткові прибутки, адже розфасовані культури можливо продати у супермаркетах на 15–20% дорожче. Майже відсутні цехи із заморожування. У подальшому запровадження заморожування та сушіння дадуть змогу виробникові диверсифікувати канали збуту та подовжити термін реалізації баштанної продукції протягом року і підвищити рентабельність виробництва [14].

Проблемою є те, що виробництво баштанної продукції не забезпечене машинами та обладнанням для повної механізації робіт, окремі етапи виробництва вимагають значних затрат ручної праці, що суттєво збільшує сумарні витрати на вирощування

і, як наслідок, впливає на рівень економічної ефективності галузі. Наприклад, затрати ручної праці на одиницю площі під час вирощування баштанних культур у 7–12 разів вищі, ніж під час виробництва зернових або технічних культур (рис. 3).

Таким чином можна зробити висновок, що формування інноваційної системи в баштанництві відбувається за дуже несприятливих умов (недостатнє забезпечення наукової сфери матеріально-технічними ресурсами, обмеженість інформаційних ресурсів, утрата висококваліфікованих працівників тощо). Зараз більшість вітчизняних агропідприємств неспроможна виробляти високоякісну й конкурентоспроможну баштанну продукцію, що є наслідком таких негативних явищ, як: застарілий машинно-тракторний парк, диспаритет цін на продукцію промисловості й сільського господарства,

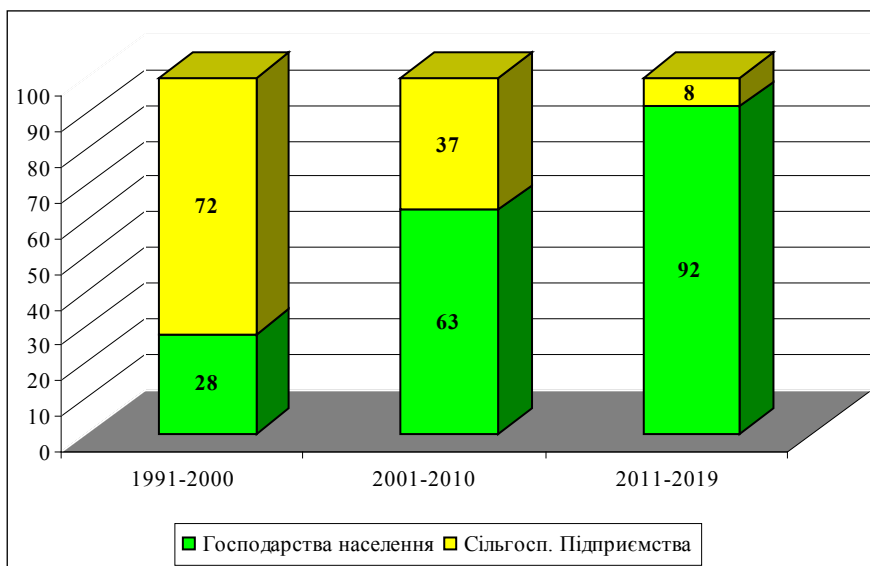

Рис. 2. Структура виробництва баштанних культур за категоріями господарств

Джерело: складено за даними [12]

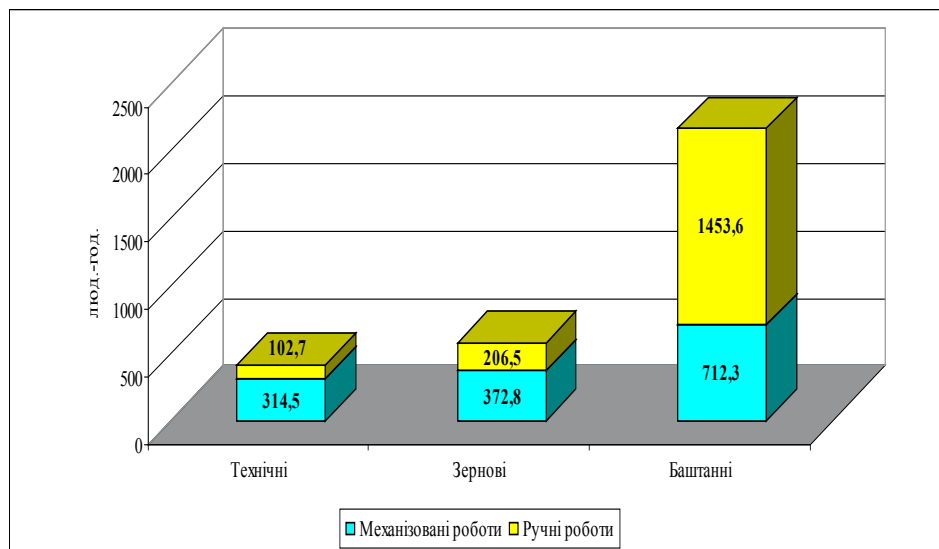

Рис. 3. Витрати у сільськогосподарському виробництві на одиницю площі

Джерело: складено за даними [15]

постійне зростання цін на паливо-мастильні матеріали, недосконала кредитно-фінансова система і законодавча база та ін.

Для забезпечення ефективності виробництва баштанних в умовах конкуренції виробники повинні здійснювати інвестиції з урахуванням фактичних масштабів землекористування. Завдяки цьому, а також упровадженню інновацій у виробництво пропозиція на баштанну продукцію буде зростати. У таких умовах ціни та доходи матимуть тенденцію до зниження.

Нами пропонується інновації в галузі баштанництва умовно поділити на чотири види: *біологічні* (сорти, гібриди, лінії), *технічні* (нові засоби механізації та технології.), *хімічні* (нові добрива, стимулятори росту, засоби боротьби із хворобами, шкідниками, бур'янами: інсектициди, фунгіциди, пестициди, гербіциди) та *організаційно-економічні* (нові виробничі, управлінські та інформаційні підходи та рішення).

Біологічні. За останні роки науковцями Південної державної сільськогосподарської дослідної станції ІВПіМ НААН розвинуто селекційну роботу на основі гетерозису за використанням поліплоїдії, цитоплазматичної чоловічої стерильності та біотехнології. Для подальшого розвитку галузі шляхом інноваційного розвитку науковцями Станції з метою зменшення або нівелювання негативних наслідків переходу баштанництва на дрібнотоварне виробництво в сучасних ринкових умовах були створені та впроваджені у виробництво нові сорти і гібриди баштанних культур, особливістю яких є збереження високих смакових властивостей та адаптивної стійкості до кліматичних умов вирощування. Нині визначено домінантні та родинні ознаки багатьох культур (кавуна, дині, гарбуза, кабачка, патисона і т. ін.). Сформовано колекції баштанних культур у складі 839 зразка, з них: кавуна – 317, дині – 269, гарбуза – 108, кабачка – 73, патисону – 18, мамордики – 1, лагенарії – 2, крукнека – 1, люффи – 1, кавбудека – 1.

Технологічні. В Україні, як і багатьох регіонах інтенсивного землеробства, вирощування високоякісної сільськогосподарської продукції залежить від різ-

ких коливань погодних умов у період вегетації рослин. Нині в умовах прогресуючих глобальних змін клімату на планеті дія несприятливих чинників навколишнього середовища стає все відчутнішою і визначає положення країни на світовому аграрному ринку [16].

Особливо гостро це питання постає для Південної України, де останнім часом часто спостерігаються довготривалі посухи протягом вегетаційного періоду. Внаслідок посилення посушливості клімату, яке є очевидним та ймовірним за сценаріями зміни клімату, за відсутності заходів з адаптації у південних областях, найімовірніше, відбудеться зменшення врожайності майже всіх сільськогосподарських культур у межах від 10% до 20%, у разі реалізації більш жорсткого сценарію – від 25% до 50% уже до 2050 р.

Науковцями Станції розроблено та впроваджено у виробництво інтенсивні технології вирощування кавуна за умов краплинного зрошення з використанням укривних матеріалів, які забезпечують отримання врожаю плодів на рівні 80–100 т/га. Розроблено технологію вирощування кавуна на основі бінарного мікросмугового способу вирощування з використанням ґрунтопокривних культур, здатних швидко накопичувати достатню вегетативну масу, поліпшити стан родючості ґрунту, підвищити урожайність плодів на 20%, знизити витрати поливної води до 10% порівняно з базовою технологією, поліпшити товарні та споживчі якості кавуна.

Хімічні. Життя рослини – це постійний обмін речовин, ланцюжок хімічних та фізіологічних процесів. Для нормального розвитку рослин потрібні волога, світло, макро- і мікроелементи та ін. Під час вирощування сільськогосподарських культур виникають різноманітні несприятливі чинники, які мають прямий вплив на рівень метаболічних процесів, на зміну обігу речовин, а також перерозподіл і засвоєння поживних речовин [17].

Посуха, високі температури, надлишкова щільність або засолення, пестицидне навантаження – це лише невеликий перелік стресових чинників, які суттєво знижують продуктивність рослин.

Підвищенню посухостійкості рослин сприяє обробка рослин синтетичними регуляторами росту та біологічно активними речовинами, що володі-

ють стреспротекторними властивостями, наприклад цирконієм, альбітом. Однак ефективність регуляторів росту сильно залежить від глибини і тривалості посухи, в умовах жорсткої посухи вони часто не реалізують своїх можливостей.

Зменшити залежність виробництва продукції баштанних культур від несприятливої дії зовнішніх чинників середовища значною мірою можна за рахунок регулювання адаптивних властивостей рослин. Науковцями Станції проводилися дослідження з можливості використання та механізму дії на стійкість рослин кавуна екологічно безпечних сполук, які є сигнальними посередниками (солі кальцію, пероксид водню, саліцилова кислота, янтарна кислота, донори оксиду азоту, жасмонова кислота), антиоксидантів (аскорбінова кислота, іонол), комерційних регуляторів росту (емістим С, зеастимулін і агростимулін) та інших прийомів із метою підвищення стійкості рослин до несприятливих чинників навколишнього середовища різної природи [18].

Установлено, що за впливу регуляторів росту активізуються фізіологічні процеси розвитку рослин кавуна, зокрема підвищується показник фотосинтетичного потенціалу посіву, збільшується загальна маса кореневої системи, підвищується вміст хлорофілу в листках. Результатом стимулювання розвитку кавуна за впливу регуляторів росту рослин є збільшення врожайності культури від 1,0 до 3,3 т/га, або на 5,7–18,9% відносно контролю.

Організаційно-економічні. В Україні створено великооптові продовольчі ринки: «Неждана» (с. В. Копані, Херсонська обл.), «Шуфар» (м. Львів), «Столичний» (м. Київ), «Початок» (Одеса) та ін., на яких гарантується збут продукції на економічно вигідних умовах. Проте ланцюг «виробник – оптовик – роздрібний продавець – споживач» залишається переважаним великою кількістю посередників. Для постачання багатьох видів овочів на експорт потрібні серйозні інвестиції в інфраструктуру [19]. Вітчизняна баштанна продукція не відповідає європейським стандартам. Так, європейські супермаркети реалізують лише продукцію, що має сертифікат якості та безпеки EuroGar. Сьогодні вітчизняні виробники здебільшого навіть не знають про його існування. Ті ж підприємства, що на практиці постали перед цією перешкодою, поки знаходяться на етапі оцінки доцільності інвестицій у сертифікацію [20].

Упровадження шляхів інноваційного розвитку галузі нині неможливе без інтеграційних процесів щодо об'єднання дрібних товаровиробників, тому науковцями Станції були спрямовані зусилля на створення спілок, об'єднань, кооперативів. Проводилися зустрічі за підтримки Українського проекту UHBDP на територіях сільських рад із товаровиробниками в основних промислових зонах вирощування баштанних культур. У рамках проведення Всеукраїнського фестивалю «Херсонський кавун» були організовані круглі столи з дискусією на тему «Створення асоціації товаровиробників для формування ринково привабливих крупнотоварних партій продукції баштанних культур».

Результатом цієї роботи за підтримки зерноторгової компанії «НУБІЛОН» стало відновлення у 2018 р. транспортування плодів кавуна річним транспортом до міста Київ та створення у липні 2019 р. Громадської спілки «Асоціація товаровиробників херсонського кавуна» із земельним банком близько 5,0 тис га з потенційною можливістю виробництва 25,0–30,0 тис плодів баштаної продукції.

Передбачається одним із пріоритетних напрямів роботи Асоціації на 2020 р. організація ведення пер-

винного насінництва кавуна для забезпечення високоякісним насінням членів Асоціації у повному обсязі.

Заплановано впровадження трирівневого контролю якості продукції під час вирощування баштанних культур, починаючи з внутрішнього контролю якості безпосередньо товаровиробником, другий рівень – із боку наукової установи і третій – представниками незалежної експертизи. Також сформовано запит на розроблення технологічної документації з будівництва на території села Добропілля Долматівської ОТГ центру з передпродажної доробки баштанних культур, яка буде включати такі операції, як мийка, сортування, охолодження та пакування продукції.

Протягом 2019 р. керівництвом Асоціації за безпосередньої участі співробітників Станції проведено роботу з підготовки необхідних матеріалів для оформлення заявки на Географічне значення «Херсонський кавун». В основу технічних умов Географічне значення (ГЗ) увійшли технологічні розробки та шість сортів кавуна селекції Станції.

На нашу думку, реалізація даного пілотного проекту дасть можливість модернізувати галузь та розробити подальші ефективні шляхи розвитку баштанництва, суттєво підвищити економічні показники виробництва баштанних культур України.

Досвід кооперативу «Херсон-Експо», який уже сім років успішно працює в Голопристанському районі, є показовим прикладом того, чого можуть досягти сільськогосподарські товаровиробники, об'єднані ідеєю кооперативної взаємодопомоги. Нині членами цього кооперативу є 17 фермерських господарств та 152 власника особистих селянських господарств.

Щорічний загальний обсяг реалізації кавунів на внутрішній ринок України досягає 14,0 тис т на суму 12,0 млн грн, у т. ч. 1–2 тис т щорічно експортується до країн Європейського Союзу

У табл. 1 наведено порівняльний аналіз господарської діяльності ФГ «Світанок» та кооперативу «Херсон-Експо» Голопристанського р-ну Херсонської обл. в середньому за 2016–2019 р., який наочно ілюструє переваги діяльності кооперативу над господарством. Так, господарство вирішило реалізувати частину продукції з поля, а частину – на оптовому ринку й отримало 100 тис грн чистого прибутку, тоді як кооператив підготував продукцію до реалізації, що дало змогу збільшити прибутковість підприємства майже в 2,5 рази порівняно з фермерським господарством і збільшити рівень рентабельності на 6,5%.

Необхідно підкреслити, що цей розрахунок є приблизним прикладом. Ціна кавунів може коливатися, так само як і вартість упаковок та перевезення. Однак, урахуовуючи значну різницю між заготівельною ціною продукції з поля в Україні та оптовою ціною у Західній Європі, дослідження цих ринків із метою пошуку вигіднішої пропозиції у багатьох випадках може збільшити прибутки. У середньому прибутковість становила 20%.

Наведений приклад демонструє, що сільгоспвиробники України можуть успішно експортувати вирощену продукцію на ринки ЄС. Розширення бізнесу на зовнішніх ринках дає змогу залучати нові експортні канали, диверсифікувати ринки збуту та сприяти зміцненню позиції виробника на ринку.

Для подальшого розвитку стабільного ринку зростаючого виробництва плодоовочевої продукції в Україні слід і надалі розвивати логістику (пакування, зберігання, транспортування і маркетинг). Чим сучаснішою є інфраструктура оптового ринку, тим чіткішим є розподіл сільськогосподарських та

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз господарської діяльності ФГ «Світанок» та СГК «Херсон-Експо»
Голопристанського р-ну Херсонської обл., у середньому за 2015–2018 рр.**

Показник	Од. виміру	ФГ «Світанок»	СГК «Херсон-Експо»
Кількість продукції	тис. т	1,5	1,5
Вартість	тис. грн	750,0	750,0
Логістичні витрати, всього	тис. грн	-	505,2
у т. ч.			
– витрати на пакування та маркування продукції	тис. грн	-	335,0
– витрати на сертифікацію продукції	тис. грн	-	50,2
– адміністративні витрати	тис. грн	-	120,0
Повна собівартість	тис. грн	650,0	1155,2
Кількість реалізованої продукції	тис. т	1,5	1,4
Ціна реалізації 1 т	грн	0,5	1000,0
Виручка від реалізації	тис. грн	750,0	1400,0
Чистий прибуток	тис. грн	100,0	244,8
Рівень рентабельності	%	15,4	21,9

Джерело: власні дослідження

харчових продуктів, вищою є якість продуктів і коротшими та дешевшими (за рахунок централізації і більш ефективної організації) є період укладення угод, процедури, пов'язані із завантаженням і розвантаженням, а також інші логістичні процедури.

Висновки. Інноваційний розвиток в агропромисловому комплексі України відбувається, головним чином, за рахунок внутрішньої мотивації суб'єктів господарювання. Основне джерело фінансування інноваційної діяльності – це власні кошти суб'єктів господарювання.

Формування інноваційної системи в баштанництві відбувається за дуже несприятливих умов (недостатнє забезпечення наукової сфери матеріально-технічними ресурсами, обмеженість інформаційних ресурсів, утрата висококваліфікованих працівників тощо). Зараз більшість вітчизняних агропідприємств неспроможна виробляти високоякісну й конкурентоспроможну овочеву продукцію, що є наслідком таких негативних явищ, як: застарілий машинно-тракторний парк, диспаритет цін на продукцію промисловості й сільськогосподарства, постійне зростання цін на паливо-мастильні матеріали, недосконала кредитно-фінансова система і законодавча база та ін.

Для подальшої інтенсифікації виробництва та інноваційного розвитку галузі необхідні в першу чергу: модернізація виробництва, зберігання, транспортування та реалізації баштанної продукції; подальша спеціалізація та концентрація виробництва, створення асоціації різних форм кооперації і агрегації товаровиробників; залучення інвестицій, підвищення капіталізації виробництва, у тому числі з боку держави як головного регулятора умов формування ринкових відносин галузі; всебічне впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів та ресурсо- й енергозберігаючих технологій їх вирощування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Володін С.А. Модель інноваційного розвитку аграрної науки на прикладі системи НААН України. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3. С. 5–24.
- Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Геєця та ін.; НАН України. Київ, 2015. 336 с.
- Логоша Р.В. Особливості інноваційного розвитку галузі овочівництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 25. С. 86–91.
- Вініченко І.І. Інноваційна діяльність аграрних підприємств: стан та пріоритети. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1(5). С. 44–48.
- Роганіна В.Є. Планування розвитку овочівництва на основі інновацій. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 8. С. 132–137.
- Рудь В.П. Інноваційна діяльність на овочевому ринку та її роль у забезпеченні продовольчої безпеки. *Економіка та управління національним господарством*. 2016. Вип. 7. С. 138–144.
- Саранчук Г.М. Інноваційний розвиток сільськогосподарства як основа підвищення його конкурентоспроможності. *Інноваційна економіка*. 2010. № 1. С. 26–32.
- Скупський Р.М. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку промислового овочівництва в аграрних підприємствах: монографія. Херсон: Гринь Д.С., 2013. 442 с.
- Янковська О.І. Особливості інновацій у сільському господарстві. *Економіка. Управління. Інновації*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_2_54 (дата звернення: 03.04.2020).
- Гальчинська В.А. До питання стратегії розвитку овочівництва. *Агроінформ*. 2012. № 8–12. С. 12–13.
- Лимар А.О. Баштанництво України: монографія. Миколаїв: Миколаївський державний аграрний університет, 2007. 232 с.
- Площі, валові збори та врожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах за 2019 рік (остаточні дані). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/pvzu/pvzu2019_xl_ost.zip (дата звернення: 08.04.2020).
- Прокопа І.В., Беркута Т.В., Бетлій М.Г. Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 3. С. 74–89.
- Андрійчук В.Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 29–35.
- Сукупні витрати домогосподарств у 2019 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/source/arch/2019/pr_sukupni_vitr_19.pdf (дата звернення: 08.04.2020).
- Мазнев Г.Є., Skudlarski J. Інноваційний розвиток техніки і технологій для аграрного виробництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. Вип. 191. С. 3–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2018_191_3 (дата звернення: 23.04.2020).
- Володько І.К. Мікроелементи та стійкість рослин до стресових факторів. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. Вип. 191. С. 24–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2018_191_24 (дата звернення: 23.04.2020).
- Javadi F., Mahmood N. Growth, nodulation and yield response of soybean to biofertilizers and organic manures. *Pakistan J. of Botany*. 2010. Т. 42. № 2. Р. 863–871.
- Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2009. 530 с.
- Сич З.Д., Федосій І.О., Подпряттов Г.І. Післязбиральні технології доробки овочів для логістики і маркетингу. URL: http://www.agromage.com/stat_id.php?id=20097 (дата звернення: 23.04.2020).

REFERENCES:

- Volodin S.A. (2014). Model innovatsiinoho rozvytku ahrarnoi nauky na prykladi systemy NAAN Ukrainy [Model of innovative development of agrarian science on the example of NAAS of Ukraine system]. *Innovatsiina Ekonomika*, vol. 3, pp. 5–24. [in Ukrainian]
- Gejcz V.M. (ed) (2015). *Innovacijna Ukrayina 2020: nacionalna dopovid* [Innovative Ukraine 2020: national report]. Kyiv: NAN Ukrayiny, 336 p. [in Ukrainian]
- Lohosha R.V. (2017). Osoblyvosti innovatsiinoho rozvytku haluzi ovochivnytstva [Features of innovative development of the vegetable industry] *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya "Ekonomika i menedzhment"*, vol. 25, pp. 86–91. [in Ukrainian]
- Vinichenko I.I. (2012). Innovatsiina diialnist ahrarnykh pidpriemstv: stan ta priorityty [Innovative activity of agricultural enterprises: state and priorities] *Biuletyn mizhnarodnoho nobelivskoho ekonomichnoho forumu*, vol. 1(5), pp. 44–48. [in Ukrainian]
- Rohanina V.Ye. (2013). Planuvannya rozvytku ovochivnytstva na osnovi innovatsii [Vegetable development planning based on innovations]. *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva. Seriya "Ekonomichni nauky"*, vol. 8, pp. 132–137. [in Ukrainian]
- Rud V.P. (2016). Innovatsiina diialnist na ovochevomu rynku ta yii rol u zabezpecheni prodovolchoi bezpeky [Innovative activity in the vegetable market and its role in ensuring food security] *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*, vol. 7, pp. 138–144. [in Ukrainian]
- Saranchuk H.M. (2010). Innovatsiinyi rozvytok silskoho hospodarstva yak osnova pidvyschennia yoho konkurentosposobnosti [Innovative development of agriculture as a basis for increasing its competitiveness]. *Innovatsiina Ekonomika*, vol. 1, pp. 26–32. [in Ukrainian]
- Skupskiy R.M. (2013). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady innovatsiinoho rozvytku promyslovoho ovochivnytstva v ahrarnykh pidpriemstvakh [Organizational and economic principles of innovative development of industrial vegetable growing in agricultural enterprises]. Kherson: Hrin D.S., 442 p. [in Ukrainian]
- Yankovska O.I. (2010). Osoblyvosti innovatsii u silskomu hospodarstvi [Features of innovations in agriculture]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_2_54
- Halchynska V.A. (2012). Do pytannia stratehii rozvytku ovochivnytstva [On the question of vegetable development strategy]. *Ahroikom*, vol. 8, pp. 12–13. [in Ukrainian]
- Lymar A.O. (2007). *Bashtannytstvo Ukrainy* [Melon growing in Ukraine]. Mykolaiv: Mykolaivskiy derzhavnyi ahrarniy universyte, 232 p. [in Ukrainian]
- Ploshchi valovi zbory ta urozhainist silskohospodarskykh kultur za yikh vydamy ta po rehionakh za 2019 rik (Ostatochni danni) [Areas, gross yields and yields of agricultural crops by their types and by regions for 2019 (final data)]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/pvzu/pvzu2019_xl_ost.zip
- Prokopa I.V., Berkuta T.V., Betlii M.H. (2010). Dyferentsiatsiia hospodarstv naselennia za kharakterom vyrobnytstva: naslidky rynkovoï transformatsii [Differentiation of households by the nature of production: the consequences of market transformation]. *Ekonomika i prohozuvannia*, vol. 3, pp. 74–89. [in Ukrainian]
- Andriichuk V.H. (2010). Vnutrishnia budova rynku silskohospodarskoi produktsii: teoretyko-metodolohichni aspekt [Internal structure of the market of agricultural products: theoretical and methodological aspect]. *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 29–35. [in Ukrainian]
- Sukupni vytraty domohospodarstv u 2019 rotsi [Total household expenditures in 2019]. URL: http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2019/pr_sukupni_vitr_19.pdf
- Mazniev I.Ye., Skudlarski J. (2018). Innovatsiinyi rozvytok tekhniki i tekhnolohii dlia ahrarnoho vyrobnytstva [Innovative development of machinery and technologies for agricultural production]. *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 191, pp. 3–18. [in Ukrainian]
- Volodko I.K. (2018). Mikroelementy ta stiikist roslyn do stresovykh faktoriv [Trace elements and resistance of plants to stress factors]. *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 191, pp. 24–38. [in Ukrainian]
- Javaid F., Mahmood N. (2010). Growth, nodulation and yield response of soybean to biofertilizers and organic manures. *Pakistan J. of Botany*. T. 42. № 2. P. 863–871.
- Supikhanov B.K. (2009). Rozvytok ryнкiv ahrarnoi produktsii. [Development of agricultural markets]. Kyiv: NNT IAE, 530 p. [in Ukrainian]
- Sych Z.D., Fedosii I.O., Podpriatov H.I. Pisliazbyralni tekhnolohii dorobky ovochiv dlia lohistyky i marketynhu [Post-harvest technologies of vegetable processing for logistics and marketing]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/pvzu/pvzu2019_xl_ost.zip

Стаття надійшла до редакції 21.05.2020.
The article was received 21 May 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-4

УДК [336.531.1:316.3](477)

Підлипна Р.П.

*доктор економічних наук,
професор кафедри обліку та оподаткування
Ужгородського торговельно-економічного інституту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6886-5834>
E-mail: radmila2008@ukr.net*

Смочко В.Ю.

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів
Ужгородського торговельно-економічного інституту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0319-9783>
E-mail: v-smochko@ukr.net*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розробленню рекомендацій щодо вдосконалення бюджетного фінансування видатків соціального спрямування в Україні за результатами аналізу статистичних даних за останні шість років. Проаналізовано динаміку видатків бюджету соціального призначення, структуру доходів населення й соціальних видатків у Зведеному бюджеті. Досліджено розподіл джерел фінансування за сферами соціального захисту населення, розподіл витрат на різні види освіти та медичних послуг за організаціями, що фінансують. Запроваджене у 2020 р. формульне фінансування закладів вищої освіти запропоновано доповнити розрахунком державного замовлення на конкретні спеціальності з урахуванням європейського досвіду вирівнювання попиту на висококваліфіковану робочу силу. Рекомендовано розробити модель медичного страхування.

Ключові слова: соціальна політика, соціальні видатки, бюджет, джерела фінансування, соціальна інфраструктура, медичні послуги, освіта.

Підлипна Р.П., Смочко В.Ю. ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ

Статья посвящена разработке рекомендаций по усовершенствованию бюджетного финансирования расходов социальной направленности в Украине по результатам анализа статистических данных за последние шесть лет. Проанализирована динамика расходов бюджета социального назначения, структура доходов населения и социальных расходов в Сводном бюджете. Исследованы распределение источников финансирования по сферам социальной защиты населения, распределение затрат на различные виды образования и медицинских услуг по финансирующим организациям. Введенное в 2020 г. формульное финансирование учреждений высшего образования предложено дополнить расчетом государственного заказа на конкретные специальности с учетом европейского опыта выравнивания спроса на высококвалифицированную рабочую силу. Рекомендовано разработать модель медицинского страхования.

Ключевые слова: социальная политика, социальные расходы, бюджет, источники финансирования, социальная инфраструктура, медицинские услуги, образование.

Pidlypna Radmila, Smochko Valeriia. FINANCIAL SUPPORT OF THE SOCIAL SPHERE OF UKRAINE

The article is devoted to the development of recommendations for improving the budget financing of social expenditures in Ukraine based on the results of the analysis of statistical data for the last six years. Today, about half of Ukraine's population works in the real sector of the economy, while a significant part of citizens do not participate in the creation of a social product. There is an urgent need to ensure an acceptable standard of living and prevent the growth of poverty by laying the foundations for the formation of an effective model of financial security in the social sphere. Social policy is not separate; it is more or less integrated into the economy of Ukraine. Given the interests of other policies, it is closely interlinked with them, as the planning of certain social activities requires a clear definition of funding sources. The dynamics and structure of social budget expenditures, the structure of household incomes are analyzed. From the macroeconomic point of view, the importance of social infrastructure is determined by significant financial flows, financing mainly from budget funds and the presence of significant redistributive potential. From the standpoint of the micro level, the share of household income is formed by transfers from the budgets of different levels. The distribution of funding sources in the areas of social protection showed funding for programs such as social protection of pensioners (54% of total expenditures), families, children and youth, war and labor veterans, unemployed, temporarily disabled and other categories of the population, as well as other activities, basic and applied research in the field of social protection. An analysis of the distribution of costs for different types of education and medical services by funding organizations. The formulaic financing of higher education institutions introduced in 2020 is proposed to be supplemented by calculating the state order for specific specialties, taking into account the European experience of equalizing the demand for highly skilled labor. It is recommended to develop a model of health insurance.

Keywords: social policy, social expenses, budget, sources of financing, social infrastructure, medical services, education.

Постановка проблеми. В Україні гостро постає проблема соціального захисту населення, основною причиною чого є вкрай нераціональна структура суспільства нашої держави. В реальному секторі економіки сьогодні працює близько половини населення України, решту складають пенсіонери, працівники сектору державного забезпечення, освіти й охорони здоров'я, тобто значна частина громадян України не бере участі у створенні суспільного продукту. Нагальною стає потреба здійснення кроків у напрямі забезпечення прийняттого рівня життя

та недопущення зростання бідності. Необхідним є закладення основ формування ефективної моделі фінансового забезпечення соціальної сфери, що ґрунтується на ринкових принципах господарювання. Існування зовнішніх ефектів, прагнення скорегувати розподіл суспільного доходу та підвищити рівень добробуту населення потребують не лише застосування ефективніших механізмів перерозподілу трансфертів, але й запровадження соціального страхування як складової частини соціального захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні дослідники неодноразово зосереджували увагу на питаннях фінансового забезпечення соціальної політики держави. Зокрема, Л.В. Лисяк та В.З. Зюзін запропонували авторську методику обґрунтування цільового програмного бюджетування [8]; О.С. Грубляк та А.А. Макуляк визначили роль бюджету в реалізації соціальних програм [3]; Т.І. Биркович дослідила вплив трансформаційних процесів на принципи державного регулювання соціального розвитку [1]; І.Ф. Прокопенко та Ю.О. Олійник вивчали вплив соціальної політики на економічний розвиток України [15]. Соціальні аспекти економічної безпеки держави опинились у полі досліджень Т.Г. Бондарук та І.С. Бондарук [2], а В.М. Новіков проаналізував соціальні ризики бюджетної системи та визначив недоліки фінансової практики місцевого самоврядування [12].

Низка досліджень охоплює питання оцінювання соціального добробуту населення. Так, Ю.Є. Приданникова вказує на дискусійність соціальних індикаторів офіційної статистики й зауважує на необхідності систематизації підходів з розмежуванням ключових індикаторів за макроекономічною статистикою, статистикою доходів домогосподарств, демографічною статистикою і статистикою праці [14].

Інша гілка досліджень охоплює питання регіональних аспектів соціально-економічного розвитку, зокрема І.І. Ніколіна та М.В. Боднар виявляли ефективність регіонального управління [11]; дослідження О.П. Крайник присвячене моніторингу стратегій розвитку регіону, до системи оцінювання яких автор пропонує включити показники екологічного стану [7]. Цю проблематику розробляли також І.О. Іртищева, О.В. Гуріна та Ю.А. Работін, модель оцінювання яких включає вивчення мотиваційних схем та оцінку задоволення суспільних потреб [5].

Аналіз праць закордонних авторів засвідчує, що соціальна політика держав відіграє фундаментальну роль у захисті та зміцненні соціально-економічного добробуту громадян. Однак, як зауважують М.М. Рейнольдс та М. Аведано, сьогодні все ще бракує емпіричних доказів характеру та рівня такого впливу, що викликає необхідність додаткових досліджень напрямів і можливостей розвитку соціальної політики [20]. Дж. Альварез-Гальвез та А.М. Джейме-Кастілло за даними Європейського соціального обстеження (ESS) та Євростату досліджували механізми прямого та опосередкованого впливу державних програм на соціальне середовище європейських країн [16]. Л. Бучейм та С. Фретц розглядали політичний вплив на урядові інфраструктурні видатки на транспорт, освіту та соціальні послуги у США [17].

Отже, своєчасність та актуальність проведених авторами досліджень різних аспектів управління соціальною політикою не викликають жодного сумніву, однак подальший розвиток наукової думки в царині соціального управління потребує оперативного аналізу поточної інформації щодо накопичення й розподілу бюджетних коштів у соціальній сфері, що визначає актуальність дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоби на підставі прицільного аналізу статистичних даних розробити рекомендації щодо вдосконалення бюджетного фінансування видатків соціального спрямування.

Вклад матеріалу дослідження та його основні результати. Забезпечення сталого та стійкого розвитку економіки неможливе без створення умов для безпечного та якісного життя людини, адже одним із ключових факторів виробництва є людський капітал, тому вкладення у соціальний розвиток людського

капіталу за рахунок державних та приватних джерел є витратами продуктивними й фактично інвестиціями в розвиток держави загалом. Погляди науковців сьогодення є більшою мірою антропоцентричними та сконцентрованими на дослідженнях якості та безпеки життя населення. Зокрема, для країн, представлених в Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), розраховується індекс поліпшення життя, що містить систему індикаторів, згрупованих за такими напрямками, як ведення домашнього господарства, доходи, забезпеченість роботою, суспільне життя, освіта, навколишнє природне середовище, участь у громадському житті, охорона здоров'я, задоволення життям, безпека, збалансованість трудової діяльності та особистого життя [18].

Визначальною основою існування соціального захисту населення в Україні є сукупність гарантій, зокрема закріплених конституційно соціальних можливостей [13]. Державні соціальні гарантії законодавчо встановлюються задля забезпечення конституційних прав громадян у соціальній сфері [19] та покликані закріпити визначені соціальні норми в реальному середовищі. Державні соціальні стандарти закріплені у сфері доходів населення, соціальні нормативи – у сферах соціального обслуговування, житлово-комунального, транспортного обслуговування та зв'язку, охорони здоров'я, забезпечення навчальними закладами, закладами культури й фізичної культури, побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування. В межах законодавства про бюджет на відповідний рік встановлюється низка соціальних виплат, які визначаються постановами Кабінету Міністрів України. Таким чином, на законодавчому рівні закріплені лише основи соціального захисту та забезпечення, визначаються їх мінімальні граничні значення. Протягом 2014–2019 рр. в Україні спостерігається зростання абсолютних значень видатків бюджету на соціальну сферу (табл. 1), однак їх частка у ВВП скоротилась за цей час на 10%, а у загальних видатках бюджету – на 11,6%, що може свідчити про інституційне недооцінення значення соціальної сфери.

Соціальна політика не є відособленою, більшою чи меншою мірою вона інтегрована в економіку України. З огляду на інтереси інших видів політик вона перебуває з ними в тісному взаємозв'язку, адже планування певних обсягів соціальних заходів потребує чіткого визначення джерел фінансування (табл. 2), що передбачаються бюджетною політикою.

Як бачимо, у структурі матеріального забезпечення соціального захисту населення найбільша частка припадає на витрати бюджету, що у 2019 р. склали 56,3% сукупних видатків. Іншим значимим джерелом фінансування є роботодавці, на частку яких припадали 39,5%. Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення передбачають фінансування таких програм, як соціальний захист пенсіонерів (54% сукупних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на початок 2020 р.), сім'ї, дітей та молоді, ветеранів війни та праці, безробітних, тимчасово непрацездатних та інших категорій населення, а також іншу діяльність, фундаментальні та прикладні дослідження у сфері соціального захисту (рис. 1).

Отже, з макроекономічної точки зору соціальна інфраструктура має велике значення, адже вимагає значних фінансових вливань, першочергово фінансується з бюджетних коштів та містить суттєвий перерозподільний потенціал. З позицій мікрорівня доцільно розглянути, яку частку доходів домогосподарств формують такі трансферти з бюджетів різних рівнів (табл. 3).

Таблиця 1

Динаміка видатків бюджету соціального призначення в Україні у 2014–2019 рр. (млрд. грн.)

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019/2014 рр., %
ВВП	1 586,9	1 988,5	2 383,2	2 982,9	3 558,7	4 080,2	257,12
Видатки бюджету усього	523,1	679,9	835,6	1 056,8	1 250,2	1 370,1	261,92
зокрема, соціальний захист та соціальне забезпечення	138,0	176,3	258,3	285,8	309,3	321,8	233,19
освіта	100,0	114,1	129,4	177,8	210,0	238,8	238,80
охорона здоров'я	57,2	71,0	75,4	102,4	115,8	128,4	224,48
охорона навколишнього середовища	3,5	5,5	6,3	7,3	8,2	9,7	277,14
житлово-комунальне господарство	17,8	15,7	17,5	27,2	30,3	34,5	193,82
духовний та фізичний розвиток	13,9	16,2	16,9	24,3	29,0	31,6	227,34
Частка соціальної сфери у ВВП, %	20,8	20,1	21,1	20,9	19,7	18,7	90,03
Частка соціальної сфери у видатках бюджету, %	63,16	58,66	60,29	59,12	56,20	55,82	88,38

Джерело: розраховано за даними джерела [9]

Таблиця 2

Розподіл джерел фінансування за сферами соціального захисту населення України у 2019 р. (млн. грн.)

Сфера соціального захисту	Джерела фінансування соціальних виплат						усього
	державний бюджет	фінансові корпорації	роботодавці	працівники	самозайняті особи	соціально захищені громадяни	
Сім'я, діти та молодь	26 790,6	–	–	–	–	–	26 790,6
Пенсіонери	–	131,4	160 834,2	11 543,4	5 692,8	–	308 686,7
В разі тимчасової втрати працездатності	130 484,9	–	9 611,1	–	–	–	9 611,1
В разі професійної хвороби або нещасного випадку на виробництві	–	17,5	9 786,9	–	0,1	0,1	9 804,6
Безробітні	0,3	242,4	8 368,9	3 212,7	0,3	3 213	15 037,6
Ветерани війни й праці	30 161,6	–	36 211,9	–	–	–	66 373,5
Особи, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС	11 738,9	–	–	–	–	–	11 738,9
Працівники державного управління	11 815,3	–	931,6	–	–	–	12 746,9
Інші сфери соціального захисту	110 808,3	–	–	–	–	–	110 808,3
Разом	321 799,9	391,3	225 744,6	14 756,1	5 693,2	3 213,1	571 598,2

Джерело: розраховано за даними джерела [4]

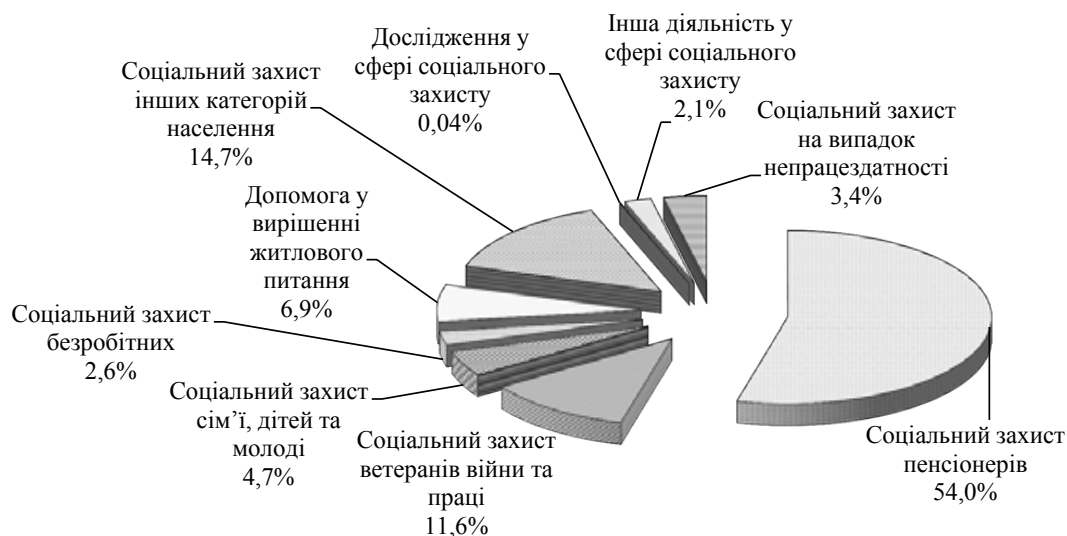

Рис. 1. Структура видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення Зведеного бюджету України за 2019 р., %

Джерело: побудовано за даними джерела [4]

Таблиця 3

Динаміка структури доходів населення України у 2014–2019 рр.

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019/2014 рр., %
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	4 563,3	5 231,7	6 238,8	8 165,2	9 904,1	10 902,1	238,9
Заробітна плата, %	50,6	48,8	47,2	46,7	52,4	54,5	107,7
Прибуток та змішаний дохід, %	9,4	10,0	8,1	8,7	5,2	2,8	29,2
Доходи від власності (одержані), %	3,2	3,4	3,9	6,2	5,4	5,3	164,6
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, %	36,8	37,8	40,8	38,5	37,1	37,5	101,9

Джерело: розраховано за даними джерела [4]

Як бачимо, основу доходів населення стабільно складала заробітна плата (найменше у 2017 р., а саме 46,7%, найбільше у 2019 р., а саме 54,5%), а друге місце у структурі доходів населення посідають соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти. Так, їхня частка за досліджуваній період коливалась у межах 36,7% у 2014 р., досягла максимального значення 40,8% у 2016 р. та дещо скоротилась у 2019 р., а саме до 37,5%. Зростання доходів призвело до зменшення частки витрат на субсидювання оплати житлово-комунальних послуг, яке станом на кінець 2019 р. отримувало 3 283,6 тис. домогосподарств (зменшення на 16,1% порівняно з початком року). Середній розмір субсидії у 2019 р. на одне домогосподарство зменшився порівняно з попереднім роком на 10,4%, становлячи 638,7 грн.

Однією з найвагоміших сфер соціальної інфраструктури є освіта, яка уособлює вкладення в людський капітал та потребує відповідних джерел фінансування. Загальні витрати на освіту щороку зростають (за 2014–2019 рр. абсолютне значення зросло у 2,4 рази), однак їх частка у ВВП зменшилась із 6,3% у 2014 р. до 5,8% у 2019 р. Основу фінансування витрат на освіту становлять державні кошти, які забезпечують 90,7% загального обсягу витрат, а недержавний сектор представлено приват-

ними організаціями (0,5%) та домашніми господарствами (8,8%) (табл. 4). Слід зауважити, що цільові внески домогосподарств належать до власних надходжень бюджетних учбових закладів, тому подальші витрати вважаються видатками державного сектору, що видається нам не зовсім правильним підходом до розподілу джерел фінансування освіти.

Щодо розподілу за видами освіти, то найбільшу частку в структурі посідають витрати на вищу освіту (27,7%), перший етап середньої освіти (22,8%) та початкову освіту (21,3%). Натомість частка витрат на професійно-технічну освіту становить лише 5,2%. Такий розподіл жодним чином не кореспондується із загальноосвітніми тенденціями, зокрема у країнах ЄС наголос робиться на інтересах розвитку висококваліфікованого ринку праці, отже, збільшується інвестування саме професійно-технічної освіти.

Також слід відзначити, що з 2017 р. виділяються кошти з бюджету на підтримку осіб з особливими освітніми потребами, які скеровуються на проведення психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять у закладах дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти I–II рівнів акредитації (у 2017 р. було виділено 209,5 млн. грн., у 2018–2019 рр. субвенція становила по 504,5 млн. грн.).

Таблиця 4

Розподіл витрат на різні види освіти за організаціями, що фінансують, у 2019 р. (млн. грн.)

Організація, що фінансує	Види освіти							Усього
	дошкільна	початкова	перший етап середньої	другий етап середньої	професійно-технічна	вища	докторантура	
Державний сектор	40 075,8	54 710,6	58 475,6	15 024,8	12 612,9	55 782,1	2 118,1	238 800,0
<i>Міністерства:</i>								
освіти і науки	–	279,1	84,5	21,7	279,4	27 465,1	164,8	28 294,6
внутрішніх справ	–	–	–	–	–	7 061,8	38,3	7 100,1
культури	–	192,7	99,1	25,5	–	1 080,1	81	1 478,4
охорони здоров'я	–	–	–	–	–	4 991,9	419	5 410,9
соціальної політики	–	–	–	–	–	–	12,7	12,7
аграрної політики та продовольства	–	–	–	–	–	2 863,2	21,7	2 884,9
фінансів	–	–	–	–	–	2 081,7	26,5	2 108,2
Інші міністерства та відомства	–	–	–	–	4,2	2 684,3	463,6	3 152,1
Обласні бюджети	40 075,8	54 238,8	58 292	14 977,6	12 329,3	7 554	890,5	188 358,0
Недержавний сектор	1 282,4	1 405	1 501,7	385,9	1 156,7	17 097,1	1 766,1	24 594,9
Приватні організації	16,4	10,1	10,8	2,8	251	743,2	403,5	1 437,8
Домашні господарства	1 266	1 394,9	1 490,9	383,1	905,7	16 353,9	1 362,6	23 157,1
Разом	41 358,2	56 115,6	59 977,3	15 410,7	13 769,6	72 879,2	3 884,2	263 394,9

Джерело: розраховано за даними джерела [4]

Фінансування вищих закладів освіти в Україні традиційно визначалося за плановими методами (обсяг фінансування у попередньому році + планована інфляція з урахуванням кількості студентів за державним замовленням). Недостатня ефективність такого підходу до бюджетних витрат спонукала до запровадження у грудні 2019 р. формульного фінансування закладів вищої освіти [6], яка включає поправку на досягнення визначених показників наукової діяльності вищого закладу освіти та враховує необхідність збільшення витрат на підготовку високо витратних спеціальностей (медицина, інженерні спеціальності тощо). На нашу думку, цей крок є досить вагомим інструментом досягнення прозорості державних витрат на освіту, однак для досягнення значного ефекту слід також розробити методику розрахунку раціонального державного замовлення на конкретні спеціальності з урахуванням європейського досвіду вирівнювання попиту на висококваліфіковану робочу силу.

Важливість такої складової частини соціальної інфраструктури, як охорона здоров'я, викликає особливий інтерес з позиції соціального страхування, адже у світовій практиці медичне страхування часто має обов'язковий характер [16], а страхові кошти є потужним джерелом фінансування видатків на охорону здоров'я [20]. В Україні медичне страхування перебуває на етапі становлення, а ідея обов'язкового медичного страхування все частіше озвучується керівництвом держави в умовах хронічного дефіциту бюджету та суттєвої затратності самої сфери, адже витрати бюджету на охорону здоров'я за 2014–2019 рр. зросли у 2,2 рази (з 57,2,6 млрд. грн. до 128,4 млрд. грн.),

їх частка від ВВП щороку стабільно зменшувалась (із 3,6% до 3,15%). Водночас частка витрат від ВВП на охорону здоров'я в Польщі сягає 6,7%, в Чехії – 7,7%, а в середньому у країнах ЄС – 10,2% [10].

Зазначимо, що, на відміну від фінансування освіти, державними коштами забезпечується лише 23,5% загального обсягу витрат, а основу фінансування видатків на медицину становлять домашні господарства, на частку яких у 2019 р. припадали 73,9% поточних витрат на медицину (табл. 5). Водночас розподіл витрат домашніх господарств на медичні послуги показує, що на стаціонарне лікування припадають лише 2,1% їх сукупних витрат на оплату медичних послуг, тоді як у структурі державних витрат ця стаття переважає (24,9%).

Прийнятий на 2020 р. Державний бюджет дещо змінив пріоритети, запланувавши витрати на медицину в розмірі 145 млрд. грн. (на 13% більше за видатки 2019 р.). Планувалось також удосконалення розподілу державних видатків, зокрема перехід на фінансування постатейних кошторисів державних установ, запровадження електронних рецептів та прозорого механізму стратегічної закупівлі послуг у сфері громадського здоров'я.

Недостатність бюджетного фінансування медицини спонукає до вироблення моделей медичного страхування, адже реальної та ефективної альтернативи у світі сьогодні практично немає [16]. Україні варто застосовувати позитивний досвід світового медичного страхування під час реформування власної системи охорони здоров'я. Попри те, ймовірними є також істотні ризики, пов'язані з такою новацією (табл. 6).

Таблиця 5

Розподіл витрат організацій, що фінансують, за видами медичних послуг у 2019 р. (млн. грн.)

Вид медичних послуг	Державний сектор	Фонди соціального страхування	Домашні господарства	Приватні організації	Інше	Разом
Витрати на персональне лікування	6 045,3	650,7	35 440,5	2 631,3	1 130,3	45 898,1
Стаціонарне лікування	32 029,4	572,7	8 469,8	1 131	–	42 202,9
Послуги денної допомоги	483,9	–	447,4	–	–	931,3
Амбулаторне лікування	19 457,3	–	17 939,9	1 248	1 130,3	39 775,5
Допоміжні послуги для лікування	3 024,3	–	8 583,4	252,3	–	11 860,0
Медичні товари для амбулаторних пацієнтів	–	178,9	98 366,2	–	9,1	98 554,2
Фармацевтичні товари нетривалого використання	71,0	123,5	98 366,2	–	9,1	98 569,8
Медичні товари довготривалого використання	31,8	55,4	–	–	–	87,2
Витрати на медичні товари	56 322,2	829,6	133 806,7	2 631,3	1 139,4	194 729,2
Профілактичні послуги та послуги з охорони здоров'я	1 913,5	–	–	–	457,2	2 370,7
Управління охороною здоров'я та медичне страхування	8 808,3	125,1	–	–	343,4	9 276,8
Інші витрати	213,3	57,6	2 671,3	–	–	2 942,2
Усього	128 400,5	2 593,5	404 091,4	7 893,9	4 218,8	547 198,1

Джерело: розраховано за даними джерела [4]

Таблиця 6

Можливі позитивні й негативні наслідки запровадження медичного соціального страхування в Україні

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Формування єдиної організаційної структури управління та системи функціонування за всіма видами соціального страхування	Створення додаткової адміністративної одиниці (зростання рівня бюрократизації системи страхування)
Підвищення ефективності фінансування шляхом економії витрат у розрахунку на одну застраховану особу	Збільшення бюджетного фінансування через додаткові витрати на створення нового фонду
Накопичення позитивного досвіду у здійсненні загальнообов'язкового виду соціального страхування порівняно з ринковими компаніями	Посилення тінізації та корумпованості, зловживань у системі фонду, що можуть вплинути на якість надання медичних послуг

Джерело: власна розробка авторів

Запровадження соціального страхування стримується через низку проблем організаційного та методологічного характеру, а успіхи державної політики в цій сфері стануть можливими лише після вирішення питань визначення переліку страхових послуг, окреслення контингенту населення – платників страхових внесків та визначення їх розміру.

Висновки. Соціально орієнтованим економікам притаманні суттєве значення соціальної сфери та її особливе місце поміж іншими сферами суспільного життя. Така пріоритетність соціальної сфери вимагає суттєвих фінансових вливань як з боку держави, так і за рахунок інших джерел фінансування. Розподіл джерел фінансування за сферами соціального захисту населення засвідчив фінансування таких програм, як соціальний захист пенсіонерів (54% сукупних видатків), сім'ї, дітей та молоді, ветеранів війни та праці, безробітних, тимчасово непрацевдатних та інших категорій населення, а також інша діяльність, фундаментальні та прикладні дослідження у сфері соціального захисту. Переважання бюджетного фінансування потреб соціальної сфери, їх першочерговість та неможливість скорочення без погіршення якості життя та соціальної захищеності населення вимагають пошуку альтернативних джерел фінансування соціокультурних видатків, що дасть змогу раціоналізувати їх у структурі бюджету, а також зможе інтенсифікувати економічне зростання, адже вивільнені ресурси можна спрямувати на економічні, продуктивні видатки. За таких обставин удосконалення системи управління коштами соціального страхування та запровадження обов'язкових видів соціального страхування згідно зі світовими стандартами дасть змогу подолати системну кризу та сприятиме сталому розвитку загалом. Запроваджене у 2020 р. формульне фінансування закладів вищої освіти запропоновано доповнити розрахунком державного замовлення на конкретні спеціальності з урахуванням європейського досвіду вирівнювання попиту на висококваліфіковану робочу силу. Подальші дослідження доцільно проводити щодо вдосконалення методичних підходів до планування та організації фінансового забезпечення державної політики забезпечення соціального розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Биркович Т.І. Вплив трансформаційних процесів у державі на формування принципів державного регулювання соціально-культурного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 86–89.
- Бондарук Т.Г., Бондарук І.С. Соціальні аспекти економічної безпеки держави. *Економічні горизонти*. 2018. № 2(5). С. 76–86.
- Грубляк О.М., Мацкуляк А.А. Роль бюджету в реалізації соціальної політики держави. *Молодий вчений*. 2018. № 10(2). С. 761–764.
- Державна служба статистики України : офіційний веб-ресурс. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2020).
- Іртишева І.О., Гуріна О.В., Работін Ю.А. Методичні підходи до оцінки ефективності регіональної соціальної політики у контексті задоволення суспільних потреб. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2018. № 2. С. 412–422.
- Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності : Постанова від 24 грудня 2019 р. № 1146 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF> (дата звернення: 27.04.2020).
- Крайник О.П. Механізми контролю за реалізацією стратегій соціально-економічного розвитку регіону. *Ефективність державного управління*. 2018. № 1. С. 210–216.
- Лисяк Л.В., Зюзін В.О. Механізм фінансового забезпечення соціальних програм в Україні. *Економічний вісник університету: збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. 2018. № 37(1). С. 236–245.
- Видатки зведеного бюджету за роками. 2014–2019 / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/2019>
- Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років / МОЗ України. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (дата звернення: 27.04.2020).
- Ніколіна І.І., Бондар М.В. Оцінювання ефективності управління регіональним соціальним розвитком. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 6. С. 28–38.
- Новіков В.М. Бюджетний ризик: зміст та регулювання у соціально-інфраструктурі. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1. С. 73–86.
- Підліпна Р.П. Дослідження системної парадигми механізму державного регулювання соціального страхування. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія : Економічні науки*. 2019. Вип. 57. С. 33–38.
- Приданикова Ю.Є. Статистичний аналіз динаміки і структури основних індикаторів рівня розвитку матеріального добробуту населення. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/176.pdf (дата звернення: 27.04.2020).
- Прокопенко І.Ф., Олійник Ю.О. Державна соціальна політика як чинник економічного розвитку України. *Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди «Економіка»*. 2018. № 18. С. 4–13.
- Álvarez-Gálvez J., Jaime-Castillo A.M. The impact of social expenditure on health inequalities in Europe. *Social Science & Medicine*. 2018. Vol. 200. P. 9–18.
- Buchheim L., Fretz S. Parties, divided government, and infrastructure expenditures: Evidence from U.S. states. *European Journal of Political Economy*. 2020. Vol. 61. Art. 101817.
- OECD. StatExtracts: Complete database available via OECD's iLibrary. Organization for economic co-operation and development. URL: <http://stats.oecd.org> (дата звернення: 24.04.2020).
- Pidlypna R.P. Directions of reforming of social insurance system in Ukraine in the context of social security and material welfare. *International Scientific Journal Euro-American Scientific Cooperation*. 2015. Vol. 10. P. 10–13.
- Reynolds M.M., Avendano M. Social Policy Expenditures and Life Expectancy in High-Income Countries. *American Journal of Preventive Medicine*. 2018. Vol. 54. Iss. 1. P. 72–79.

REFERENCES:

- Byrkovych, T.I. (2018). Vplyv transformatsiinykh protsesiv u derzhavi na formuvannya pryntsypiv derzhavnoho rehuliuвання sotsialno-kulturnoho rozvytku [Influence of transformation processes in the state on the formation of principles of state regulation of socio-cultural development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid [Investments: Practice and Experience]*, 3, 86–89.
- Bondaruk, T.H., & Bondaruk, I.S. (2018). Sotsialni aspekty ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Social aspects of economic security of the state]. *Ekonomichni horyzynty [Economic Horizons]*, 2(5), 76–86.
- Hrubliak, O.M., & Matskuliak, A.A. (2018). Rol biudzhetu v realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy [The role of the budget in the implementation of the social policy of the state]. *Molodyi vchenyi [Young Scientist]*, 10(2), 761–764.
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). Ofitsiyni web-resursy [The official web resource]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 27.04.2020).
- Irtysheva, I.O., Hurina, O.V., & Rabotin, Yu.A. (2018). Metodichni pidkhody do otsinky efektyvnosti rehionalnoi sotsialnoi polityky u konteksti zadovolennia suspilnykh potreb [Methodical approaches to assessing the effectiveness of regional social policy in the context of meeting public needs]. *Visnyk KhNAU. Seriya: Ekonomichni nauky [KhNAU Bulletin. Series: Economic Sciences]*, 2, 412–422. DOI: 10.31359/2312-3427-2018-2-412
- Kabinet Ministriv Ukrainy (2019). Pro rozpodil vydatkiv derzhavnoho biudzhetu mizh zakladamy vyshchoi osvity na osnovi pokaznykiv yikh osvithoi, naukovoї ta mizhnarodnoi diialnosti: postanova vid 24 hrudnia 2019 r. № 1146 [On the allocation of state budget expenditures among higher education institutions based on indicators of their educational, scientific and international acti-

- vities: Decree No. 1146 of December 24, 2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF> (accessed: 27.04.2020).
7. Krainyk, O.P. (2018). Mekhanizmy kontroliu za realizatsieiu stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Mechanisms of control over the implementation of socio-economic development strategies of the region]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia [Public Administration Effectiveness]*, 1, 210–216.
 8. Lysiak, L.V., & Ziuzin, V.O. (2018). Mekhanizm finansovoho zabezpechennia sotsialnykh proqram v Ukraini [The mechanism of financial support of social programs in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu: zbirnyk naukovykh prats Pereiaslav-Khmelnitskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. H. Skovorody [Economic Bulletin of the University: Collection of Scientific Papers of Pereiaslav-Khmelnitsky G. Skovorody State Pedagogical University]*, 37(1), 236–245.
 9. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2020). Vydatky zvedenoho biudzhetu za rokamy. 2014–2019 [Consolidated budget expenditures by years. 2014–2019]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/2019>.
 10. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy (2015). Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini na period 2015–2020 rokiv [National Healthcare Reform Strategy in Ukraine for 2015–2020]. <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (accessed: 27.04.2020).
 11. Nikolina, I.I., & Bondar, M.V. (2018). Otsiniuvannia efektyvnosti upravlinnia rehionalnym sotsialnym rozvytkom [Assessing the effectiveness of regional social development management]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky [Economy. Finances. Management: Topical Issues in Science and Practice]*, 6, 28–38.
 12. Novikov, V.M. (2018). Biudzhetnyi ryzyk: zmist ta rehuliuвання u sotsialnii infrastrukturi [Budget risk: content and regulation in social infrastructure]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika [Demography and the Social Economy]*, 1, 73–86. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.073>
 13. Pidlypna, R.P. (2019). Doslidzhennia systemnoi paradyhmy mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання sotsialnoho strakhuvannia [Investigation of the systemic paradigm of the mechanism of state regulation of social insurance]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Seria: Ekonomichni nauky [Bulletin of Lviv Trade and Economic University. Series: Economic Sciences]*, 57, 33–38.
 14. Prydannyykova, Yu.Ye. (2019). Statystychnyi analiz dynamiky i struktury osnovnykh indyikatoriv rivnia rozvytku materialnoho dobrobutu naselennia [Statistical analysis of the dynamics and structure of the main indicators of the level of material welfare of the population]. *Efektivna ekonomika [Effective Economic]*, 10. DOI: [10.32702/2307-2105-2019.10.174](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.174)
 15. Prokopenko, I.F., & Oliinyk, Yu.O. (2018). Derzhavna sotsialna polityka yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [State social policy as a factor of economic development of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H.S. Skovorody "Ekonomika" [Collection of scientific works of KhNPU named after G.S. Skovoroda "Economy"]*, 18, 4–13.
 16. Álvarez-Gálvez, J., & Jaime-Castillo, A.M. (2018). The impact of social expenditure on health inequalities in Europe. *Social Science & Medicine*, 200, 9–18. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.01.006>
 17. Buchheim, L., & Fretz, S. (2020). Parties, divided government, and infrastructure expenditures: Evidence from U.S. states. *European Journal of Political Economy*, 61, 101817. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.101817>
 18. OECD. StatExtracts: Complete database available via OECD's iLibrary. Organization for economic co-operation and development. URL: <http://stats.oecd.org> (accessed: 24.04.2020).
 19. Pidlypna, R.P. (2015). Directions of reforming of social insurance system in Ukraine in the context of social security and material welfare. *International Scientific Journal Euro-American Scientific Cooperation*, 10, 10–13.
 20. Reynolds M.M., & Avendano M. (2018). Social Policy Expenditures and Life Expectancy in High-Income Countries. *American Journal of Preventive Medicine*, 54(1), 72–79. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2017.09.001>

Стаття надійшла до редакції 28.04.2020.
The article was received 28 April 2020.

СЕКЦІЯ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-5

УДК 338.5

Дубиніна С.М.
аспірант
Запорізького національного університету
E-mail: dubynina.s.m@gmail.com

СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ВИРОБНИЦТВА ЗА РАХУНОК ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена розгляду теоретичних та практичних питань впливу продуктивності праці на собівартість виробництва, оскільки собівартість є ключовим показником економічної діяльності промислового підприємства. Визначено, що в сучасному світі продуктивність праці прямо пов'язана з технічним та інноваційним рівнем розвитку підприємств у державі. Встановлено, що держави з високим рівнем технічного та інтелектуального розвитку постійно модернізують та вдосконалюють свої виробництва промислової продукції задля отримання високого прибутку. Зазначено, що вітчизняним підприємствам важко витримувати боротьбу за ринок продукції з іноземними виробниками, оскільки сучасний покупець оцінює не тільки вартість товару, але й його якість. Внесені пропозиції щодо скорочення витрат за рахунок ефективної організації праці на виробництві, оптимізації структури персоналу.

Ключові слова: продуктивність праці, вироблення, собівартість, витрати на виробництво, резерви, модернізація, автоматизація, персонал, показники.

Дубинина С.Н. СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИЗДЕРЖКАМИ ПРОИЗВОДСТВА ЗА СЧЕТ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена рассмотрению теоретических и практических вопросов влияния производительности труда на себестоимость производства, поскольку себестоимость является ключевым показателем экономической деятельности промышленного предприятия. Определено, что в современном мире производительность труда прямо связана с техническим и инновационным уровнем развития предприятий в государстве. Установлено, что государства с высоким уровнем технического и интеллектуального развития постоянно модернизируют и совершенствуют свои производства промышленной продукции с целью получения высокой прибыли. Отмечено, что отечественным предприятиям нелегко выдерживать борьбу за рынок продукции с иностранными производителями, поскольку современный покупатель оценивает не только стоимость товара, но и его качество. Внесены предложения по сокращению расходов за счет эффективной организации труда на производстве, оптимизации структуры персонала.

Ключевые слова: производительность труда, выработка, себестоимость, затраты на производство, резервы, модернизация, автоматизация, персонал, показатели.

Dubynina Svitlana. PRODUCTION COST MANAGEMENT STRATEGY FOR OPTIMIZING LABOR PRODUCTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article is devoted to the consideration of theoretical and practical issues of the influence of labor productivity on the cost of production, since cost is a key indicator of the economic activity of an industrial enterprise. It is determined that in the modern world labor productivity is directly related to the technical and innovative level of development of enterprises in the country. It has been established that states with a high level of technical and intellectual development are constantly modernizing and improving their production technologies in order to obtain high profits. It is noted that it is not easy for domestic enterprises to withstand the struggle for the product market with foreign manufacturers, since the modern buyer estimates not only the cost of the goods, but also its quality. It is well known that the main source of reducing the cost of industrial products is cost reduction by increasing labor productivity. Statistics show that the level of labor productivity in Ukraine is quite low; in order to change the actual situation, industrial enterprises need to manage profits wisely and look for reserves to increase labor productivity. The main factor for reducing production costs – is on increase of labor productivity as a general indicator of the use of labor resources. The efficiency of the use of labor resources is ensured by complex economic and organizational measures of management decisions at industrial enterprises. The main indicators of reserves for reducing production costs due to labor productivity and their impact on the example of PJSC "Zaporizhzhya Abrasive Plant" for 2017–2018 are analyzed. The estimated forecast of production cost by means of optimization of labor productivity at PJSC "Zaporizhzhya Abrasive Plant" is carried out. Based on the source data of the enterprise under study, the composition of the costs of the wage fund was analyzed. Its influence on the formation of cost and the final result, profitability of production is analyzed. Proposals were made to reduce costs due to the effective organization of work in production, optimization of personnel structure on investigated industrial enterprise.

Keywords: labor productivity, production, cost, production costs, reserves, modernization, automation, personnel, indicators.

Постановка проблеми. Продуктивність праці в сучасному стані є невід'ємною частиною життєвого циклу економічних і соціальних чинників. Це насамперед стосується соціального розвитку населення, його зайнятості та працевдатності, економічного розвитку, збільшення ВВП, мінімального рівня інфляції країни та її розвитку загалом.

Перехід України до ринкових умов створив чітку картину неспроможності промислових підприємств

конкурувати на міжнародному ринку продукції, тому що фактична продуктивність праці в країні не відповідає вимогам ринку. Висока конкуренція на світовому ринку підштовхує вітчизняних виробників до того, щоби замислюватися над питаннями модернізації, автоматизації наявного виробництва, підвищувати продуктивність праці. Україна відстала від розвинених країн щодо технічного переозброєння мінімум на 30 років, тому українські

товари посідають далеко не перші місця у світовій торгівлі. Зношене обладнання, застаріла технологія, літні фахівці, низька продуктивність праці, невідповідність якісним вимогам ринку продукції – все це позначається на собівартості вітчизняної продукції. Отже, для подальшої здатності конкурувати на ринку, ефективної діяльності промисловим підприємствам необхідно або зупинятися, або шукати резерви для зниження витрат на оплату праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатьох економістів, вчених та науковців турбують проблеми скорочення собівартості та питання пошуку резервів скорочення витрат. В Україні цій темі свої праці присвятили такі науковці, як Л.М. Варава, А.А. Варава [1], М. Зубрикiна [2], П.В. Круш [3], С.В. Козловський [4], О.М. Николик [5], І.В. Парасій-Вергуненко [6], Л.В. Синяєва [7], А.В. Череп [8], Р.М. Чорна [9], П.С. Харів [10].

Перегляд останніх публікацій щодо скорочення витрат та оптимізації собівартості дає підставу вважати, що економічний аналіз собівартості та вплив продуктивності праці на вищезгадані показники є дуже актуальними питаннями, але досить складними стосовно розрахунків і впливу на прибуток, тому цю тематику науковці розглядають точково, хоча вона є фундаментом для виробничого процесу, без якого неможливо отримати цінності.

П.С. Харів зазначає, що продуктивність праці – це економічна категорія, яка характеризує ефективність затрат праці у сфері матеріального виробництва, здатність випускати за одиницю часу певну кількість споживних вартостей. Для характеристики її поняття використовують абсолютні показники, які визначають рівень продуктивності праці, та відносні, що характеризують темпи її зростання [10, с. 81].

У своїй роботі Р.М. Чорна розглядає думку вчених про те, що продуктивність праці – це плодотворність, ефективність суспільної праці в процесі виробничої діяльності людей, здатність конкретних робітників виробляти певну кількість продукції (або виконувати певний обсяг робіт установленої якості) за одиницю робочого часу. Продуктивність праці в широкому плані є критеріальним вимірником ефективності та інтенсифікації суспільного виробництва, тоді як ефективність праці виражає рівень ефективності та інтенсифікації конкретних видів праці. Зустрічається також думка про те, що поняття продуктивності та ефективності праці різняться тим, що перше стосується живої, а друге – живої та минулої праці [9].

А.В. Череп вважає, що зниження собівартості продукції забезпечується перш за все за рахунок підвищення продуктивності праці, адже з її зростанням скорочуються витрати праці у розрахунку на одиницю продукції, отже, зменшується питома вага заробітної платні у структурі собівартості [11, с. 344].

Отже, соціально-управлінський ефект може виявлятися в оптимізації середньооблікової чисель-

ності працюючих, зростанні продуктивності праці, підвищенні кваліфікації персоналу, позитивній динаміці зростання середнього розряду робітників, підвищенні освітнього рівня працівників та управлінців тощо [4, с. 7].

У своєму дослідженні М.В. Зубрикiна наголошує на тому, що кадрова стратегія є специфічним набором основних принципів, правил і цілей роботи з персоналом, конкретизованих з урахуванням типів організаційної стратегії, організаційного та кадрового потенціалу, а також типів кадрової політики. Втім, основним економічним показником, що відображає ступінь ефективності використання трудового потенціалу підприємства, є продуктивність праці [2, с. 74].

Метою статті є розгляд резервів зниження собівартості за рахунок продуктивності праці, а також розрахунок прогнозу зменшення витрат на виробництві з урахуванням збільшення продуктивності праці на промислових підприємствах.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Необхідною вимогою функціонування промислових підприємств є забезпечення реалізації продукції відповідної якості за конкурентоспроможною ціною. Однак виконання цієї умови у сучасному світі неможливе без управління витратами виробництва, постійного пошуку мінімізації цих витрат без зниження якості продукції, погіршення умов поставки та оплати продукції. Як наслідок, підприємство має завжди шукати шляхи вдосконалення управління бізнес-процесом, встановлювати найменшу порівняно з конкурентами ціну на промислово продукцію та нарощувати запас технічної потужності. Економічний аналіз собівартості виробництва промислової продукції допомагає менеджерам з'ясувати, який запас потужності існує у підприємства, дає змогу визначити резерви збільшення прибутку, рівень зниження ціни задля ефективного функціонування промислового підприємства.

Аналіз продуктивності праці як ключового показника організації та ефективності виробництва дає можливість оцінити рівень технічного, організаційного, інноваційного розвитку підприємства, оцінити, наскільки стійкі позиції підприємства на ринку. Під час аналізу продуктивності праці та пошуку резервів для її зниження необхідно розібратися, від яких факторів вона залежить. Фактори залежності продуктивності праці від витрат виробництва промислової продукції представлені в табл. 1.

Задля пошуку резервів зниження собівартості з урахуванням підвищення продуктивності праці під час виробництва промислової продукції більш детально зупинимось на дослідженні фактичних даних ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат» за 2017–2018 рр. (табл. 2).

Проаналізувавши дані табл. 2, робимо такі висновки: – випуск товарної продукції на підприємстві зріс на 27% у 2018 р. порівняно з 2017 р.;

Таблиця 1

Фактори залежності продуктивності праці від витрат виробництва

<i>Продуктивність праці</i>	
Інтенсивні фактори	Екстенсивні фактори
Поточність виробництва	Використання внутрішнього змінного часу
Рівень автоматизації і механізації	Невиробничі витрати робочого часу
Прогресивність конструкції і технології	
Кваліфікація робочих	
Організація обслуговування	
Внутрішньогосподарська спеціалізація й зовнішні кооперування	

Джерело: складено автором на основі джерела [11, с. 300]

Таблиця 2

**Основні техніко-економічні показники господарської діяльності
на ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат» за 2017–2018 рр.**

Найменування показника	Одиниця виміру	2017 р.	2018 р.	Абсолютне відхилення, +/-	Відносне відхилення
Випуск продукції	тис. грн.	1 226 178	1 554 379	328 201	27
Витрати на виробництво	тис. грн.	1 071 964	1 339 950	267 986	25
Рентабельність	%	14,4	16	2	11
Прибуток	тис. грн.	154 214	214 429	60 215	39
Фонд оплати праці	тис. грн.	114 318,8	163 900,1	49 581	43
Частка фонду оплати праці у витратах на виробництво	%	0,107	0,122	0,02	15
Прибутковість заробітної плати (відношення прибутку до фонду заробітної плати)		1,349	1,308	-0,04	-3
Середньомісячна зарплата	грн.	7 136	10 132	2 996	42
Середньомісячний виробіток	грн.	56 943,8	66 815,9	9 872	17

– негативний вплив на рентабельність випуску продукції мають витрати на виробництво, які збільшилися на 25%, але рентабельність мала певний зріст, а саме на 11%, її показники за 2017–2018 рр. зросли на 14,4% та 16% відповідно;

– на загальні витрати вплинули витрати на оплату праці (так, фонд оплати праці збільшився на 43%);
– середньомісячна зарплата зросла на 42%;
– середньомісячний виробіток збільшився на 17%;
– прибутковість заробітної плати зменшилась на 3%.

Як засвідчує світова практика, для ефективного господарювання темпи зростання продуктивності праці мають випереджати темпи зростання заробітної плати принаймні на 1–2%. Дослідження економічних показників підприємства демонструє протилежне: темп зростання заробітної плати випереджає темп зростання виробітку.

За допомогою формули (1) [6, с. 113] розрахуємо, наскільки темпи зростання заробітної плати збільшили додаткові витрати підприємства та знизили ефективність виробництва.

$$E = \left(\frac{I_{zp}}{I_{pp}} \right) \times D_{zp}, \quad (1)$$

де E – відносна економія, або перевитрати підприємства в результаті випередження темпами зростання заробітної плати темпів зростання продуктивності праці; I_{zp} – індекс темпу зростання середньої заробітної плати; I_{pp} – індекс темпу зростання виробітку; D_{zp} – питома вага фонду оплати праці у витратах на виробництво.

Розрахуємо економічний ефект за 2018 рік: $E = 42/17 * 12,2 = 30,1\%$.

Цей розрахунок показує, що підприємство перевитратило на заробітну плату на 30,1% більше, ніж у 2017 р., тобто відставання темпів росту продуктивності від темпу росту заробітної плати вказує на зниження ефективності роботи підприємства у 2018 р. за рахунок збільшення витрат на заробітну плату.

Отже, задля виявлення й підрахунку резервів зменшення витрат з урахуванням продуктивності праці розглянемо детально склад фонду оплати праці на ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат» за 2017–2018 рр. (табл. 3).

Як видно з табл. 3, на підприємстві спостерігається динаміка збільшення витрат у 2018 р. порівняно з 2017 р. за невідпрацьований час, через переведення на неповний робочий тиждень з економічних

Таблиця 3

Показники складу фонду оплати праці на ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат» за 2017–2018 рр.

Показник	2017 р.	2018 р.	Абсолютне відхилення, +/-	Відносне відхилення
Фонд оплати праці всіх працівників, тис. грн.	114 318,8	163 900,1	49 581	43
Середня кількість усіх працівників в еквіваленті повної зайнятості, осіб	1 335	1 348	13	1
Відрядна форма оплати праці, тис. грн.	33 290	46 957	13 667	41
Питома вага відносно фонду оплати праці всіх працівників, %	29,1	28,6	- 0,005	-2
Погодинна форма оплати праці, тис. грн.	23 246	31 920	8 674	37
Питома вага, %	20,3	19,5	-0,009	-4
Інженерно-технічні працівники, тис. грн.	27 989	36 181	8 192	29
Питома вага, %	24,5	22,1	-0,024	-10
Оплата за невідпрацьований час, тис. грн.	8 299,7	12 915,7	4 616	56
Оплата робітникам за простій, тис. грн.	861	1 114	253	29
Оплата праці за понаднормову роботу, тис. грн.	5 019	13 226	8 206	164
Оплата за сумісництво роботи, тис. грн.	813	903	90	11
Оплата за цивільно-правовими договорами, тис. грн.	1 090	1 557	467	43
Доплати, тис. грн.	12 934	19 035	6 101	47
Оплата відпускних, тис. грн.	7 820	11 585	3 765	48
Інші, тис. грн.	1 256	1 423	166	13
Оплата за лікарняними листами, тис. грн.	1 264	2 102	838	66
Оплата за пільговими списками № 1 та № 2, тис. грн.	3 938	4 461	523	13

причин на 56%, оплати за простої виробництв на 29%, за понаднормову роботу на 164%, за цивільно-правовими договорами на 43%, доплати на 47%, оплати лікарняних листів на 66%, оплати по пільговим спискам на 13%. Всі ці показники є джерелами резервів підприємства до збільшення продуктивності праці та зменшення витрат.

Слід відзначити, що структура форми оплати праці на підприємстві має не зовсім досконале співвідношення. Так, виплата заробітної плати за 2018 р. складається з частки заробітної плати робітників, які працюють по відрядній формі (28,6%), погодинної оплати (19,5%), ІТР (22,1%). Основних робітників на підприємстві нараховується 27%, допоміжних – 48%, ІТР – 25%. Недосконале співвідношення основних та допоміжних працівників знижує продуктивність праці, і це є ще одним джерелом резерву підвищення продуктивності праці та зниження витрат на виробництво на підприємстві.

Проаналізувавши дані підприємства за допомогою виявлених резервів зменшення витрат з урахуванням продуктивності праці, розрахуємо прогноз витрат на виробництво ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат».

На аналогічних світових підприємствах виробіток продукції на одного робітника в десятки разів вище, ніж на ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат». Це досягається, зокрема, за рахунок найменшої кількості допоміжних робітників на підприємстві.

Спрогнозуємо модель обмежень оплати праці на аналізованому підприємстві.

Продуктивність праці → мах.

Середня кількість усіх працівників в еквіваленті повної зайнятості менше 475 осіб або дорівнює цій кількості за рахунок обов'язкового збереження чисельності основних робітників та 30% допоміжних.

Виробіток на одного робітника більше 155 438 грн. або дорівнює цій сумі, тому що, за оцінками німецького аудитора, для існування на ринку абразивних матеріалів виробіток на одного робітника підприємства має бути не менше 10% вартості товару.

Скориставшись цим обмеженням, спрогнозуємо фонд оплати праці підприємства та основні показники підприємства (табл. 4).

Проаналізувавши дані табл. 4, доходимо таких висновків.

На підприємстві для досягнення мінімального рівня виробітку порівняно з аналогічними підприємствами абразивної промисловості необхідно скоротити чисельність допоміжного персоналу на 65%, що дасть змогу підвищити продуктивність праці на 132%, скоротити витрати на оплату праці на 55%, підняти рівень заробітної плати на 27%, зберегти основних робітників, зменшити витрати на простої.

Прибутковість заробітної плати, за прогнозними даними, збільшиться більше ніж у 3 рази, а загальні витрати скоротяться на 7%, зокрема частка витрат на оплату праці у складі витрат на виробництво скоротиться на 52%. Завдяки організаційному засобу з оптимізації чисельності робітників підприємство отримає більше прибутку на 90 млн. грн. (42%), отримані кошти можна спрямувати на інвестиційні програми для розширення інноваційної продукції, створення нових високотехнологічних виробництв, придбання автоматизованого обладнання, а все це допоможе створити нові робочі місця й залучити робітників.

Висновки. Продуктивність праці на промислових підприємствах істотно впливає на показники економічної діяльності промислового підприємства. Вона включає фактори, які допомагають пошуку резервів скорочення витрат на виробництві.

Існують інтенсивні та екстенсивні фактори. На інтенсивні фактори впливають прогресивні технології, кваліфікація персоналу, технічний рівень озброєності підприємства, внутрішньогосподарське кооперування та спеціалізація. Екстенсивні фактори включають витрати робочого часу за рахунок простою або перевитрати часу на виправлення браку, переробку некондиційної сировини, матеріалів. Як приклад у статті наведено дані господарської діяльності за останні роки ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат». Слід зазначити, що підприємство неефективно використовує робочу силу, має перевитрати на оплату праці, тим самим збільшує витрати на виробництво.

У статті запропонована прогнозна модель з двох показників з обмеженнями для застосування на аналізованому підприємстві. Так, під час реалізації цієї моделі підприємство збільшує свій прибуток на 90 млн. грн., при цьому підвищує заробітну плату робітникам майже на 30%.

Таблиця 4

Розрахунок прогнозних показників господарської діяльності на ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат» за 2017–2018 рр.

Найменування показника	Одиниця виміру	2018 р.	Прогноз	Абсолютне відхилення, +/-	Відносне відхилення
Випуск продукції	тис. грн.	1 554 379	1 554 379		
Витрати на виробництво	тис. грн.	1 339 950	1 249 883	-90 067	-7
Рентабельність	%	16	24,4	8	53
Прибуток	тис. грн.	214 429	304 496	90 067	42
Фонд оплати праці	тис. грн.	163 900,1	73 833,05	-90 067	-55
Частка фонду оплати праці у витратах на виробництво		0,122	0,059	0	-52
Прибутковість заробітної плати (відношення прибутку до фонду заробітної плати)		1,308	4,124	3	215
Середньомісячна зарплата	грн.	10 132	12 953	2 821	27,8
Середньомісячний виробіток	грн.	66 815,9	155 438	88 622,1	132,6
Середня кількість усіх працівників в еквіваленті повної зайнятості, осіб		1 348	475	873	64,8
Коефіцієнт Е		30,1	0,012		

Отже, підвищення продуктивності праці промислового підприємства є головним у бізнес-процесі. Цього можна досягти за допомогою вдосконалення структури організації виробництва, підвищення кваліфікаційного, професійного рівня працівників, впровадження автоматизації, модернізації обладнання, застосування ІТ-технологій, максимального використання потужності виробництва тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варава Л.М., Варава А.А. Удосконалення системи оплати праці управлінського персоналу підприємства в напрямі розробки та реалізації стратегічних управлінських рішень. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_110 (дата звернення: 05.05.2020).
2. Зубрикіна М.В. Дослідження факторів підвищення ефективності управління трудовим потенціалом підприємства. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія «Економіка»*. 2013. Т. 14. Вип. 266. С. 72–85.
3. Круш П.В. Шляхи поліпшення фінансового стану підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_41 (дата звернення: 05.05.2020).
4. Козловський С.В., Козловський В.О., Козловський А.В. Управлінський потенціал як провідна складова стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства). *Економіка та держава*. 2017. № 1. С. 4–9.
5. Николук О.М. Управління витратами як механізм забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2016. № 4. С. 150–156.
6. Парасій-Вергуненко І.В. Стратегічний аналіз ефективності витрат на персонал: методологічні та методичні аспекти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 1. С. 110–116.
7. Синяєва Л.В. Регулювання витрат на оплату праці та використання резервів її зростання на рівні підприємства. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2(4). С. 267–281. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdau_2013_2\(4\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdau_2013_2(4)_33) (дата звернення: 05.05.2020).
8. Череп А.В., Кудиевская Е.К. Производительность труда как источник оптимизации себестоимости продукции предприятия. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 3. С. 51–54.
9. Чорна Р.М. Продуктивність праці у сільському господарстві як основний чинник, що визначає науково-технічний прогрес галузі. *Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки*. 2013. Вип. 23. С. 126–133.
10. Харів П.С. Економіка підприємства : навчальний посібник. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 428 с.
11. Череп А.В. Управління собівартістю : монографія. Харків : ВД «Інжек», 2005. 376 с.

REFERENCES:

1. Varava L.M., Varava A.A. (2014). Udoshkalennya systemy oplaty pratsi upravlinskoho personalu pidpryemstva v napryami roz-

robky ta realizatsiyi stratehichnykh upravlinskykh rishen [Improving the system of remuneration of management personnel of the enterprise in the direction of development and implementation of strategic management decisions]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal), no. 11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_110 (accessed 5 May 2020).

2. Zubrykina M.V. (2013). Doslidzhennya faktoriv pidvyshchennya efektyvnosti upravlinnya trudovym potentsialom pidpryemstva [Research of factors of increase of efficiency of management of labor potential of the enterprise]. *Collection of scientific works of Donetsk State University of Management. Economics series*, vol. 14, no. 266, pp. 72–85. [in Ukrainian]
3. Krush P.V. (2013). Shlyakhy polipshennya finansovoho ctany pidpryemstva [Ways to improve the financial condition of the enterprise]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal), no. 4. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_41 (accessed 5 May 2020).
4. Kozlovskyy S.V., Kozlovskyy V.O., Kozlovskyy A.V. (2017). Upravlinsky potentsial yak providna skladova stratehichnoho ekonomichnoho potentsialu mikroekonomichnoyi systemy (pidpryemstva) [Management potential as a leading component of the strategic economic potential of the microeconomic system (enterprise)]. *Economy and state*, vol. 1, pp. 4–9. [in Ukrainian]
5. Nykolyuk O.M. (2016). Upravlinnya vytratamy yak mekhanizm zabezpechennya konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpryemstv [Cost management as a mechanism to ensure the competitiveness of agricultural enterprises]. *Business Inform*, vol. 4, pp. 150–156. [in Ukrainian]
6. Parasiy-Verhunencko I.V. (2016). Stratehichnyy analiz efektyvnosti vytrat na personal: metodolohichni ta metodychni aspekty [Strategic analysis of personnel cost efficiency: methodological and methodological aspects]. *Scientific Bulletin of Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlynsky. Economic Sciences Series*, vol. 1, pp. 110–116. [in Ukrainian]
7. Synyayeva L.V. (2013). Rehulyuvannya vytrat na oplatu pratsi ta vykorystannya rezerviv yiyi zrostannya na rivni pidpryemstva [Regulation of labor costs and the use of reserves for its growth at the enterprise level]. *Collection of scientific works of the Tavriya State Agrrotechnological University (economic sciences)* (electronic journal), no. 2, pp. 267–281. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdau_2013_2\(4\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdau_2013_2(4)_33) (accessed 5 May 2020).
8. Cherep A.V., Kudiyevskaya E.K. (2017). Proyzvodytelnost truda kak ystochnyk optymyzatsyy sebestoymosty produktsyyi predpryatyia [Productivity as a source of optimization of the cost of production of the enterprise]. *Bulletin of Zaporizhzhya National University. Economic sciences*, vol. 3, pp. 51–54. [in Ukrainian]
9. Chorna R.M. (2013). Produktyvnist pratsi u silskomu hospodarstvi yak osnovnyy chynnyk, shcho vyznachaye naukovo-tekhnichnyy prohres haluzi [Labor productivity in agriculture as a major factor determining the scientific and technological progress of the industry]. *Productivity of agro-industrial production. Economic sciences*, vol. 23, pp. 126–133. [in Ukrainian]
10. Khariv P.S. (2002). *Ekonomika pidpryemstva. Navchalnyy posibnyk* [Business economics]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 428 p. [in Ukrainian]
11. Cherep A.V. (2005). *Upravlinnya sobivartistyu. Monohrafiya* [Cost management]. Kharkiv: VD "Inzhek", 376 p. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 08.05.2020.
The article was received 08 May 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-6

УДК 338.43

Осіпова А.А.

викладач кафедри економіки

Уманського національного університету садівництва

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5330-3676>

E-mail: 1207alla@ukr.net

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Державна підтримка сільськогосподарського виробництва є одним з пріоритетів діяльності держави на шляху до сталого економічного розвитку. Саме тому фінансування аграрної сфери з огляду на її ресурсомісткість і залежність від зовнішніх факторів посідає важливе місце в економіці країн Європейського Союзу та світу. У статті розглянуто напрями провадження державної підтримки сільськогосподарських виробників в Україні. На підставі порівняльного аналізу визначено пріоритетні сфери розвитку функціонування аграрної сфери й означено програми їх підтримки з боку держави.

Ключові слова: державна підтримка, сільськогосподарське виробництво, ефективність підтримки, аграрний сектор, кредитування, державне фінансування, напрями державної підтримки аграрної сфери.

Осіпова А.А. АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

Государственная поддержка сельскохозяйственного производства является одним из приоритетов деятельности государства на пути к устойчивому экономическому развитию. Именно поэтому финансирование аграрной сферы с учетом ее ресурсоемкости и зависимости от внешних факторов занимает важное место в экономике стран Европейского Союза и мира. В статье рассмотрены направления осуществления государственной поддержки сельскохозяйственных производителей в Украине. На основе сравнительного анализа определены приоритетные сферы развития функционирования аграрной сферы и обозначены программы их поддержки со стороны государства.

Ключевые слова: государственная поддержка, сельскохозяйственное производство, эффективность поддержки, аграрный сектор, кредитование, государственное финансирование, направления государственной поддержки аграрной сферы.

Osipova Alla. ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF STATE SUPPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN UKRAINE

State support for agricultural production is one of the priorities of the state on the path to sustainable economic development. That is why the financing of the agricultural sector, given its resource intensity and dependence on external factors, occupies an important place in the economies of the European Union and the world. This article considers the areas of state support for agricultural producers in Ukraine. On the basis of the comparative analysis the priority spheres of development of functioning of agrarian sphere are defined and the programs of their support from the state are defined. Support of agricultural production by the state is an important mechanism for implementing agricultural policy and should be based on economic, legal, organizational, social and other conditions to ensure financial stability of agricultural enterprises, increase food security, and improve the welfare of the rural population. To do this, agricultural producers need to provide economic conditions in the market that would contribute to the accumulation of sufficient own funds and unimpeded access to credit or investor funds. The main task of state support for agriculture is to promote the development of agricultural producers as a representative of the least protected industry in the market environment. Therefore, the main goal of the state should be to create conditions for the profitable operation of agricultural entities and provide them with a favorable environment compared to producers in other industries. After all, state support for agricultural production should establish a balance between agricultural producers and producers in other sectors of the economy. Therefore, in accordance with the needs of agricultural producers, state support should be provided using the following specific measures: support for producers' incomes, state regulation of prices, subsidizing producers to purchase means of production, promoting market and production infrastructure, implementing regional programs, macroeconomic policy. In our opinion, at the present stage of functioning of agricultural enterprises are more rational areas of state support that contribute to the recovery of agricultural producers from the economic crisis and the effective functioning of agricultural production in Ukraine in the World Trade Organization.

Keywords: state support, agricultural production, support efficiency, agricultural sector, crediting, public financing; directions of state support of agrarian sphere.

Постановка проблеми. Рівень розвитку аграрної галузі країни впливає на соціально-економічне становище суспільства. Нині державна підтримка сільськогосподарського виробництва зумовлена об'єктивною необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни та її соціальної стабільності. Водночас цілком зрозуміло, що сільськогосподарська продукція є важливою сировинною базою для різних галузей АПК. Проте нині, в умовах світової пандемії, зростає безробіття, занепадає соціальна інфраструктура, наростає фінансова криза не лише в аграрній галузі, але й в усіх сферах народного господарства, що, безумовно, вимагає підвищеної уваги та рішучих дій з боку держави.

Нині, коли саме сільське господарство є одним з ключових експортерів, розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні має особливе зна-

чення для держави. Хоча протягом останніх років прослідковуються вдосконалення механізму державної підтримки та ріст фінансування за допомогою різних програм, сільськогосподарські товаровиробники зіштовхуються з низьким рівнем прозорості та неефективним розподілом бюджетних коштів, як наслідок, недостатнім рівнем ефективності їх використання. Окрім того, в умовах пандемії COVID-19 виникає необхідність удосконалення заходів і розроблення нових механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню об'єктивної необхідності та рівня ефективності державної підтримки сільськогосподарського виробництва приділено чимало уваги у працях багатьох науковців. Зокрема, І. Фурман і Л. Пронько стверджують, що «збільшення обсягів фінансування

з боку держави зможе забезпечити сталий розвиток сільського господарства, підвищення рівня життя сільського населення, охорону навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва» [13, с. 85–92].

Задля покращення результатів діяльності сільськогосподарських виробників Г. Прунцева у своїх дослідженнях пропонує «вдосконалити існуючі механізми субсидування, встановити ефективний контроль за виконанням програм держпідтримки аграрного виробництва та посилити можливість доступу малих та середніх виробників до держпрограм» [9, с. 79–88].

На думку деяких науковців, діяльність сільгоспвиробників не є більш ризиковою, ніж діяльність підприємців в інших галузях, тому аграрній галузі не потрібен значний обсяг державної підтримки. Зокрема, американський науковець К. Едвард відзначає, що субсидії відштовхують фермерів від інновацій, скорочення витрат, диверсифікації їх землекористування та вжиття інших заходів, необхідних для процвітання в конкурентній економіці [1].

Дійсно, більшість країн заохочує фінансово те, що пов'язано з органікою, кліматом, енергоефективністю та енергозбереженням на фермах, відходячи від традиційних напрямів підтримки [10]. Водночас сільське господарство – це одна з пріоритетних галузей держави, оскільки становить фундамент продовольчої незалежності країни, тому надалі є необхідним підтримання цього сектору у конкурентоспроможному стані з боку держави шляхом вжиття низки заходів фінансового-економічного характеру.

Метою статті є оцінювання ефективності державної підтримки сільськогосподарського виробництва й встановлення залежності між обсягом фінансування та результатами діяльності.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Підтримка сільськогосподарського виробництва з боку держави є важливим механізмом реалізації аграрної політики й має спиратись на економічні, правові, організаційні, соціальні та інші умови для забезпечення фінансової стабільності сільськогосподарських підприємств, підвищення продовольчої безпеки країни, покращення добробуту населення на селі. Для цього сільськогосподарським товаровиробникам необхідно забезпечити на ринку такі економічні умови, які б сприяли накопиченню у достатній кількості власних коштів і безперешкодному доступу до кредитних ресурсів чи коштів інвесторів.

Для подолання кризових явищ в аграрному секторі та задля досягнення зазначеної мети бюджетну підтримку сільського господарства згруповано за чотирма основними напрямками, такими як безпосередньо сільськогосподарське виробництво; оптимізація ресурсного потенціалу галузі; розвиток аграрного ринку; розвиток соціальної сфери села та сільських територій [8].

Наміри входження України до європейської спільноти сприяли активізації діяльності з покращення політичного й економічного співробітництва з Європейським Союзом (ЄС). Загалом підготовка до вступу в ЄС досі справляє значний вплив на сільське господарство та державну аграрну політику. Так, у програмних документах до основних принципів аграрної стратегії віднесено пріоритетність аграрного сектору у загальнодержавній економічній політиці; випередження загроз у продовольчій безпеці та забезпечення

її в умовах глобалізації; застосування інструментів стратегічного управління розвитком аграрного сектору й оперативного впливу на кон'юнктуру ринку; диференційованість підходів до формування умов державної підтримки аграрних виробників залежно від установлених критеріїв їх діяльності; орієнтацію на підтримку розвитку кооперації та кластерної організації виробництва; розвиток саморегулювання в аграрному секторі, делегування частини повноважень держави щодо регулювання аграрного ринку, зокрема контролю якості та безпечності продукції; формування позитивних довгострокових очікувань сільськогосподарських виробників; створення умов для запровадження найкращих за продуктивністю, ресурсомісткістю та енергоефективністю засобів виробництва та технологій; стимулювання раціонального аграрного природокористування; врахування регіональних умов у розвитку сільського господарства [7].

Порівняння вітчизняних реалій із зарубіжним досвідом підтримки сільського господарства, безумовно, свідчить про необхідність продовження та вдосконалення механізмів державної підтримки досліджуваної галузі. Саме це є обов'язковою умовою формування належного рівня її конкурентоспроможності та рівномірного розвитку.

Так, державна підтримка аграрного сектору зарубіжних країн характеризується високим рівнем підтримки фермерських господарств. Розмір допомоги держави фермерам у різних країнах є різним, однак в Україні залишається на рівні, який є одним із найнижчих. Цей показник субсидій і прямої матеріальної допомоги в середньому в Австралії становить 15%, у США – 30%, в Канаді – 45%, в Австрії – 52%, у Швеції – 59%, в Японії – 66%, у Фінляндії – 71%, в Норвегії – 77%, у Швейцарії – 80%, а в Україні – 18% [3]. Окрім того, у більшості країн державне субсидювання доповнюється страхуванням, тому для України є актуальним вивчення зарубіжного досвіду з цього питання.

Також слід мати на увазі, що державна підтримка є невід'ємною складовою частиною державного регулювання, злагодженим механізмом реалізації різних важелів та інструментів, пільгового та безоплатного фінансування пріоритетних з позиції безпеки та економічного розвитку підприємств і галузей. При цьому неналежний рівень державної підтримки сільськогосподарського виробництва стримує нарощення показників його ефективності, започатковуючи низку ризиків, що в подальшому може дестабілізувати процеси розвитку національної економіки держави загалом (табл. 1).

Слід відзначити суттєве скорочення більшості програм державної підтримки сільськогосподарських підприємств. Зокрема, скасовано здешевлення страхових платежів, створення та забезпечення резервного запасу сортового та гібридного насіння. Поступово, протягом 2015–2016 рр., відбулося скасування спеціального режиму оподаткування ПДВ.

В Україні одним з недоліків механізму державної підтримки сільського господарства є коротка тривалість програм підтримки. Зокрема, у 2017–2018 рр. близько 60% загального обсягу державної підтримки було спрямовано на підтримку галузі тваринництва відповідно до Бюджетної програми КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва», метою якої було підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції сільського господарства та гарантування продовольчої безпеки не лише України, але й світу. Однак уже у 2019 р. фінан-

Таблиця 1

Динаміка державної підтримки сільськогосподарських підприємств

Показник	2008 р.	...	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відхилення 2018 р. від 2008 р.	
							+/-	%
Разом	5 749,3		4 577,5	6 929,3	5 032,8	4 283,9	-1 465,4	74,5
Отримано коштів державної підтримки за рахунок бюджетних дотацій	3 343,8		555	349,6	5 032,8	4 283,9	940,1	128,1
зокрема, для підтримки тваринництва	1 094,2		0	0	300	400	-694,2	36,6
для розвитку рослинництва	1 218,4		250	30	170	2401	1 182,6	197,1
за іншими видами державної підтримки	1 031,2		305	319,6	4 562,8	1 482,9	451,7	143,8
Отримано коштів державної підтримки за рахунок податку на додану вартість	2 405,5		4 522,0	6 609,7	2 569,4	0	-2 405,5	-
для підтримки рослинництва	828,1		н/д	982,4	268,7	0	-828,1	-
для розвитку тваринництва	1 577,4		н/д	2 955,6	774,4	0	-1 577,4	119,8

Джерело: складено автором на основі джерела [2]

сування програми підтримки тваринництва зменшилось на 12,5% (порівняно з 2018 р.) [4], змінилися напрями та додалися суб'єкти підтримки, а сама програма дістала назву «Державна підтримка тваринництва, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)». Отже, в рамках програми фінансувалися часткова компенсація процентної ставки за банківськими кредитами, притягненими для покриття витрат, пов'язаних зі здійсненням діяльності в галузях вівчарства, козівництва, бджільництва, звірівництва, кролівництва, шовківництва й аквакультури (рибництва); часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів; спеціальна бюджетна дотація за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямів; спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби; часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин; часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів; часткове відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам вартості будівництва та реконструкції підприємств зі зберігання та переробки зерна.

Однак на програму здешевлення кредитів в аграрному секторі у 2019 р. було спрямовано 127 млн. грн. (4,59 млн. дол. США), що в два рази більше, ніж у 2018 р. Також на 25% збільшилося фінансування програми підтримки розвитку хмелярства, закладки молодих садів, виноградників і ягідників, а саме до 400 млн. грн. (13,94 млн. дол. США). Крім того, на програму фінансової підтримки сільськогосподарських виробників у 2019 р. було заплановано виділити 881,8 млн. грн. (29,7 млн. дол. США), що на 7% менше показника 2018 р. Ця підтримка здійснювалася за такими напрямками, як бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, яка встановлена ст. 161 Закону «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV; часткова компенсація вартості придбання сільськогосподарської техніки й устаткування вітчизняного виробництва [4].

У 2019 р. до двох значених напрямів програми додалася часткова компенсація вартості закуплених у вітчизняних виробників спеціальних вагонів для перевезення зерна, а також устаткування для виробництва біоетанолу й електроенергії з біомаси. Однак Законом України «Про визнання, що втратив силу, Закону України «Про державне регулювання вироб-

ництва і реалізації цукру» від 4 вересня 2018 р. № 2518-VIII були скасовані норми про встановлення мінімальних цін на цукор і цукровий буряк.

За період від початку членства в СОТ в Україні не впроваджувалися нові програми «зеленого кошику». Значна частина бюджетних коштів за програмами цієї категорії і надалі спрямовується на фінансування «загальних послуг».

Також у 2019 р. у розмірі 143 млн. грн. (4,82 млн. дол. США), що на 10% більше, ніж у 2018 р., були передбачені бюджетні витрати на наукові дослідження та підготовку наукових кадрів у сфері агропродовольчого сектору. Фінансування Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів, що активно займається контролем епізоотичної ситуації і диверсифікацією ринків збуту (узгодженням міжнародних сертифікатів та іншою діяльністю з відкриття ринків м'яса й молочних продуктів), склало у 2019 р. 4,86 млрд. грн. (163,69 млн. дол. США), що на 3% вище рівня 2018 р.

Державна підтримка фермерських господарств у 2019 р. здійснювалася за такими напрямками, як часткова компенсація вартості насіння сільськогосподарських рослин вітчизняного виробництва, закупленого у фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб, які здійснюють виробництво та/або його реалізацію; часткова компенсація витрат, пов'язаних з наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами; фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; часткова компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки й обладнання вітчизняного виробництва; бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 га) новоствореним фермерським господарствам; додаткова фінансова підтримка фермерських господарств зі статусом сімейних фермерських господарств через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 га) для фермерських господарств (крім новостворених); здешевлення кредитів. При цьому розпорядником бюджетних коштів, що спрямовуються на фінансову підтримку шляхом виділення бюджетної субсидії на одиницю оброблюваних угідь (1 га), став Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

У 2020 р. видатки на сільське господарство згруповані за такими програмами, як фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом зде-

шевлення кредитів (1,20 млрд. грн.); підтримка галузі тваринництва (1,00 млрд. грн.); здешевлення сільськогосподарської техніки й обладнання (1,00 млрд. грн.); підтримка розвитку фермерських господарств та кооперативів (0,40 млрд. грн.); підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства (0,40 млрд. грн.) [5].

Через світову епідемію COVID-19 Верховна Рада внесла зміни до Державного бюджету на 2020 рік. Так, на початку року, крім фінансування зазначених програм, планувалося 240 млн. грн. на створення Фонду часткового гарантування кредитів задля надання державних гарантів за кредитами для купівлі землі сільськогосподарського призначення. Проте згодом створення цього Фонду було тимчасово призупинено. Вочевидь, це пов'язане з тим, що, відповідно до ухваленого Закону, ринок землі сільськогосподарського призначення відкриється з 1 липня 2021 р. Таким чином, загальний обсяг цих видатків становить 4,00 млрд. грн. (47% загальних видатків аграрного розвитку).

Виконання програми підтримки шляхом здешевлення кредитів у 2019 р. передбачало розширення доступу сільськогосподарських виробників до пільгових кредитів і зменшення вартості кредитів; фінансове забезпечення ефективного запуску ринку земель сільськогосподарського призначення; сукупний обсяг залучених кредитних ресурсів склав 16,4 млрд. грн. За даними НБУ (на 1 листопада 2019 р.) сума кредитів, спрямованих на потреби сільськогосподарських виробників, становила 63,5 млрд. грн. із середньозваженою ставкою за користування кредитами 16,5% річних. Також під час звернення до банків підприємств малого та середнього бізнесу вони мали можливість отримати кредити під 22–24% річних.

Нині оприлюднено Порядок використання коштів, передбачених у Держбюджеті на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства на 2020 р. [12]. В результаті виконання програми Міністерством очікується збільшення нових насаджень інтенсивного типу на площі понад 4 тис. га, зростання кількості продукції з високою доданою вартістю за рахунок будівництва об'єктів зі зберігання та переробки, а також нарощування експортного потенціалу, скорочення обсягів імпорту та створення нових робочих місць.

Низка позитивних змін передбачена на 2020 р. за програмою підтримки тваринництва. Це, зокрема, програма компенсації купівлі племінного високопродуктивного поголів'я, програма компенсації до 30% вартості реконструкції та будівництва тваринницьких комплексів і програма здешевлення кредитів, але не більше 15 млн. грн. на групу пов'язаних осіб. Також уряд виплачуватиме фермерам, які утримують не більше 25 корів, 5 тис. грн. державної підтримки на корову. Водночас доплати за напрямками, які не виплачені у 2019 р., становлять 115 млн. грн. [6].

Також внесені зміни до Порядку використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для надання фінансової підтримки фермерських господарств [11]. На думку Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, виконання умов Постанови розширить доступ фермерських господарств і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до державних фінансових ресурсів та створить умови для переходу понад 300 фермерів на органічне виробництво, сприятиме розвитку понад 400 молочних ферм, збільшенню понад ніж на 10 одиниць кількості кооперативів з переробки сільськогосподарської продукції, стимулюватиме створення понад 1 780 фермерських гос-

подарств, зокрема, особами з числа сільської молоді. Реалізацію підтримки передбачено за такими напрямами, як дотація за утримання від п'яти корів молочного напрямку продуктивності; бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 га) для новостворених фермерських господарств, що надаватиметься їм для провадження сільськогосподарської діяльності; часткова компенсація витрат, пов'язаних з наданням дорадчих послуг; відшкодування сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам 70% вартості (без ПДВ) як придбаних техніки й обладнання, так і профінансованих за рахунок банківського кредиту.

Однак із можливим зростанням кризових явищ і низькою платоспроможністю населення передбачається скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, зокрема продукції тваринництва. Така ситуація є прямою загрозою національній продовольчій безпеці та поширенню безробіття. Таким чином, державна фінансова підтримка повинна бути не лише достатньою, але й ефективною.

Слід відзначити, що ефективне використання бюджетних коштів потребує зосередження фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів на реалізації основних напрямів аграрної політики держави. Отже, необхідно здійснювати бюджетне фінансування одночасно в рамках декількох пов'язаних між собою програм. Окрім того, бюджетна підтримка має сприяти продовольчому забезпеченню населення України та виходу вітчизняної сільськогосподарської продукції на світові ринки.

Висновки. Нині основне завдання державної підтримки сільського господарства полягає у сприянні розвитку сільськогосподарського виробника як підприємця найменш захищеного в ринковому середовищі галузі. Отже, основною метою держави має стати створення умов для прибуткового функціонування суб'єктів сільськогосподарської діяльності та забезпечення для них сприятливого порівняно з виробниками інших галузей середовища, адже державна підтримка сільськогосподарського виробництва має встановити баланс між сільськогосподарськими товаровиробниками та виробниками інших галузей економіки. Отже, відповідно до потреб сільськогосподарських товаровиробників надання державної підтримки має здійснюватися зі вжиттям таких заходів, як підтримка доходів виробників, державне регулювання цін, субсидування виробників на придбання засобів виробництва, сприяння розвитку ринку та виробничої інфраструктури, здійснення регіональних програм, проведення макроекономічної політики.

На наш погляд, на сучасному етапі функціонування сільськогосподарських підприємств більш раціональними є ті напрями державної підтримки, які сприяють виходу сільськогосподарських товаровиробників з економічної кризи та ефективному функціонуванню сільськогосподарського виробництва України в умовах Світової організації торгівлі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Edwards Ch. Agriculture subsidies. 2018. URL: <https://www.downsizinggovernment.org/agriculture/subsidies> (дата звернення: 02.04.2020).
2. Звіт про результати аудиту ефективності виконання повноважень органами державної влади в частині повноти та своєчасності сплати податків суб'єктами господарювання в сільському господарстві : Звіт рахункової палати від 23 жовтня 2018 р. № 27-4. URL: http://www.acrada.gov.ua/doccatalog/document/16758046/Zvit_274_2018.pdf?subportal=main (дата звернення: 20.03.2020).

3. Климова Н. Особенности регулирующего воздействия государства на агробизнес в зарубежных странах. *Научный журнал КубГАУ*. 2013. № 90(06). URL: <http://ej.kubagro.ru/2013/06/pdf/45.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).
4. Обзор агропродовольственной торговой политики в постсоветских странах 2017–2018. ФАО. Рим. 2020. URL: <http://www.fao.org/documents/card/en/c/ca7674ru> (дата звернення: 18.04.2020).
5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 20 грудня 2016 р. № 1789-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2621-19> (дата звернення: 18.03.2020).
6. Про Державний бюджет України на 2020 р. : Закон України від 14 листопада 2019 р. № 294-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX> (дата звернення: 18.03.2020).
7. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 588-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80> (дата звернення: 05.05.2020).
8. Проект Єдиної комплексної стратегії та план дій розвитку сільськогосподарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки : Проект МінАПК. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1978.html (дата звернення: 01.05.2020).
9. Прунцева Г. Аналіз ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економіка і організація управління*. 2020. № 1(37). С. 79–88.
10. Робота над помилками: що мають врахувати чиновники при розподілі коштів на підтримку фермерів? // Аграрне інформаційне агентство : веб-сайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/roboata-nad-pomilkami-so-maut-vrahuvati-cinovniki-pri-rozpodili-kostiv-na-pidtrimku-fermeriv> (дата звернення: 18.03.2020).
11. Уряд визначив напрямки підтримки фермерських господарств та кооперативів / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=bde446c6-2e93-4447-bc81-d1d2dd7ad5d1&title=UriadViznachivNapriamkiPidtrimkiFermerskikhGospodarstvTaKooperativiv> (дата звернення: 28.04.2020).
12. Урядова програма фінансування підтримки розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства – 2020 / Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/pidtrimka/sadivnictvo/uryadova-programa-finansovoyi-pidtrimki-rozvitku-sadivnictva-vinogradarstva-ta-hmelyarstva-2020> (дата звернення: 17.04.2020).
13. Фурман І., Пронько Л. Формування державної програми підтримки підприємств-агровиробників України з урахуванням світового досвіду. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 85–92.
2. Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykonannya povnovazhen orhanamy derzhavnoi vlady v chastyini povnoty ta svoiechasnosti splaty podatkiv subiektamy hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi. Zvit rakhunkovoi palata vid 23.10.2018 № 27-4: elektron. fakhove vyd. URL: http://www.acrada.gov.ua/doccatalog/document/16758046/Zvit_274_2018.pdf?subportal=main (accessed: 20.03.2020).
3. Klymova N. (2013). Osobennosti rehulyruishcheho vozdeistvyia hosudarstva na ahrobyznes v zarubezhnykh stranakh. *Nauchnyi zhurnal KubHAU*. № 90(06). URL: <http://ej.kubagro.ru/2013/06/pdf/45.pdf> (accessed: 20.02.2020).
4. Obzor ahroprodovolstvennoi torhovoii polytyky v postsovetskykh stranakh 2017–2018. FAO. Rym. 2020. URL: <http://www.fao.org/documents/card/en/c/ca7674ru> (accessed: 18.04.2020).
5. Pro vnesennia zmin do Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 2016 r. № 1789-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2621-19> (accessed: 18.03.2020)].
6. Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2020 rik: Zakon Ukrainy vid 14 lystopada 2019 roku № 294-IX. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX> (accessed: 18.03.2020).
7. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku eksportu produktsii silskoho hospodarstva, kharchovoi ta pererobnoi promyslovosti Ukrainy na period do 2026 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnia 2019 r. № 588-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80> (accessed: 05.05.2020).
8. Proekt Yedynoi kompleksnoi stratehii ta plan dii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na 2015–2020 roky: proekt MinAPK. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1978.html (accessed: 01.05.2020).
9. Pruntseva H. (2020). Analiz efektyvnosti derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskykh pidpriemstv. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, № 1(37), s. 79–88.
10. Robota nad pomylkamy: shcho maiut vrakhuvaty chynovnyky pry rozpodili koshtiv na pidtrymku fermeriv? Ahrarne informatsiine ahentstvo: veb-sait. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/roboata-nad-pomilkami-so-maut-vrahuvati-cinovniki-pri-rozpodili-kostiv-na-pidtrimku-fermeriv> (accessed: 18.03.2020).
11. Uriad vyznachyv napriamky pidtrymky fermerskykh hospodarstv ta kooperatyviv. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy: veb-sait. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=bde446c6-2e93-4447-bc81-d1d2dd7ad5d1&title=UriadViznachivNapriamkiPidtrimkiFermerskikhGospodarstvTaKooperativiv> (accessed: 28.04.2020).
12. Uriadova prohrama finansuvannia pidtrymky rozvytku sadivnytstva, vynohradarstva ta khmeliarstva 2020: Informatsiino-analitychnyi portal APK Ukrainy: veb-sait. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/pidtrimka/sadivnictvo/uryadova-programa-finansovoyi-pidtrimki-rozvitku-sadivnictva-vinogradarstva-ta-hmelyarstva-2020> (accessed: 17.04.2020).
13. Furman I., Pronko L. (2019). Formuvannia derzhavnoi prohramy pidtrymky pidpriemstv-ahrovirobnykiv Ukrainy z urakhuvanniam svitovoho dosvidu. *Ekonomika Apk*, № 11, s. 85–92.

REFERENCES:

1. Edwards Ch. (2018). Agriculture subsidies. URL: <https://www.downsizinggovernment.org/agriculture/subsidies> (accessed: 02.04.2020).

Стаття надійшла до редакції 08.05.2020.
The article was received 08 May 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-7

УДК 005.2:331.101.3

Свидрук І.І.

доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту
Львівського торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7078-1557>
E-mail: irena_svidruk@ukr.net

НОВІТНІ УПРАВЛІНСЬКІ ПІДХОДИ ДО КРЕАТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено обґрунтуванню необхідності постійно поновлюваного заохочення персоналу та трансформації управлінських підходів до креативної мотивації. Визначено небезпечні наслідки феномена Р. Шпренгера «будь-яке мотивування руйнує мотивацію» для креативного розвитку організації. Доведено, що грошова мотивація також не є ефективним інструментом стимулювання креативного розвитку персоналу. Проведено аналіз результатів комплексного моніторингу планованих змін у практиці винагород вітчизняних підприємств (заробітні плати, програми надання премій і пільг) в галузі управління розвитком персоналу. Визначено основні фактори, що впливають на ухвалення мотиваційних рішень. Обґрунтовано ефект витіснення екстернальним мотивуванням інтернальної мотивації: інтерес до винагороди витісняє інтерес до творчої праці як такої. Описано роль нейромедіаторів. Визначено новітні управлінські підходи до креативної мотивації працівників та їх передумови.

Ключові слова: мотивування, управлінський підхід, креативний розвиток, творча праця, моніторинг, інструменти.

Свидрук И.И. НОВЕЙШИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К КРЕАТИВНОЙ МОТИВАЦИИ РАБОТНИКОВ

Статья посвящена обоснованию необходимости постоянно обновляемого поощрения персонала и трансформации управленческих подходов к креативной мотивации. Определены опасные последствия феномена Г. Шпренгера «любое мотивирование разрушает мотивацию» для креативного развития организации. Доказано, что денежная мотивация также не является эффективным инструментом стимулирования креативного развития персонала. Проведен анализ результатов комплексного мониторинга планируемых изменений в практике вознаграждений отечественных предприятий (зарботные платы, программы предоставления премий и льгот) в области управления развитием персонала. Определены основные факторы, влияющие на принятие мотивационных решений. Обоснован эффект вытеснения экстернальным мотивированием инфернальной мотивации: интерес к вознаграждению вытесняет интерес к творческому труду как таковому. Описана роль нейромедиаторов. Определены новые управленческие подходы к креативной мотивации работников и их предпосылки.

Ключевые слова: мотивация, управленческий подход, креативное развитие, творческая работа, мониторинг, инструменты.

Svydruk Irena. THE LATEST MANAGEMENT APPROACHES TO THE CREATIVE MOTIVATION OF EMPLOYEES

The article is devoted to substantiating the need for constantly updated encouragement of staff and the transformation of managerial approaches to creative motivation. The dangerous consequences of R. Sprenger's phenomenon "any motivation destroys motivation" for the creative development of the organization are determined. It is substantiated that when the motivation increases, the employee's own stimulating energy and the potential of innovative activity remain undiscovered. This causes such negative consequences as frustration, aggressive boredom, constantly growing claims and the transition of energy into a conflict of seeking new portions of material incentives. It is proved that monetary motivation is also not an effective tool to stimulate creative staff development. The results of complex monitoring of planned changes in the practice of remuneration of domestic enterprises (salaries, bonuses and benefits programs) in the field of personnel development management are analyzed. The main factors influencing the decision-making of motivational decisions are determined. It is noted that almost half of domestic managers consider the achievement of high personal results by employees to be an important factor in increasing wages. Mechanical systems of motivation, which directly depend on the quantitative results of work, often target employees to achieve short-term success, ignoring the long-term prospects for development. The effect of displacement by infernal motivation of infernal motivation is substantiated: interest in reward displaces interest in creative work as such. It is determined that material incentives can attract new sufficiently qualified employees to the enterprise, but it is unable to motivate most of them to a long-term desire for self-improvement, development and achievement of creative results. The role of neurotransmitters is described. Each of the neurotransmitters is responsible for certain aspects of human motivation, and is a biologically active chemical through which nerve cells exchange electrical impulses. The psychological danger for the leader is the use of established intangible methods of stimulating creativity. The latest managerial approaches to the creative motivation of employees should, therefore, reconcile the nonlinear combination of different areas of tangible and intangible incentives, which even seem contradictory to each other.

Keywords: motivation, managerial approach, creative development, creative work, monitoring, tools.

Постановка проблеми. Однією із суттєвіших проблем психологічних управлінських підходів до креативної мотивації працівників є усвідомлення необхідності постійно поновлюваного матеріального заохочення персоналу. Винагорода, отримана й чесно надана як заслужена премія, з часом перетворюється на постійний дохід, очікування працівником знову й знову отримати її за аналогічні досягнення [6]. Водночас працівники, які з різних причин не отримали аналогічної матеріальної винагороди, сприймають систему стимулювання як несправедливу, що актуалізує необхідність трансформації управлінських підходів до креативної мотивації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові аспекти управлінських підходів до креативної мотивації відображено в працях таких прогресивних вітчизняних учених, як Н.П. Базалійська та В.В. Міщук

[1], Ю.О. Нікітін, В.Г. Рукас-Пасічнюк [3], І.В. Шостак [7]. Основний акцент цими науковцями зроблено на необхідності формування системи взаємозв'язків між цілями підприємств та цілями працівників, між розмірами винагороди працівникам підприємств та результативністю й продуктивністю їхньої праці.

І.В. Гонтарева та Ю.Д. Шеянова [2], Т.О. Резнікова, О.І. Бардадим [4] обґрунтовують важливість мотиваційної чутливості як суб'єктів, так і об'єктів управління в умовах застосування організаційних інновацій та новаторських прийомів стимулювання трудового колективу підприємств.

Особливості сучасних підходів мотивації працівників підприємств у межах креативного менеджменту та закономірності креативного управління інтелектуальним капіталом виокремлені автором у джерела [5; 6].

Метою статті є визначення завдань та необхідних інструментів зміни управлінських підходів до креативної мотивації працівників.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Відомий у біології принцип «подвійної квантифікації» пояснює роль матеріального заохочення з огляду на відношення двох змінних, а саме «сили імпульсу» (мотивація) й «сили подразника» (мотивування). За відповідного ступеня подразнення необхідний незначний власний стимул, щоби викликати відповідну реакцію: чим більше сила подразника, тим менше вимагається сила імпульсу. Оскільки гострота подразників, як відомо, швидко притупляється, їх необхідно все більше, що приводить до певної інфляції подразнень. Відповідно, зменшується сила власних імпульсів, а засоби починають саботувати власні цілі. Це явище Р. Шпренгер назвав «сізіфовою дилемою мотивування», стверджуючи, що «будь-яке мотивування руйнує мотивацію» [8]. Основна небезпека такого феномена для креативного розвитку організації полягає в тому, що за посилення мотивування власна стимулююча енергія працівника та потенціал інноваційної активності залишаються нерозкритими. Це викликає такі негативні наслідки, як фрустрація, агресивна нудьга, постійно зростаючі претензії та перехід енергії в конфлікт домагання нових порцій матеріального заохочення.

Водночас грошова мотивація також не є ефективним інструментом стимулювання креативного розвитку персоналу. Практика свідчить про те, що позитивний мотивуючий ефект підвищення заробітної плати проявляється лише перші 48 годин [4]. Гроші все більше виявляються недостатньою умовою для того, щоби надовго компенсувати дефіцит сенсу, недолік свободи й демотивують культуру підприємства.

За останні роки компанією “Ferrу Korn HayGroup” проведено комплексний моніторинг поточної ситуації вітчизняного бізнесу, що включав дослідження планованих змін в практиці винагород (заробітні плати, програми надання премій і пільг) в галузі управління розвитком персоналу. В дослідженні взяли участь 277 підприємств різних секторів національної економіки, з яких 66,1% є мультинаціональними, 33,9% – локальними. Керівники більшості організації (64,3%) засвідчили, що отримані фінансові результати є наближеними до запланованих, а у 20% компаній вони перевищили заплановані показники. У цей період фактично провели підвищення заробітних плат задіяному персоналу 46,1% компаній (в середньому на 14,1% по медіані ринку) [9]. Основні фактори, що вплинули на ухвалення таких рішень, представлені на рис. 1. Як бачимо, майже половина вітчизняних менеджерів досягнення працівниками високих особистих результатів вважає вагомим фактором збільшення оплати праці. Під час оцінювання персоналу компанії найчастіше використовують такі HR-інструменти, як професійні тести, інтерв'ю та особистісні тести.

Велика увага приділяється оцінюванню емоційного інтелекту вищого керівництва й менеджерів компанії, оскільки ефективність управління бізнесом, креативними процесами та розвитком персоналу

залежить від вміння й навичок менеджера управляти, усвідомлюючи як власні мотиви й емоції, так і фактори соціальної чуйності (емпатія та розуміння взаємовідносин). Також варто відзначити, що керівники все більше уваги приділяли стилям керівництва менеджерів і клімату, який вони створюють завдяки цим стилям всередині своєї команди.

Основними викликами менеджери вважають утримання наявних позицій на ринку, розширення наявного бізнесу та товарну експансію на нові ринки. Понад 76% керівників організацій планують підвищення заробітних плат (у середньому на 13,6%). Зазначимо, що у 46,2% випадків збільшення оплати праці не є інструментом додаткового мотивування розвитку працівників, оскільки підвищення передбачено для всього персоналу незалежно від умов досягнення певних результатів. Лише 23,1% керівників розробляють плани управління персоналом, що робить залежним підвищення оплати праці від конкретних здобутків ключових працівників.

Запровадження системи бонусів в управлінські підходи до креативної мотивації працівників як короткострокового заохочення зазвичай свідчить про бажання менеджерів механічно управляти мотивацією працівників.

За інтегральними результатами дослідження компанії “Ferrу Korn HayGroup” [9] у поточному році бонуси за підсумками попереднього фінансового року виплачувались у 86,2% компаній (на 16% більше, ніж планувалося). За підсумками поточного року виплатити бонуси планували 80% компаній, зокрема 55,9% управлінців вважають, що бонуси мають розподілятися пропорційно між усім персоналом, решта керівників вважає за доцільне диференціювати комерційні та некомерційні посади.

Використання бонусів ґрунтується (часом неусвідомлено, за наявною управлінською традицією) на припущенні про те, що працівник неповністю використовує свої здібності й можливості під час звичайного виконання роботи, а це призводить до виникнення мотиваційного пробілу між фактичним і можливим обсягом праці. Таким чином, система бонусного стимулювання стає кардинальною помилкою управління креативним розвитком, руйнуючи відповідальність

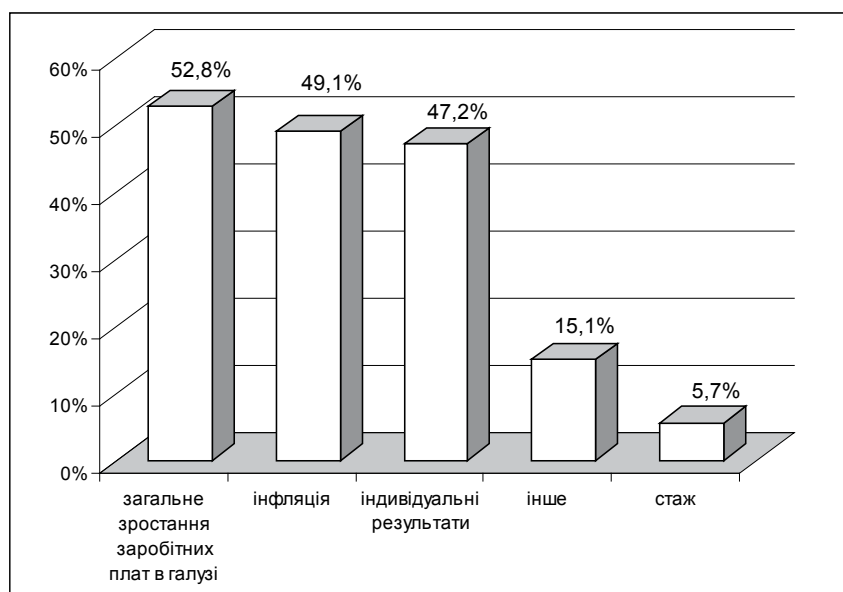

Рис. 1. Розподіл факторів, що впливають на прийняття управлінських рішень, пов'язаних з мотивуванням персоналу

Таблиця 1

Зміни в HR-бюджет, заплановані вітчизняними компаніями

Показник	Скорочення бюджету, %	Збільшення бюджету, %	Без змін, %
Загальний бюджет на управління персоналом	1,7	43,1	55,2
Заробітні плати	0,9	72,4	26,7
Витрати на пільги й компенсації	0,9	31,9	67,2
Виплати за програмами короткострокового заохочення (бонуси)	0,0	20,7	79,3
Виплати за програмами довгострокового заохочення (акції, опціони)	0,9	1,7	97,4
Витрати на навчання й розвиток	1,7	34,5	63,8
Витрати на рекрутинг	0,9	18,1	81,0

Джерело: побудовано за джерелом [9]

працівника за досягнення обумовлених результатів. Системи бонусів не враховують складне переплетення факторів ринку, кон'юнктури, ціни, продукції, конкуренції, управління, а зводяться лише до готовності працівника до виконання роботи [8].

Механічні системи мотивування, які безпосередньо залежать від кількісних результатів праці, часто націлюють працівників на досягнення короткострокового успіху, ігноруючи довгострокові перспективи розвитку. Проявляється ефект витіснення екстернальним мотивуванням інтернальної мотивації: інтерес до винагороди витісняє інтерес до творчої праці як такої.

Найчастіше компенсаційний пакет для творчих працівників вітчизняних інноваційних організацій до 2018 р. складався з таких пільг, як надання автомобіля, оплата харчування та мобільного зв'язку, заняття спортом, витрати, пов'язані з поїздками персоналу, представницькі витрати, гнучкий графік роботи. З 2018 р. внести зміни в систему надання пільг планували 22,4% вітчизняних компаній, а збільшити наповнюваність компенсаційного пакета – 42,3%. Важливими програмами, які можуть вважатися потужним інструментом мотивування, є забезпечення пенсійних програм, навчань/тренінгів. Внести пільгу добровільного медичного страхування з 2018 р. планували 15,4% компаній [9].

Зміни управлінських підходів до креативної мотивації працівників в наступному році, згідно з проведеним опитуванням, плануються за пріоритетними напрямками, такими як моніторинг ринку праці і заробітних плат, навчання персоналу, рекрутинг, дослідження залучення персоналу, професійні тренінги, оцінка персоналу. Водночас змін у бюджеті на управління розвитком персоналу не планувала більша частина вітчизняних підприємств (табл. 1).

Внести зміни до фонду оплати праці планували 69% компаній, з них 3/4 підприємств передбачали його збільшення. Скорочувати фонд оплати праці було передбачено за рахунок оптимізації чисельності персоналу, а також перегляду непрофільних бізнес-напрямів. Водночас його збільшення має відбуватися за рахунок зростання прибутку, розширення штату та підвищення заробітних плат.

Матеріальне стимулювання здатне залучити до підприємства нових досить кваліфікованих працівників, але виявляється неспроможним мотивувати їх більшість до тривалого прагнення самовдосконалення, розвитку й досягнення креативних результатів. Так, у 2018 р. серед досліджених організацій штат співробітників було збільшено у 48,3% компаній (у середньому на 21,1%) [9]. Дані щодо різних видів плинності персоналу відображені в табл. 2.

Таблиця 2

Медіана плинність персоналу

Вид плинності персоналу	Загальна, %	Добровільна, %
Фактична	20,8	15,3
Планована	10,0	9,8

Джерело: побудовано за джерелом [9]

Задоволення від роботи, різноманітна діяльність, що вимагає самовіддачі, самостійне планування цілей, освіти й підвищення кваліфікації, а також участь в управлінні виявляються значно важливішими, ніж приваблива заробітна плата й бонуси у вигляді премії [4].

Система звичайної заробітної плати є більш інертною в цьому аспекті, що визначає її суттєву перевагу в управлінні інноваціями, адже працівник може набагато інтенсивніше фокусувати свою енергію на креативності. Оскільки його діяльність не пов'язана з винагородою безпосередньо, ставлення до матеріальної винагороди не містить елементів стимулюючого чи штрафного характеру.

Психологічну безпеку для керівника становить також застосування усталених нематеріальних методів стимулювання креативності. Так, похвала працівника, привселюдна висока оцінка його інноваційних здобутків є, звичайно, одними з найпоширеніших методів нематеріального мотивування креативної діяльності. Якщо така діяльність сприймається тільки як щось само собою зрозуміле або навіть піддається критиці, працівник втрачає бажання до вдосконалення, тому в теорії менеджменту останніми роками похвала як сукупність прийомів управління користувалась популярністю.

Водночас, як засвідчує досвід багатьох керівників, часто це прямо провокує прями матеріальні очікування з боку персоналу. Формальне маніпулювання повсякденною похвалою швидко перетворює бажаний ефект на протилежність. Виявляється дилема похвали: якщо начальник ніколи не хвалить, співробітники скаржаться; якщо хвалить занадто часто, похвалу не сприймають всерйоз.

Однак насправді похвала не є цінним інструментом заохочення до креативності. Завжди уважний і прискіпливий до деталей власної праці, занурений у своє завдання працівник діє з натхненням та впевненістю незалежно від можливості схвалення й лише тоді стає справжньою опорою креативного розвитку організації [8].

Новітні управлінські підходи до креативної мотивації працівників мають взаємоузгоджувати нелінійну комбінацію різних напрямів матеріального й нематеріального стимулювання, які навіть виглядають суперечливими щодо один одного.

Управління креативністю в сучасних економічних системах епохи інформаційного суспільства все частіше спирається на постулат культури підприємства як угоди між організацією та працівниками. Для адекватної відповіді на виклики майбутнього необхідні наполегливі та з усвідомленням власної відповідальності працівники, які беруть участь у спільній роботі, а в рамках спільних домовленостей та правил самі висувають вимоги до себе, самі розвиваються, самі обмежують себе [4–6]. Саме на заохоченні до співпраці таких працівників креативний менеджер має ґрунтувати багатовимірну систему мотивації. Креативність завжди мотивується зсередини, адже вона завжди ґрунтується на цікавості й радості від справи. Зовнішня винагорода руйнує креативність, змушує людину віддавати перевагу простим і швидко оцінюваним потребам. При цьому люди схильні все менше брати на себе ризики, не шукати нові можливості, не супроводжувати комплексні й тривалі процеси. Креативність виникає із задоволення від навчання й розквітає тільки в культурі довіри, до якої ставляться дійсно серйозно.

Завдання менеджерів полягає в тому, щоби не тільки вирішувати актуальні проблеми, але й уявляти собі нові, кращі обставини, передбачати або створювати шанси й теми. Більша частина «компетенцій майбутнього» є когнітивною, що ставить перед креативним менеджером низку викликів з опанування специфіки мислення, застосування на практиці особливих навичок.

Вивчення психологічних особливостей творчої діяльності на перетині дисциплін менеджменту, психології, педагогіки та біології привело до дослідження ролі нейромедіаторів, тобто біологічно активних хімічних речовин (серотонін, окситоцин, дофамін тощо), за допомогою яких нервові клітини обмінюються електричними імпульсами. Кожен з нейромедіаторів відповідає за певні аспекти мотивації людини, тоді як раніше подібні ефекти (визнання, причетність, залучення) пояснювалися тільки на емпіричному рівні. Звичайно, сьогодні не стоїть питання практичних кроків щодо підвищення рівня нейромедіаторів у крові працівника, але вже сьогодні за допомогою сучасних технологій можна спостерігати за творчими процесами, що відбуваються в мозку. Це спонукає керівників переглянути традиційні погляди на роль емоцій у мисленні людини та усунути протиріччя між аналітичним і емоційним видами інтелекту.

Висновки. Абсолютна більшість людей володіє творчою енергією, яка шукає можливості розкритися, високий потенціал активності, який можна розуміти як здатність і принципову готовність працювати. Керівники мають сприймати співробітників як партнерів і досягати з ними консенсусу та угод, що не поляризують, а інтегрують, не виключають, а включають.

Керівники повинні постійно усвідомлювати власну поведінку щодо очікування та її вплив на працівників, відмовитися від демомотивуючих заходів і допустити активність та вимогливість персоналу до себе. Особисте креативне зростання відбувається тільки тоді, коли працівник переступає власноруч встановлені межі безпеки та йде на ризик, що є необхідною передумовою успіху.

Отже, трансформація управлінських підходів до креативної мотивації працівників перш за все має полягати у взаємоузгодженні нелінійної комбінації різних напрямів матеріального й нематеріального стимулювання, які навіть виглядають суперечливими щодо один одного.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базалійська Н.П., Мішук В.В. Сутнісні підходи формування системи мотивації трудової поведінки працівників на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 232–236.
2. Гондарева І.В., Шейанова Ю.Д. Застосування організаційних інновацій як основи побудови механізму формування організаційного капіталу суб'єктів підприємництва. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. № 3(2). С. 94–97.
3. Нікітін Ю.О., Рукас-Пасічнюк В.Г. Сучасні моделі та механізми мотивації персоналу українських підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 238–246.
4. Резнікова Т.О., Бардадим О.І. Аналіз мотиваційної чутливості новаторського персоналу підприємства. *Соціально-гуманітарні проблеми менеджменту*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Донецьк, 23 жовтня 2009 р.). Донецьк: ДДУУ, 2009. С. 424–427.
5. Свидрук І.І. Роль інтелектуального капіталу в постіндустріальному суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 26. Ч. 1. С. 103–106.
6. Свидрук І.І. Управління мотивацією творчого розвитку працівників. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22. № 5. С. 395–401.
7. Шостак І.В. Грейдування як сучасна система стимулювання праці різних категорій персоналу підприємства торгівлі. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 4. С. 315–320.
8. Sprenger R.K. Motivation. *Wörterbuch der Mikropolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. 1998. P. 181–184.
9. Ferry Korn HayGroup. Emotional and social intelligence for effective leadership. URL: <http://www.haygroup.com/leadershipandtalentdemand> (дата звернення 17.04.2020).

REFERENCES:

1. Bazalijska N.P., Mishuk V.V. (2016). Suttisni pidkhody formuvannya systemy motyvatsii trudovoi povedinky pracivnykiv na pidprijemstvi [Essential approaches to the formation of a system of motivation of workers' behavior in the enterprise]. *Global and national economic problems Mykolaiv National University after V.O. Sukhomlynsky*, no. 9, pp. 232–236.
2. Hontareva I.V., & Sheianova Yu.D. (2018). Zastosuvannya orhanizatsiinykh innovatsii yak osnovy pobudovy mekhanizmu formuvannya orhanizatsiinoho kapitalu subiektiv pidpriemnytstva [Application of organizational innovations as a basis for building the mechanism of organizational capital formation of business entities]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of Khmelnytskyi National University]*, no. 3(2), pp. 94–97.
3. Nikitin Yu.O., Rukas-Pasichnyuk V.H. (2014). Suchasni modeli ta mekhanizmy motyvatsii personalu ukrainskykh pidpriemstv [Modern models and mechanisms of staff motivation in Ukrainian enterprises]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 238–246.
4. Reznikova T.O., Bardadym O.I. (2009). Analiz motyvatsiinoi chutlyvosti novatorskoho personalu pidpriemstva [Analysis of motivational sensitivity of innovative staff of the enterprise]. *Proceedings of the IV Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii "Sotsialno-humanitarni problemy menedzhmentu" (Donetsk, Ukraine, October 23, 2009)*. Donetsk: DDUU, pp. 424–427.
5. Svydruk I.I. (2017). Rol intelektualnoho kapitalu v postindustrialnomu suspilstvi [The role of intellectual capital in a post-industrial society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, no. 26(1), pp. 103–106.
6. Svydruk I.I. (2012). Upravlinnia motyvatsiieiu tvorchoho rozvytku pracivnykiv [Managing motivation of creative development of employees]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 22, no. 5, pp. 395–401.
7. Shostak I.V. (2015). Ghrejduvannya jak suchasna systema stymuljuvannya praci riznykh kategorij personalu pidpriemstva torghivli [Grading as a modern system of staff stimulating of various categories of personnel of trade enterprise]. *Biznes-Inform*, no. 4, pp. 315–320.
8. Sprenger R.K. (1998). Motivation. In: *Wörterbuch der Mikropolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 181–184.
9. Ferry Korn HayGroup. Emotional and social intelligence for effective leadership. Available at: <http://www.haygroup.com/leadershipandtalentdemand> (accessed: April 17, 2020).

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-8

УДК 352+331.3

Сопов А.К.
головний консультант
сектору досліджень Таврійського регіону і Криму в місті Херсоні
Центру регіональних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2169-6583>
E-mail: sopov.niss@gmail.com

ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПРОМОЖНИХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Метою статті є визначення ролі чинника розвитку людського капіталу в процесі створення та забезпечення сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. Розкрито сучасне розуміння термін а «людський капітал», міститься історичний екскурс щодо реформи децентралізації, зазначено її завдання та цілі, акцентовано увагу на законодавчій невизначеності терміну завершення та ризиках, пов'язаних із застосуванням адміністративно-планового шляху завершення реформи. Акцентовано увагу на новій функції об'єднаних територіальних громад – забезпечення фінансової спроможності. Проаналізовано дослідження експертів із питань децентралізації в розрізі залежності фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад Херсонської області від наявності та якості людського капіталу. Розглянуто особливості чинного законодавства щодо формування органів місцевого самоврядування, механізми добору співробітників у виконавчі органи ОТГ, аспекти освітньої діяльності вищих навчальних закладів та процедуру проходження студентської практики, особливості нормативно-правових актів щодо встановлення трудового розпорядку та дистанційної роботи. Запропоновано конкретні механізми залучення носіїв капіталу та поліпшення його якості, а саме: зміна порядку проведення конкурсу на заняття вакантних посад в органах місцевого самоврядування, запровадження механізму обов'язковості проходження практики студентами, які здобувають визначені спеціальності на базі виконавчих органів об'єднаних територіальних громад. Запропоновано рекомендації органам місцевого самоврядування щодо ширшого використання норм Кодексу законів про працю України в частині встановлення внутрішнього трудового розпорядку. Надано оцінку необхідності адаптації вимогам часу процедури дистанційної роботи та доповнень чинного законодавства із цього питання.

Ключові слова: людський капітал, об'єднана територіальна громада, законодавство, конкурс; практика, трудовий розпорядок, дистанційна робота.

Сопов А.К. ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ

Целью статьи является определение роли фактора развития человеческого капитала в процессе создания и обеспечения устойчивого развития объединенных территориальных общин (далее – ОТО). В статье раскрыто современное понимание термина «человеческий капитал», содержится исторический экскурс по реформе децентрализации, указаны ее задачи и цели, акцентировано на законодательной неопределенности срока завершения. Акцентировано внимание на новой функции ОТО – обеспечение устойчивого развития. Проанализированы исследования экспертов по вопросам децентрализации в разрезе зависимости финансовой состоятельности ОТО Херсонской области от человеческого капитала. Рассмотрено законодательство относительно отбора сотрудников в исполнительные органы ОТО, порядка прохождения студентами высших учебных заведений практики, установления трудового распорядка и дистанционной работы. Предложены конкретные механизмы привлечения носителей капитала и улучшения его качества, а именно: изменение порядка проведения конкурса на занятие должностей в органах местного самоуправления, введение механизма прохождения практики студентами на базе исполнительных органов ОТО. Предложены рекомендации для исполнительных органов ОТО по более широкому использованию норм Кодекса законов о труде Украины в части установления внутреннего трудового распорядка. Дана оценка необходимости адаптации к требованиям времени процедуры дистанционной работы.

Ключевые слова: человеческий капитал, объединенная территориальная община, законодательство, конкурс, практика, трудовой распорядок, удаленная работа.

Sopov Artem. FACTOR OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF FORMATION AND ACTIVITY IS CAPABLE OF UNITED TERRITORIAL SOCIETIES

The purpose of the article is to determine the role of human capital development in the process of creating and ensuring sustainable development of united territorial communities, the article reveals the modern understanding of the term "human capital", contains a historical digression on decentralization reform, notes its initial tasks and goals legislative uncertainty of the deadline for completion of decentralization reform and the risks associated with the application of the administrative-planned way to complete the reform. The emphasis is on the new functions of the united territorial communities, which are not peculiar to local state administrations and local self-government – creating added value to provide financial opportunities. The article also analyzes the research of experts on decentralization in terms of the dependence of financial capacity of the united territorial communities of Kherson region with the availability and quality of human capital, considers the features of current legislation on local government, mechanisms for selecting employees in united territorial communities executive bodies, aspects of higher education. In educational institutions and in the internship procedure for students, especially in the provisions on the establishment of labor rules and distance work, specific mechanisms for raising capital and improving its quality are proposed, namely, changing the procedure for holding a competition to fill vacant positions in local governments taking into account the scope of authority, competence and the degree of responsibility, the introduction of a mandatory internship mechanism for students receiving specialties in the field of public administration and management in the field of local government, legal, economic and others. On the basis of the executive bodies of the united territorial communities, proposed recommendations to local governments on the wider use of the Labor Code of Ukraine in establishing internal labor regulations, provided an assessment of the need to adapt to the requirements of remote work procedures and additions legislation on this issue.

Keywords: human capital, united territorial community, legislation, competition, practice, work arrangements, remote work.

Постановка проблеми. Впровадження реформи децентралізації потребує не тільки великої кількості фахівців у сфері місцевого самоврядування, оскільки сама сутність зазначеної реформи надає виконавчим органам об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) раніше не притаманні їх складникам (сільським, селищним та міським радам) функцій районних державних адміністрацій (далі – РДА) та районних рад (далі – РР) ще й функції, не притаманні останнім, – управління проектами, які мають на меті створення додаткової вартості задля сталого розвитку ОТГ. Якщо значний відсоток фахівців із місцевого самоврядування зможе забезпечити реорганізовані РДА та РР після завершення реформи децентралізації, то фахівців у сфері управління проектами ОТГ повинні не тільки залучити до роботи у своїх виконавчих органах, а ще й знайти та запропонувати відповідні умови роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців із приводу значення чинника розвитку людського капіталу в процесі формування і діяльності об'єднаних територіальних громад говорить про те, що вони носять загальний характер, учені мають однакову думку щодо значення цієї категорії у сталому розвитку ОТГ, але конкретних тактичних кроків, які не потребують залучення додаткового фінансового ресурсу, не було запропоновано.

Метою статті є розкриття значення людського капіталу в процесі формування та діяльності ОТГ, визначення шляхів вирішення проблеми нестачі та добору професійних кадрів у процесі становлення спроможної ОТГ.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Відповідно до думки експертів Світового банку, «людський капітал – це знання, навички та здоров'я, які люди акумулюють протягом свого життя, що дає їм змогу реалізовувати свій потенціал як корисних членів суспільства. Інвестиції в людей на основі поліпшення харчування, охорони здоров'я, надання якісної освіти, створення робочих місць і навчання професійним навичкам сприяють розвитку людського капіталу, а це є основною умовою, що дає змогу покінчити з крайньою бідністю і сформувати більш соціально згуртоване суспільство. Економічне зростання і розвиток залежать як від людського капіталу, так і від матеріальних активів, а також від чинників, що впливають на продуктивність. Інвестиції у цю сферу доповнюють і підсилюють один одного. Продуктивність людських ресурсів залежить від наявності матеріальних активів, таких як об'єкти інфраструктури, обладнання і стабільна, ефективно керована економіка. Своєю чергою, фізично здорові та освічені люди можуть більше заробляти і більше інвестувати в матеріальні активи економіки» [1].

Згідно з інформацією з офіційного сайту Офісу реформ при Кабінеті Міністрів України, «в Україні процес децентралізації розпочато 2014 року з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (01.04.2014), законів «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів щодо фінансової децентралізації» [2].

Спочатку реформа децентралізації в Україні декларувалася як добровільне об'єднання територіальних громад, і кінцевий термін добровільності такого об'єднання не було окреслено в жодному нормативно-правовому документі.

Зазначена часова невизначеність разом із політичним складником проходження децентралізації мали своїм наслідком повільність утілення у життя реформи. Хоча необхідно зазначити, що за час реформи неодноразово лунали заяви окремих представників уряду про те, що «добровільність» реформи буде завершена в 2020 р. – році проведення виборів до органів місцевого самоврядування.

Фактично тільки заява Президента України В. Зеленського, зроблена у вересні 2019 р. під час зустрічі з керівництвом Верховної Ради, Кабінету Міністрів та правоохоронних органів стосовно першочергових завдань у сфері децентралізації та регіональної політики: «Реформувати місцеві органи виконавчої влади, які, серед іншого, контролюватимуть законність рішень новоутворених органів місцевого самоврядування. Провести місцеві вибори на новій адміністративно-територіальній основі» [3], окреслила термін завершення реформи.

Однак і ця заява була викликана не досягненням мети [4] реформи – формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Таким чином, головний принцип децентралізації, який відображений у назві Закону України «Про добровільність об'єднання громад» – добровільність, – виявився умовно пріоритетним і скористатися встигло лише 28,42% від населення країни, охоплено добровільним об'єднанням 40,54% території країни [5].

У зв'язку із цим, окрім інших проблемних питань створення та існування об'єднаних територіальних громад: забезпечення доступності публічних послуг, фінансової спроможності тощо, гостро постає питання забезпеченості ОТГ людським капіталом, який і покликаний забезпечити повне виконання мети та цілей цієї реформи. А вже на початок 2020 р. лише у 33% ОТГ, створених за принципом добровільності, показник доходів на одного мешканця перевищував середній показник по всіх ОТГ. А адміністративно-плановий шлях об'єднання не враховує настрої та бажання населення територіальних громад до об'єднання. Як наслідок, наявний у таких «примусових» ОТГ людський капітал не завжди зацікавлений у розвитку та створенні додаткової вартості.

Аналіз, проведений за підсумками виконання місцевих бюджетів 806 ОТГ за 2019 р., на підставі даних Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної статистичної служби України Віктором Венцелем, експертом Програми «U-LEAD з Європою», та Ігорем Герасимчуком, експертом проєкту SKL International [6], свідчить про те, що найнижчий відсоток затрат на утримання управлінського апарату – там, де кількість мешканців ОТГ становить понад 15 тис, та в ОТГ, сформованих на базі міст обласного значення, тобто в тих ОТГ, які за ознакою кількості населення мають право вибору якісного людського капіталу.

У поєднанні з аналізом показника видатків на утримання апарату управління у розрахунку на одного мешканця отримуємо переконливу картину залежності «вартості» органів управління ОТГ від кількості населення ОТГ. Але чинник кількості населення ОТГ не може бути остаточною у питанні «вартості» апарату.

Наприклад, низка ОТГ Херсонської області, перша трійка рейтингу [7], сьогодні є фінансово спромож-

Таблиця

Кількість населення ОТГ	Співвідношення витратків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами ОТГ, %	Витатки на утримання апарату управління у розрахунку на одного мешканця, грн
Населення понад 15 тис осіб	18,9	782,4
Населення від 10 до 15 тис осіб	21,5	945,3
Населення від 5 до 10 тис осіб	24,4	1075,1
Населення до 5 тис осіб	29,2	1389,8
ОТГ-міста обласного значення	12,6	752,7

ними, але їх кількість населення не перевищує 5 тис осіб, а трійка умовно найбідніших об'єднаних громад має населення в проміжку 5–15 тис осіб (рис. 1).

Як убачається з наведеного прикладу, кількість населення об'єднаної громади не є вирішальною в питанні успішності ОТГ, фінансової спроможності можна досягти й іншими чинниками. Серед можливих факторів дослідники виділяють такі: чисельність населення, кількість дітей, площа, наявність економічного потенціалу, обсяг фінансового ресурсу, мережа соціально-культурної сфери [8]. Але наявність цих чинників легко нівелюється одним – наявністю якісного людського ресурсу. А в контексті необхідності створення додаткової вартості, цей чинник відіграє вирішальну роль для забезпечення фінансової спроможності громади.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування», голова і рада ОТГ обираються жителями відповідного села, селища, міста на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, інший складник управлінських органів або обирається самою радою (секретар), або утворюється радою (виконавчий комітет),

або призначаються головою з певними законодавчими обмеженнями у вигляді конкурсів на зайняття вакантних посад в органах місцевого самоврядування (заступники, керівники структурних підрозділів тощо).

Оперативне управління ОТГ і, відповідно, переважний обов'язок щодо забезпечення фінансової спроможності здійснюється головою та підпорядкованими йому виконавчими органами.

Тобто якщо мешканці ОТГ шляхом таємного голосування не зможуть забезпечити ОТГ якісним носієм людського капіталу – головою ОТГ, то, відповідно, якість виконавчих органів ОТГ буде незадовільною, а звідси – неспроможність органів управління ОТГ забезпечити її сталий розвиток. Таким чином, першочерговим чинником сталого розвитку ОТГ за відносно достатніх інших ресурсів є наявність якісних носіїв капіталу.

Інше питання, так звані законодавчі обмеження в процесі призначення виконавчих органів, – процедура проведення конкурсу на заміщення вакантних посад в органах місцевого самоврядування. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України

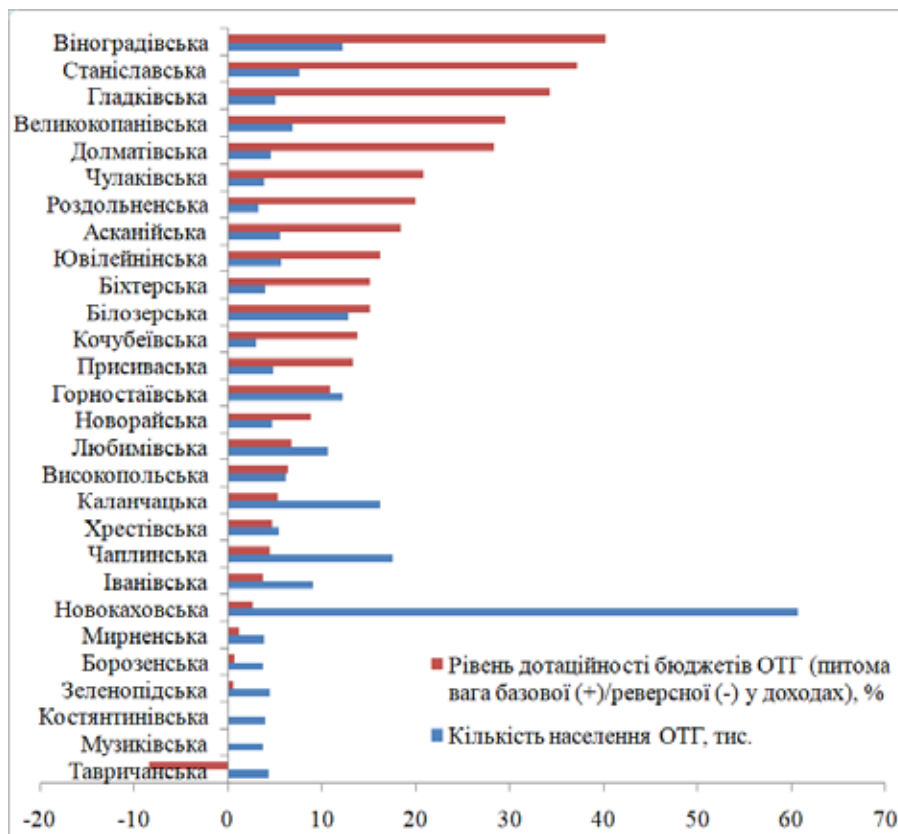

Рис. 1. Порівняння рівня дотаційності ОТГ Херсонської області та рівня населення за 2019 р.

№ 169 від 15.02.2002 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців» [9], метою іспиту (складником конкурсу) є об'єктивна оцінка знань і здібностей кандидатів.

Але аналіз зазначеного порядку дає змогу стверджувати, що порядок не містить фактичного механізму оцінки здібностей кандидатів – носіїв людського капіталу та містить норми, які позбавлені соціальної справедливості.

Так, конкурс, окрім процедурних моментів, таких як подання паспорту, медичної довідки та ін., передбачає два етапи: іспит та відбір. Іспит передбачає перевірку знання Конституції України, законів України «Про державну службу» та «Про запобігання корупції», а також законодавства з урахуванням специфіки функціональних повноважень відповідного державного органу та структурного підрозділу. А процедура відбору взагалі не містить жодних роз'яснень, окрім того, що це – співбесіда з кандидатами, які успішно склали іспит із членами конкурсної комісії.

Тобто іспит може визначити тільки знання, а відбір – розмова з невизначеними критеріями з членами конкурсної комісії – не є гарантією визначення здібностей кандидата.

У визначенні академіка С.Д. Максименко, «здібності – це такі психологічні особливості людини, від яких залежить опанування знань, умінь та навичок, але які, проте, не є знаннями, вміннями або навичками» [10].

Також порядок проведення конкурсу передбачає однакові умови як для кандидата на керівну посаду до виконавчих органів обласних рад, так і для кандидатів на посаду спеціаліста сільської ради.

Таким чином, механізми державного регулювання відбору кваліфікованих кадрів в органи місцевого самоврядування неефективні. І забезпечити якість відбраного ресурсу можуть тільки умовно та не за всіма складниками поняття «людський капітал».

Іншим чинником забезпечення якості людського ресурсу може стати впровадження обов'язкового проходження практики студентів навчальних закладів країни в ОТГ. Сьогодні чимала кількість вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) запровадила практику укладення з управлінським апаратом ОТГ договорів на проходження практики для своїх студентів, але це явище не носить загального характеру, не є закріпленим у нормативних документах, які регулюють це питання, та є скоріше аматорством, ніж професійним вирішенням зазначеного питання.

Загальний механізм проходження практики визначений у Наказі Міністерства освіти України (далі – МОУ) № 93 від 08.04.1993 «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» [11] (далі – Положення). Відповідно до п. 2.1. зазначеного Положення, бази практики визначаються відповідно до державних чи регіональних замовлень чи цільових направлень із підприємствами, організаціями, а у разі коли підготовка спеціалістів вищими навчальними закладами здійснюється за замовленням фізичних осіб, бази практики забезпечують ці особи або самі ВНЗ.

Ураховуючи вищезгаданий момент про те, що управлінські органи ОТГ мають здійснювати функції, які раніше були не притаманні ні РДА, ні РР, доречним було б наказом МОУ внести зміни до Наказу № 93 від 08.04.1993 або запропонувати інший формат, якими передбачити відсоткове зобов'язання ВНЗ

щодо визначення базами практики органи управління ОТГ для певних спеціальностей, наприклад із підготовки магістрів публічного адміністрування, економічні та юридичні, ін. Зазначена пропозиція не тільки забезпечить мету практики, визначену у п. 1.1. Положення – оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності, а й дасть потенційну можливість забезпечити мету і ОТГ – забезпечення свого сталого розвитку шляхом обміну студентами ВНЗ зі співробітниками апарату ОТГ новітніми теоретичними знаннями, власним неупередженим баченням процесу розвитку ОТГ та можливістю залучення до роботи в ОТГ носіїв людського капіталу.

Також, зважаючи на те, що система місцевого самоврядування дісталась нам у спадок від Радянського Союзу, а ОТГ є продуктом сучасності та мають існувати за іншими стандартами, які враховують сучасні досягнення науки та техніки, останні мають унікальний шанс стати провідником перетворень у системі управління органами місцевого самоврядування.

Наприклад, трудовий розпорядок, відповідно до ст. 142 Кодексу Законів про працю України [12], визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовими колективами за поданням власника або уповноваженого ним органу і виборним органом первинної профспілкової організації. Беручи до уваги фактор розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, у сучасному світі під час здійснення повноважень підрозділи або їхні окремі співробітники, які не здійснюють прийом громадян, можуть виконувати свої повноваження або в інший час, або в дистанційному режимі.

Поняття «дистанційна робота» не врегульовано в чинному законодавстві і згадується тільки у Постанові Державного комітету СРСР із праці та соціальних питань секретаріату ВЦРПС № 275/17-99 від 29.09.1981 [13] поняттям «надомна праця». Згідно зі згаданою Постановою, така робота потребує згоди працівника, може здійснюватися лише «з дому», а роботодавець зобов'язаний переконатися, що у такого працівника наявні належні побутові умови, роботодавець повинен забезпечити працівника необхідними засобами праці або якщо працівник використовує власні, зобов'язаний йому сплачувати амортизацію. Тобто зазначена постанова, хоча й є чинною, але зовсім не адаптована до вимог сучасності і не передбачає можливості оперативного вирішення покладаєних на працівників органів управління ОТГ функцій.

Зміна робочого графіку та дистанційної роботи особливо значну роль може відігравати у виконавчих органах сільських та селищних ОТГ, де більшість населення має власне господарство, яке підпорядковується часовим та сезонним чинникам, які унеможливають повне дотримання носієм людського капіталу трудового розпорядку.

Якщо процедура встановлення трудового розпорядку визначена у Кодексі Законів про працю України та потребує лише рекомендації щодо його адаптивного використання, дистанційна форма праці потребує осучаснення та закріплення в українському законодавстві.

Висновки. Чинник розвитку людського капіталу в процесі створення та існування ОТГ має визначну роль для забезпечення розвитку та фінансової спроможності, оскільки ОТГ є базовою одиницею реформи децентралізації, згідно з реформою отримує функції РДА та РР та не притаманну останнім функцію створення додаткової вартості задля свого сталого розвитку.

Для забезпечення розвитку ОТГ у статті запропоновані певні механізми, які не потребують додаткового фінансування, залучення якісного людського капіталу в процесі існування ОТГ:

- зміна порядку добору працівників виконавчих органів місцевого самоврядування для забезпечення об'єктивної оцінки знань, навичок та вмінь кандидатів та соціальної справедливості;

- запровадження механізму обов'язковості проходження практики студентами ВНЗ на базі виконавчих органів ОТГ;

- рекомендація органам управління ОТГ щодо використання можливостей, передбачених чинним законодавством щодо змін та адаптації трудового розпорядку;

- законодавче закріплення поняття «дистанційна робота» та визначення його засад.

Людський капітал та його розвиток в умовах створення та існування ОТГ є пріоритетним напрямом в умовах реформування місцевого самоврядування і потребує нових методологічних підходів та розроблення механізмів залучення в питанні забезпечення ОТГ якісним людським ресурсом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. The world bank. What is human capital and why does it matter? URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions> (дата звернення: 12.03.2020).
2. Офіс реформ Кабінету Міністрів України. URL: <https://rdo.in.ua/direction/decentralizaciya> (дата звернення: 12.03.2020).
3. Офіційне представництво Президента України. Президент України окреслив першочергові завдання у сфері децентралізації та регіональної політики. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-okresliv-pershochergovi-zavdannya-u-sferi-decentra-57089> (дата звернення: 12.03.2020).
4. Урядовий портал. Реформа децентралізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (дата звернення: 12.03.2020).
5. Ініціатива «Децентралізація». Области. URL: <https://decentralization.gov.ua/areas> (дата звернення: 17.03.2020).
6. Ініціатива «Децентралізація». Оцінка фінансових показників бюджетів 806 ОТГ. Рейтинг за 2019 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12192> (дата звернення: 17.03.2020).
7. Ініціатива «Децентралізація». Експерти проаналізували фінансові показники 806 ОТГ окремо по кожній області. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12277> (дата звернення: 17.03.2020).
8. Ініціатива «Децентралізація». Фінансова децентралізація і бюджети перших 159 об'єднаних громад в деталях – експертна стаття (+ презентація). URL: <https://decentralization.gov.ua/news/5244> (дата звернення: 19.03.2020).
9. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців» від 15 лютого 2002 р. № 169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2002-%D0%BF> (дата звернення: 22.03.2020).
10. Максименко С. Загальна психологія : навчальний посібник ; вид. 3-є, перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
11. Наказ МОУ «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» від 8 квітня 1993 № 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93> (дата звернення: 24.03.2020).
12. Кодекс Законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 25.03.2020).
13. Государственный комитет СССР по труду и социальным вопросам секретариата ВЦСПС, Постановление «Положение об условиях труда наемных работников» от 29.09.1981 № 275/17-99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0275400-81> (дата звернення: 25.03.2020).

REFERENCES:

1. The world bank. What is human capital and why does it matter? Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions> (accessed: 12.03.2020).
2. Ofis reform Kabinetu Ministriv Ukrainy. Retrieved from: <https://rdo.in.ua/direction/decentralizaciya> (accessed: 12.03.2020).
3. Oficijne predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. Prezydent Ukrainy okreslyv pershocherhovi zavdannja u sferi decentralizaciji ta rehionalnoj polityky [The President of Ukraine outlined the priorities in the field of decentralization and regional policy]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-okresliv-pershochergovi-zavdannya-u-sferi-decentra-57089> (accessed: 12.03.2020).
4. Urjadovij portal. Reforma decentralizatsiji [Decentralization reform]. Retrieved from: (<https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>) (accessed: 12.03.2020).
5. Initsiatyva "Detsentralizatsija". Oblasti [Area]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/areas> (accessed: 17.03.2020).
6. Initsiatyva "Detsentralizatsija". Otsinka finansovykh pokaznykiv bjudzhetiv 806 OTG. Rejtyng za 2019 rik resurs [Estimation of financial indicators of budgets of 806 OTG. Rating for 2019 resource]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/12192> (accessed: 17.03.2020).
7. Initsiatyva "Detsentralizatsija". Eksperty proanalizuvaly finansovi pokaznyky 806 OTG okremo po kozhnij oblasti [Experts analyzed the financial performance of 806 OTGs separately for each region]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/12277> (accessed: 17.03.2020).
8. Initsiatyva "Detsentralizatsija". Finansova detsentralizatsija i bjudzhetny pershykh 159 objednanykh hromad v detaljakh – ekspertna stat'ja (+ prezentacija) [Financial decentralization and budgets of the first 159 united communities in detail – expert article (+ presentation)]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/5244> (accessed: 19.03.2020).
9. Kabinet Ministriv Ukrainy, Postanova "Pro zatverdzhennja Porjadku provedennja konkursu na zamischennja vakantnykh posad derzhavnykh sluzhbovtiv" vid 15 ljutoho 2002 r. № 169. Kyiv. [Resolution "On approval of the Procedure for holding a competition to fill vacant positions of civil servants"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2002-%D0%BF> (accessed: 22.03.2020).
10. Maksymenko S.D. (2008). Zahalna psykhoholija [General Psychology] pereroblene ta dopovnene. Navchalnyj posibnyk. Kyiv: Centr uchbovoho literatury, vydannja 3-je, 248 s.
11. Ministerstvo osvity Ukrainy, Nakaz "Pro zatverdzhennja Polozhennja pro provedennja praktyky studentiv vyshchykh navchalnyx zakladiv Ukrainy" vid 8 kvitnja 1993 № 93 [About the statement of the Situation on carrying out practice of students of higher educational institutions of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93> (accessed: 24.03.2020).
12. Kodeks Zakoniv pro pracju Ukrainy [Labor Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (accessed: 25.03.2020).
13. Hosudarstvennyj komitet SSSR po trudu y socyalmym voprosam sekretaryata VCSPS, Postanovlenye "Polozhenye ob uslovnykh truda naemnykh rabotnykov" ot 29.09.1981 hoda № 275/17-99 [Regulation on the working conditions of employees]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0275400-81> (accessed: 25.03.2020).

*Стаття надійшла до редакції 25.05.2020.
The article was received 25 May 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-9

УДК 631.115.8

Ушкаренко Ю.В.

*доктор економічних наук, професор,
завідувачка кафедри економіки та міжнародних економічних відносин
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7231-5277>
E-mail: ushkarenkoj@gmail.com*

Соловйов А.І.

*доктор економічних наук, професор,
декан факультету економіки і менеджменту
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5208-2269>
E-mail: solovyovandrey0@gmail.com*

Чмут А.В.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки
та міжнародних економічних відносин
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5947-728X>
E-mail: hannach300@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КООПЕРАТИВНИХ ВІДНОСИН В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

У статті розглядаються актуальні питання кооперації як особливої форми соціально-економічної діяльності та важливого складника перетворень на селі. Встановлено, що кооперація визначає не лише форму господарювання, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у жорстких економічних та політичних умовах сьогодення. Досліджено особливості кооперативної форми господарювання, визначено сутність кооперативного підприємства. Проаналізовано стан та тенденції розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні. Висвітлено й обґрунтовано взаємодію різних видів сільської кооперації в інтересах економічного розвитку і соціального відродження села. Встановлено, що умови і масштаби кооперативної діяльності, її економічна та соціальна ефективність пов'язані з рівнем розвитку економічної системи. Запропоновано напрями функціонування системи кооперативних відносин.

Ключові слова: кооперація, кооператив, кооперативні відносини, агропромислове виробництво, кооперативний сектор, сільськогосподарський товаровиробник.

Ушкаренко Ю.В., Соловьев А.И., Чмут А.В. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ КООПЕРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье рассматриваются актуальные вопросы кооперации как особой формы социально-экономической деятельности и важной составляющей преобразований на селе. Установлено, что кооперация определяет не только форму хозяйствования, но и способ выживания сельскохозяйственных товаропроизводителей в жестких экономических и политических условиях современности. Исследованы особенности кооперативной формы хозяйствования, определена сущность кооперативного предприятия. Проанализированы состояние и тенденции развития сельскохозяйственных кооперативов в Украине. Раскрыто и обосновано взаимодействие различных видов сельской кооперации в интересах экономического развития и социального возрождения села. Установлено, что условия и масштабы кооперативной деятельности, ее экономическая и социальная эффективность связаны с уровнем развития экономической системы. Предложены направления функционирования системы кооперативных отношений.

Ключевые слова: кооперация, кооператив, кооперативные отношения, агропромышленное производство, кооперативный сектор, сельскохозяйственный товаропроизводитель.

Ushkarenko Iuliia, Solovyov Andrii, Chmut Anna. PECULIARITIES OF FORMATION OF THE SYSTEM OF COOPERATIVE RELATIONS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

As a component of a market economic system, cooperation fills a competitive niche, serving producers who have the need and ability to enter the market, but who find it difficult to do so without interacting with other carriers of the same needs. Conditions and scales of cooperative activity, its economic and social efficiency are connected with the level of development of the economic system. Stable functioning of agro-industrial production depends on the formation of a mechanism to ensure balanced and sustainable development of all its industries, which is based on the principles of cooperation. The article considers topical issues of cooperation as a special form of socio-economic activity and an important component of transformation in rural areas. It is established that cooperation determines not only the form of management, but also the way of survival of agricultural producers in the harsh economic and political conditions of today. The peculiarities of the cooperative form of management are investigated, the essence of the cooperative enterprise is determined. There are many approaches on defining the characteristics of cooperative organizations in economics: voluntary membership and democratic governance; feature of distribution of results of economic activity and secondary role of the capital; openness; personal participation in management and economic activity; dominance of social goals; self- and mutual aid, which allow to obtain economic benefits from the association, etc. After analyzing the definitions of different authors and taking into account the peculiarities of the cooperative form of management, we define the cooperative as an open democratic association of people who must jointly solve problems by self-organizing the necessary services. The state and tendencies of development of agricultural cooperatives in Ukraine are analyzed. The interaction of different types of rural cooperation in the interests of economic development and social revival of the village is highlighted and substantiated. It is established that the conditions and scale of cooperative activity, its economic and social efficiency are related to the level of development of the economic system. The directions of functioning of the system of cooperative relations are offered.

Keywords: cooperation, cooperative, cooperative relations, agro-industrial production, cooperative sector, agricultural commodity producer.

Постановка проблеми. Актуальним сьогодні є питання прийняття організаційно-економічних рішень стосовно розвитку взаємовідносин господарюючих суб'єктів в аграрному виробництві. Велике значення у цьому плані передусім має заохочення до кооперування товаровиробників. Кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності є важливим складником перетворень на селі та визначає не лише форму господарювання, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у жорстких економічних та політичних умовах сьогодення. У сучасному розумінні кооперація становить сукупність організаційно оформлених добровільних об'єднань взаємодопомоги громадян та юридичних осіб для досягнення загальних цілей у різних галузях економічної діяльності [1, с. 331]. Л. Молдаван відзначає низку чинників, які спонукають до розвитку кооперації на селі: недоступність ринку, диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, засилля в агробізнесі різного роду посередницьких структур, гостра необхідність сільськогосподарських підприємств у дешевому кредиті [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теоретичного та практичного характеру діяльності розвитку кооперації присвячено праці багатьох відомих учених-економістів: В. Гончаренко [5], Ф. Горбоноса [4], В. Зіновчука [6], О. Могильного [2], Л. Молдаван [2] та ін. На думку Н. Гибнера, кооперація – спільна робота, співпраця, система нових самостійних угруповань людей, організованих ними для організації спільної роботи в галузях виробництва і обміну цінностей за умови оплати прибутком не вкладеного у справу капіталу, а особистої роботи кожного учасника, надаючи капіталу лише справедливий процент, зумовлений грошовим ринком [2]. Оригінальною була думка ще одного відомого діяча, теоретика кооперації Н. Нельсона, який зазначав, що місія кооперації – зробити моральними людей та економічні відносини [3, с. 4]. Із цього визначення випливає, що кооперація як нове сусільне явище з найперших кроків свого існування орієнтувалася не тільки на підвищення матеріального добробуту своїх членів, а й на формування духовного благополуччя. На думку Ф. Горбоноса, кооперацію за своїм змістом слід розглядати як економічне явище, сутність якого полягає в економічних взаємовідносинах між партнерами в плані співробітництва, щоб досягти спільної мети за менших питомих затрат ресурсів на основі взаємної вигоди для всіх учасників кооперації [4]. На нашу думку, кооперацію необхідно розглядати як процес, що передбачає узгодженість спільних дій людей із метою вирішення певних проблем, і як сукупність кооперативів. Проте відсутність у вітчизняній економічній науці ґрунтовних розробок щодо формування системи кооперативних відносин зумовила необхідність дослідження цього питання.

Мета дослідження полягає у розробленні практичних напрямів щодо вдосконалення системи кооперативних відносин в агропромисловому виробництві на основі системного підходу.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Організаційною формою кооперації є кооператив [4, с. 82] як одна з форм співпраці. Згідно із визначенням міжнародному рівні визначенням, кооператив – це група осіб, які добровільно об'єдналися, щоб задовольнити спільні економічні, соціальні та культурні потреби і прагнення за допомогою підприємств, що перебуває у їхній власності та під демократичним управлінням і контролем [2]. Аналізуючи визначення кооперативу різних авторів,

необхідно зосередити увагу на характеристиках, що дають можливість скласти уявлення про особливості цієї форми діяльності. На думку В. Гончаренко, кооператив – це відкрите об'єднання осіб із метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах від імені та в інтересах своїх членів, що є його власниками-користувачами [5]. У цьому визначенні відображено соціально-економічний зміст кооперативу, а також наголошено на визначальній його особливості – неприбутковому характері діяльності.

В. Зіновчук кооперативом називає підприємство корпоративного типу, створене шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників, організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства. Таким чином, визначається соціально-економічна природа кооперативу, відображаючи його найважливіші базові принципи [6].

Можна констатувати велике розмаїття у підходах до оцінки відмінних особливостей кооперативних організацій: добровільність членства і демократичність управління; особливості розподілу результатів господарської діяльності й другорядна роль капіталу; відкритість кооперативних організацій; особиста участь в управлінні та господарській діяльності; соціальні цілі, які прагнуть вирішити кооперативи; розглядають кооперативи як організації взаємодопомоги та ін.

Свою чергою, кооперативна система є сукупністю взаємопов'язаних і взаємозалежних носіїв кооперативних відносин, які діють як єдине ціле. Системою може бути підприємство, об'єднання підприємств або інше організаційне кооперативне утворення будь-якого рівня. Кооперативи, які діють в Україні, представлено на рис. 1.

у кооперативі формуються і розвиваються відносини на загальноприйнятих кооперативних принципах [4, с. 82], під якими розуміють певні ідеї, за допомогою яких кооперативи виконують свою місію. Основні із цих правил представлено на рис. 2.

Кооператив, на перший погляд, мало чим відрізняється від інших господарських організацій. Проте кооперативні організації мають принципово іншу, неприбуткову природу [3, с. 54]. Підприємства всіх форм виходять на ринки праці, капіталу, управлінських послуг і повинні забезпечувати однакову заробітну плату, відсоток та управлінську винагороду. Схожими є також багато виробничих процесів, наприклад: пакування, сортування, транспортування, переробка, кредитна діяльність, рекламування і ціноутворення. Підприємства всіх форм ставлять за мету підвищення ефективності й економічне функціонування. Вони перебувають під дією тих самих загальноекономічних чинників: рівня зайнятості або безробіття, розширення або звуження кредитного ринку, інфляції або падіння цін, податків, змін у споживанні [6, с. 15].

Кооператив – самоокупна організація, яка діє в інтересах відповідної групи осіб. Подібно підприємницьким товариствам, кооперативи широко використовують у всіх цивілізованих країнах найману працю, особисті грошові внески, кредити й інші джерела фінансування.

Усі ці обставини вказують на те, що організаційні форми діяльності кооперативів і підприємницького товариства майже повністю співпадають, у зв'язку з чим тільки на підставі порівняння загальних ознак не можна визначити, яке об'єднання фізичних осіб слід зараховувати до категорії кооперативу, а яке

Рис. 1. Типи кооперативів в Україні

Джерело: власні дослідження

Економічні принципи	Організаційні принципи	Соціальні принципи
<ul style="list-style-type: none"> Члени кооперативу мають спільні економічні інтереси, а кооператив – неприбуткову економічну природу Члени кооперативу є одночасно його власниками і клієнтами Кооператив надає послуги своїм членам з метою скорочення витрат та/або підвищення дохідності їхніх приватних господарств Справедливе пропорційне фінансування членами діяльності кооперативу Капітал кооперативу складаються з дольової (пайової) та неподільної (колективної) частини Винагорода вкладеного капіталу обмежується 	<ul style="list-style-type: none"> Членство в кооперативі є добровільним та особистим Членство в кооперативі є відкритим Демократичне управління і контроль в кооперативі за принципом «один член – один голос» Рівні права членів в користуванні послугами та управлінні Діяльність членів виборних органів управління та контролю на громадських засадах Відповідальність членів за розвиток кооперативу 	<ul style="list-style-type: none"> Створення системи самопомоги населення, яка базується на взаємодопомозі Альтруїзм членів, що базується на солідарності соціальних груп Просвітня робота серед членів та населення стосовно принципів демократії і кооперації Турбота про громаду, з якою пов'язані члени кооперативу Співпраця з іншими кооперативами з метою розвитку системи взаємодопомоги Дотримання політичного нейтралітету

Рис. 2. Основні принципи діяльності кооперативів

Джерело: власні дослідження

віднести до звичайного підприємницького товариства. Принципова відмінність кооперативів від інших підприємств полягає не в зовнішніх ознаках, а в його внутрішній природі. Якщо зовнішній стан кооперативу складається залежно від ринкових умов діяльності й реально існуючої конкуренції, то внутрішня природа визначається колективними стосунками між його членами.

Таким чином, зазначимо, що звичайне підприємницьке товариство існує тільки з метою отримання прибутку. Воно намагається якомога більше розширювати свої капіталовкладення й оборотні кошти. Залучення капіталу кооперативом становить не мету його діяльності, а засіб досягнення відповідної мети. На відміну від звичайних підприємницьких товариств кооперативи за своїм економічним змістом не можуть бути націлені на отримання максимального прибутку відповідно вкладеному капіталу. Їхньою специфічною ціллю є здійснення економічних інтересів членів.

Кооперативи, що спрощують умови життя українського села, називають третім сектором національної економіки. Загалом у світі існує майже 700 млн кооперативів. У Європейському Союзі налічується близько 250 тис кооперативів. Країнами з найбільшими частками кооперативів у сільськогосподарському виробництві є Нідерланди (88%), Фінляндія (79%), Італія (56%) та Франція (50%) [2]. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в Україні в 2018 р. становила 1 073 одиниці. За період 2013–2018 рр. їх кількість зросла на 156 одиниць (рис. 3). Стосовно виробничих кооперативів (СВК), то за період 2013–2018 рр. їх кількість скоротилася на 153 одиниці.

Потенціал України щодо розвитку кооперації у сільськогосподарській сфері достатньо великий. Проте сьогодні в Україні існує низка проблем, що гальмують розвиток функціонування кооперативів. Однією з них, як зауважують експерти, є нерівномірність існуючих кооперативів та реально працюючих із них.

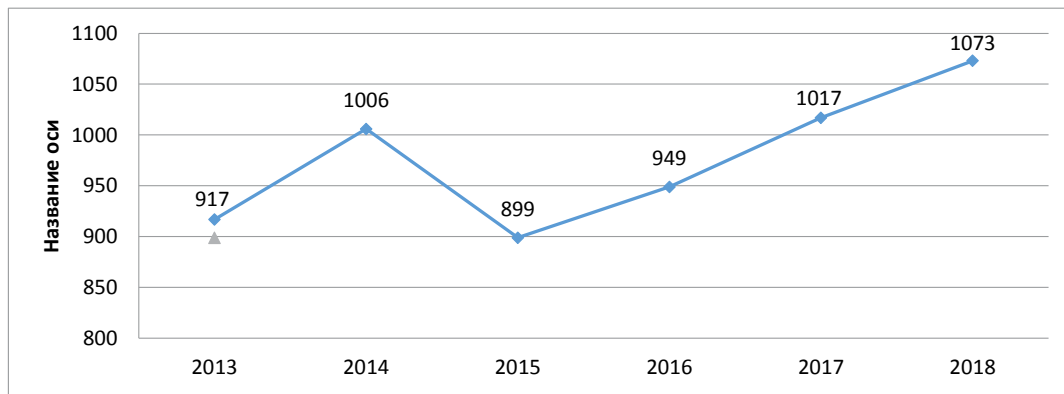

Рис. 3. Динаміка зміни кількості обслуговуючих кооперативів в Україні за 2013–2018 рр.
Джерело: складено за даними [7]

На рис. 4 можна побачити співвідношення зареєстрованих та діючих кооперативів на території України.

Найбільше працюючих кооперативів налічується в Івано-Франківській (72), Черкаській (67), Київській (58), Херсонській (46) та Тернопільській (31) областях. На останніх місцях із великою різницею між зареєстрованими та реально працюючими кооперативами – Рівненська (27 проти 38 відповідно), Сумська (33 проти 47), а також Вінницька і Закарпатська області, в яких не діють по 67% зареєстрованих кооперативів [7].

Серед обслуговуючих кооперативів сьогодні найбільш поширеними є молочарські – 186 (+44), обробітку землі та збирання врожаю – 162 (+16). На достатньому рівні знаходяться плодоовочеві – 113 (+34), зернові – 41 (+1) та кооперативи з надання інших послуг – 198 (+46). Порівняно з 2018 р. у 2019 р. погіршився показник м'ясних кооперативів – 35 (-16) [7]. Існує багато проблем, які стримують подальший розвиток сільськогосподарської кооперації: відсутність локального розміщення дрібнотоварних виробників однорідних видів продукції; відсутність розуміння суті сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що бере свій початок із

часів колективізації сільського господарства; відсутність достатнього фінансового забезпечення для створення належної матеріально-технічної бази. До того ж на регіональному рівні відсутні дієві програми підтримки новостворених та наявних кооперативів [8].

Кооперативний сектор економіки, який являє собою сукупність реально існуючих організацій і створених ними підприємств, що мають загальними ознаками кооперативну форму власності, принципи й цінності міжнародного кооперативного руху, виконує низку властивих лише йому функцій, регулюючих ринкові стосунки, згладжуючи негативні наслідки гри ринкових сил, активізує бюрократичну державну машину для вирішення соціально-економічних проблем [9, с. 58].

Головна мета розвитку кооперативного сектору полягає у реалізації можливостей кооперації та використанні її потенціалу для економічного зростання та соціальної орієнтації багатокладної економіки України. Соціально-економічні умови дають змогу розвинути різні види кооперації в Україні. Безумовно, лідируюче становище належить кооперативам в аграрній сфері, що зумовлено: 1) наявністю дрібнотоварних виробників; 2) спроможністю кооперативів забезпечити оптимальність організаційних, економічних

Рис. 4. Кількість зареєстрованих та діючих кооперативів в Україні
Джерело: складено за даними [7]

Рис. 5. Схеми створення кооперативного союзу

Джерело: власні дослідження

і технологічних параметрів сільськогосподарського виробництва; 3) можливістю кооперативу розвивати економічні зв'язки, забезпечити гарантії соціального захисту й соціальної підтримки селян [2].

Іншим пріоритетним напрямом розвитку складника кооперативного сектору слід уважати споживчу кооперацію, в якій тісно переплетені економічні й соціальні інтереси людей. Кооперація вирішує низку державних функцій із соціального захисту населення. Значна роль серед кооперативів (15%) належить саме споживчій кооперації, а в деяких державах вона вище: 30% – у Данії, 27% – у Норвегії [9, с. 196]. Важливим напрямом функціонування кооперативного сектору є розвиток кредитної кооперації, що дасть змогу: забезпечити село кредитними ресурсами, підвищити фінансову стійкість та рівень платоспроможності фермерів, підвищити зайнятість у сільській місцевості та привабливість аграрного сектору як об'єкта інвестування. Значні перспективи в Україні мають кооперативи у сфері соціальних, побутових, культурних послуг. Пріоритетний розвиток кооперації у сфері послуг зумовлений тим, що в ринково-вому середовищі ця сфера суттєво розширюється, зростає попит на послуги; крім того, створення кооперативів не пов'язане з великими витратами. Досвід зарубіжних країн указує на можливість і доцільність кооперування багатьох видів послуг [10, с. 215].

Одним із напрямів інтеграції господарської діяльності кооперативів різних видів є створення кооперативами спільних підприємств у різних сферах. Створення виробничих і збутових кооперативів,

сумісне зі споживчими кооперативами підприємств у сфері виробництва, зберігання, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, дасть змогу згладити природні суперечності, які виникають між продавцями і покупцями, тому що всі вони будуть зацікавлені в ефективності створених підприємств. Сільськогосподарські виробничі й обслуговуючі кооперативи можуть на договірній основі брати участь у формуванні товарних і сировинних ресурсів споживчих товариств, за необхідності здійснити страхові послуги, послуги з переробки виробленої сільськогосподарськими кооперативами продукції [2]. Сільськогосподарські товаровиробники мають можливість створювати різні кооперативні об'єднання: виробничі, обслуговуючі, кредитні кооперативи та їх союзи. Схему створення такого союзу кооперативів представлено на рис. 5.

Уважаємо, що в майбутньому на основі різних видів кооперативів сформується регіональний сектор кооперативної економіки. Об'єднання в кооперативний сектор повинно відбуватися двома шляхами: внутрішня системна інтеграція кооперативних утворень і створення загальнонаціонального кооперативного сектору економіки.

Висновки. Таким чином, масштаби формування кооперативного сектору залежать від розвитку системи кооперативів, головним чином, сільськогосподарських, споживчих, кредитних і соціального обслуговування. Стратегічний розвиток кооперативного сектору національної економіки повинен базуватися на науково обґрунтованих підходах і бути

реалізованим еволюційно, комплексно й узгоджено з іншими секторами багатуукладної економіки. Кооперативні форми господарювання значною мірою відповідають інтересам селян, котрі є водночас і власниками, і господарями, і працівниками підприємства, забезпечують максимальне задоволення їхніх інтересів, високий рівень ефективності використання приватної власності кожного. В Україні поступово спостерігається тенденція до збільшення чисельності сільськогосподарських кооперативів та розширення площі сільськогосподарських угідь.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лехина и др. Москва : Советская энциклопедия. 1964. 784 с.
2. Ушкаренко Ю.В. Еволюція кооперативних принципів. *Вісник Дніпропетровського ДАУ*. 2005. № 1. С. 156–160.
3. Шаффер Дж. Исторический словарь кооперативного движения. Лэнхэм, 1999. 398 с.
4. Горбонос Ф.В. Кооперация: методологичні і методичні основи. Львів : Львівський державний аграрний університет, 2003. 264 с.
5. Гончаренко В.В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самопомогі сільського населення. *Економіка АПК*. 2000. № 9. С. 58–65.
6. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ : Логос, 2001. 380 с.
7. Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за 2009–2018 рр. URL: <http://organic.com.ua> (дата звернення: 16.04.2020).
8. Довідка про фінансування видатків Мінагрополітики України за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету України у 2018 році. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2020).
9. Шевченко В. Сільськогосподарська кооперация: проблеми становлення. *Вісник Львівського державного аграрного університету. Економіка АПК*. 2000. № 7. С. 123–126.
10. Хакен Г. Основные понятия синергетики. Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. Москва, 2000. 207 с.

REFERENCES:

1. Slovar ynostrannykh slov / [pod red. Y.V. Lekhyna, S.M. Lokshynoi, F.N. Petrova, L.S. Shaumiana]. M.: Sovetskaia entsyklopediya, 1964. 784 p.
2. Ushkarenko I.V. (2005). Evoliutsiia kooperatyvnykh pryntsyv. *Visnyk Dnipropetrovskoho DAU*, vol. 1, pp. 156–160.
3. Shaffer Dzhek (1999). Ystorycheskyi slovar kooperatyvnoho dvyzhenyia. Lenkhem, 398 p.
4. Horbonos F.V. (2003). Kooperatsiia: metodolohichni i metodychni osnovy. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi ahrarnyi universytet, 264 p.
5. Honcharenko V.V. (2000). Kredytni kooperatyvy yak forma finansovoi samodopomohy silskoho naseleння. *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 58–65.
6. Zinovchuk V.V. (2001). Orhanizatsiini osnovy silskohospodarskoho kooperatyvu. Kyiv: Lohos, 380 p.
7. Dynamika rozvytku silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv za 2009–2018 rr. Available at: <http://organic.com.ua> (accessed 16 April 2020).
8. Dovidka pro finansuvannia vydatkiv Minahropolityky Ukrainy za rakhunok koshtiv zahalnoho fondu Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy u 2018 r. Available at: <http://www.minagro.gov.ua> (accessed 25 April 2020).
9. Shevchenko V. (2000). Silskohospodarska kooperatsiia: problemy stanovlennia. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 123–126.
10. Khaken H. (2000). Osnovnye poniatyia synerhetyky. Synerhetycheskaia paradyhma. Mnohoobrazye poyskov y podkhdov. Moskva, 207 p.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2020.
The article was received 18 May 2020.

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-10

УДК 338.465.4:338.49:620.92

Предун К.М.
кандидат технічних наук, доцент,
професор кафедри теплогазопостачання і вентиляції
Київського національного університету будівництва і архітектури
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2634-9310>
E-mail: 31172@ukr.net

АКТУАЛЬНІСТЬ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЩОДО ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто процес трансформації енергетичної галузі України на основі принципів сталого розвитку. Сьогодні в державі системи енергопостачання є прикладом неефективного використання паливно-енергетичних ресурсів. Крім того, соціальна спрямованість державної політики сприяє наростанню кризових явищ в енергетичній сфері. Водночас збільшується забруднення атмосферного повітря викидами парникових газів і забруднювальних речовин. Влаштування альтернативних джерел енергії – сонячних та вітрових електростанцій – вирішує проблему «теплого забруднення» атмосфери, проте суттєво підвищує як закупівельну вартість електроенергії, так і ціну для кінцевих споживачів. Обґрунтовано необхідність внесення змін у структуру та механізми ринку електроенергії. Для вирішення зазначених проблем запропоновано вжити заходів з удосконалення вимог чинних в Україні нормативно-правових і законодавчих актів з регулювання енергетичного сектору держави.

Ключові слова: сталий розвиток, альтернативні джерела енергії, генерація, енергопостачання, екологія, вартість електроенергії, тариф.

Предун К.М. АКТУАЛЬНОСТЬ ПАРАДИГМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАСАТЕЛЬНО ТРАНСФОРМАЦИИ ЭНЕРГЕТИКИ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрен процесс трансформации энергетической отрасли Украины на основе принципов устойчивого развития. Сегодня в государстве системы энергоснабжения являются примером неэффективного использования топливно-энергетических ресурсов. Кроме того, социальная направленность государственной политики способствует нарастанию кризисных явлений в энергетической сфере. В то же время увеличивается загрязнение атмосферного воздуха выбросами парниковых газов и загрязняющих веществ. Устройство альтернативных источников энергии – солнечных и ветровых электростанций – решает проблему «теплого загрязнения» атмосферы, однако существенно повышает как закупочную стоимость электроэнергии, так и цену для конечных потребителей. Обоснована необходимость внесения изменений в структуру и механизмы рынка электроэнергии. Для решения указанных проблем предложено принять меры по совершенствованию требований действующих в Украине нормативно-правовых и законодательных актов по регулированию энергетического сектора государства.

Ключевые слова: устойчивое развитие, альтернативные источники энергии, генерация, энергоснабжение, экология, стоимость электроэнергии, тариф.

Predun Konstantin. THE RELEVANCE OF THE PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT REGARDING THE TRANSFORMATION OF ENERGY IN UKRAINE

The process of transformation of the energy sector of Ukraine on the basis of the principles of sustainable development is considered. State policy is aimed at providing the country's economy and its population with sufficient energy and quality at reasonable rates while preserving the environment. Analysis of decisions on the practical implementation of the proposed measures in Ukraine, despite their effectiveness in developed countries, shows that some of them need to be adjusted because they do not take into account the solvency of the population, the current state of the fuel and energy sector and more. The need for a comprehensive, multi-level approach to addressing interrelated issues of energy, financial and environmental security of the state is shown. Today in Ukraine energy supply systems are an example of inefficient use of fuel and energy resources. In addition, the social orientation of public policy contributes to the growing crisis in the energy sector. At the same time, air pollution by emissions of greenhouse gases and pollutants is increasing. The installation of alternative energy sources – solar and wind power plants – solves the problem of “thermal pollution” of the atmosphere, but significantly increases both the purchase price of electricity and the price for end consumers. The necessity of transformation of the electricity market is substantiated. The priority of the state policy should be the transition from a fixed price of energy produced by alternative sources to auctions for its supply, further liberalization of the electricity market and stimulating competition among its suppliers in accordance with Ukraine's commitments to the European Energy Community. The meaning of the process of ecological and energy optimization is not the replacement of one energy source by another, but economic and industrial transformation, decarbonization and decentralization. The above necessitates the development of theoretical and methodological and practical recommendations for the development of energy policy on the basis of sustainable development. To address these issues, measures are proposed to improve the requirements of current regulations and legislation in Ukraine to regulate the energy sector of the state.

Keywords: sustainable development, alternative energy sources, generation, energy supply, ecology, cost of electricity, tariff.

Постановка проблеми. Протягом усього часу існування людства його взаємодія з навколишнім середовищем характеризується використанням природних ресур-

сів і, відповідно, забрудненням довкілля. Відносини суспільства й природи – це постійний процес вирішення дилеми щодо необхідності зберігати природні ресурси та

їх споживати задля продовження свого існування. Рациональне природокористування має забезпечити розвиток сучасного суспільства за умови збереження високої якості середовища проживання людини.

Теорія «сталого розвитку» [1] вважається однією з найперспективніших ідеологій XXI століття, яка з поглибленням наукової обґрунтованості може витіснити всі наявні світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Ідеї сталого розвитку були офіційно проголошені на Міжнародній конференції з довкілля і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт Землі) у 1992 р. [2]. На ній вперше навколишнє середовище й соціально-економічний розвиток були розглянуті як взаємопов'язані та взаємозалежні галузі. Проте, попри всі декларації, досягти рівноважного стану між економічним ростом, соціальною спільнотою та довкіллям не вдалось. Навпаки, ситуація погіршується та ускладнюється з кожним днем. Хоча спроби подолати кризові явища в соціальній, економічній та екологічній сферах на різних рівнях соціально-еколого-економічних систем (глобальному, національному, регіональному та локальному) робились неодноразово.

Варто відзначити, що досягнення оптимального варіанта розвитку декларують багато країн, проте у кожній з них є свій шлях. В одних він «тільки починається, у інших вже розпочався, треті вже стали на шлях сталого економічного розвитку» [3].

В Україні, наприклад, термін «сталій розвиток» ще нещодавно вживали та інколи продовжують це робити і зараз для означення, як правило, лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, окремих населених пунктів і галузей економіки. Інколи до цього додають вжиття безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарно-гігієнічних умов проживання й праці людей.

Концепція сталого розвитку нараховує 17 Глобальних цілей, затверджених на Саміті ООН зі сталого розвитку, який відбувся в рамках 70-ї сесії ООН у Нью-Йорку у 2015 р. [1]. Серед них можна відзначити сьому «Доступна та чиста енергія», мета якої полягає у забезпеченні доступу людства до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних, екологічно чистих джерел енергії. Розширення інфраструктури та технологічна модернізація задля забезпечення екологічно чистої енергії в усіх країнах є найважливішими завданнями, які можуть як стимулювати зростання, так і сприяти збереженню навколишнього середовища.

Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» надає власне бачення державою орієнтирів досягнення Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) [4]. Сформовано 86 завдань національного розвитку та визначено 172 показники для їх моніторингу.

Для реалізації поставлених завдань у сфері енергозабезпечення ухвалено Енергетичну стратегію України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [5]. Її вимоги передбачають підготовку та формування заходів з ефективного виробництва, трансформації, транспортування, переробки та споживання енергії, створення конкурентних та прозорих ринків електричної, теплової енергії, природного газу тощо.

Нині сучасна економіка України характеризується невиправдано високою інтенсивністю енергоспоживання, за рівнем доходів населення держави є найбільшою у Європі, а захист довкілля залишає бажати кращого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля, колишній економіст Світового банку Герман Дейлі [1]. Надалі теоретичні дослідження щодо ідеї пошуку раціонального суспільного розвитку активізувалися. Різні аспекти проблеми стають предметом наукових дискусій. Економісти, які фокусують увагу на сталості, насамперед передбачають добробут, прибуток, нагромадження капіталу (Далі, Пеззі). Значна увага приділяється застосуванню техніки екологічної оцінки (Пірс, Маркандія, Барб'єр). Дослідники-географи були зацікавлені в дослідженні того, які наслідки породжує сталий розвиток для планування використання земельних площ (Наесс, Оуенс, Рід). Дослідженню проблем скорочення споживання енергетичних ресурсів, використання альтернативних джерел енергії та палив, зниження шкідливих впливів на навколишнє середовище під час забезпечення комфортного середовища проживання людини тощо присвячено наукові праці таких вітчизняних учених, як В.С. Білецький, О.В. Бондар-Підгурська, Б.М. Данилишин, В.С. Загорський, М.З. Згуровський, І.А. Мамлігін, О.О. Трофименко, Є.В. Хлобистов, Д.О. Чернишев, В.Я. Шевчук.

Питання окремих теоретичних положень сталого світового розвитку економіки розглядалися в Доповіді Комісії Брундтланда у 1987 р., матеріалах Конференцій в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., Монтерреї у 2002 р., Світового саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 р., Конференції ООН з питань клімату у 2015 р. у Парижі тощо.

За рішеннями Паризької кліматичної угоди [6] країни-підписанти, зокрема Україна, повинні забезпечити недопущення підвищення глобальної середньої температури довкілля більш ніж на 2°C (за можливості – не більше 1,5°C) відносно показників доіндустріальної епохи. Моделювання ситуації показало, що якщо органічні палива видобуватимуть з тією ж швидкістю протягом наступних 28 років, як це було протягом 1988–2017 рр., то глобальні середні температури повітря зростуть на 4°C до кінця століття. Друга мета Угоди полягає у зменшенні викидів парникових газів в атмосферу до нульового рівня впродовж другої половини XXI століття. Україна за 1988–2015 рр. увійшла в топ-100 країн і компаній за величиною викидів парникових газів, посівши 40 місце з 0,49% від загального обсягу викидів в атмосферне повітря [7].

Аналіз рішень з практичного вжиття заходів, які показали свою дієвість у світі, засвідчує, що деякі з них потребують коректив в українських умовах, оскільки не враховують вітчизняних реалій законотворчого процесу, наявного стану енергетичної галузі та її впливу на довкілля, механізмів ціноутворення, платоспроможності громадян держави тощо. Сьогодні зростаючий рівень забруднення навколишнього середовища, глобальне потепління й необхідність економного використання традиційних органічних палив стали головними чинниками розвитку альтернативної енергетики. З іншого боку, цінова політика в державі стосовно вартості паливно-енергетичних ресурсів ставить під сумнів їх доступність для широких верств населення, окрім того, несуть загрозу енергетичній та економічній безпеці України.

Мета статті. На шляху змін в економіці України актуальності набуває активізація зусиль з реалізації проєктів в енергетичній галузі, що ґрунтуються на принципах сталого розвитку. Метою статті є дослідження шляхів трансформації базових онтологічних уявлень щодо енергетичної безпеки нашої держави.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Розробивши власні нормативно-правові акти, переважно адаптовані до вимог Європейського Союзу [8; 9; 10], ухваливши план дій [5], використовуючи зазвичай імпорتنі технології та устаткування, країна зіткнулася з низкою проблем в енергетиці, які потребують негайного вирішення.

У спадок від Радянського Союзу Україні дісталася потужна енергетична галузь, яка у 1990 р. досягла піку свого розвитку, адже генерувала майже 300 млрд. кВт-год. електроенергії. Загалом технологічний рівень будь-якої країни опосередковано характеризується показником її споживання однією людиною протягом року. В Україні у 1990 р. він становив 5 198 кВт-год. на особу, що було близьким до середнього значення в Європейському Союзі на той час (5 468 кВт-год. на особу) [11; 12]. Щоправда, слід зазначити, що енергоємність власної економіки у разі перевищувала аналогічний показник як у ЄС, так і у світі. Перехід на ринкові засади господарювання з одночасним скороченням споживання електроенергії вітчизняною промисловістю та сільським господарством зменшив потребу в генерації електроенергії. Згідно зі скорегованим балансом споживання електроенергії у 2020 р. виробництво становитиме дещо більше 143 млрд. кВт-год. [13]. Протягом останніх років сформувався певний паритет у галузі, а саме 55% від загального виробництва припадали на атомні електростанції (АЕС), біля 30% мала «теплова» генерація, 10% – гідроенергетика, решту – інші джерела. Причому увагу привертає цікава закономірність: частка в ціні електроенергії найбільших (державних) виробників була найменшою, а частка відновлювальних (приватних) джерел – найбільшою. У 2018 р., наприклад, сонячні (СЕС) та вітрові (ВЕС) електростанції, виробивши лише 1,56% енергії, отримали частку в ціні 7,36%, на противагу АЕС. Відповідно, показники становили 54,33% і 26,6% [12; 14].

У другій половині 2019 р. в Україні запрацював ринок електроенергії. Регулятором, згідно з вимогами Закону України «Про ринок електричної енергії» [8], визначено незалежну Національну комісію (НКРЕКП). Вона як встановлює обсяги генерації кожним джерелом, так і визначає цінову політику. На державні електростанції покладено першочерговий обов'язок забезпечення електроенергією населення, отже, вона є так званим постачальником зі спеціальними зобов'язаннями (ПСО). Наприклад, АЕС повинні не менше 85% виробленої енергії продавати ДП «Гарантований покупець» за найнижчою ціною. Водночас держава, згідно з чинним законодавством, зобов'язана пріоритетно викуповувати всі 100% електроенергії з альтернативних палив і джерел, субсидуючи власників приватних ВЕС і СЕС.

За прогнозом НЕК «Укренерго» протягом поточного року потужності відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) сягнуть 7,7 ГВт, а це вже більше половини від загальної встановленої потужності українських АЕС, а саме 13,8 ГВт, а частка альтернативної енергетики зросте до 7% [15]. Таким чином, у державі досить успішно (на відміну від інших галузей, наприклад видобутку природного газу) виконуються завдання, викладені в Енергетичній стратегії України [1], стосовно збільшення частки ВДЕ в паливно-енергетичному балансі. Причому у балансі електроенергії на 2020 р. [13] передбачено зменшення генерації АЕС з 80 639 до 73 700 млн. кВт-год., тобто на 8,6%, тоді як частка СЕС і ВЕС зростає, а саме з 10 284 до 10 528 млн. кВт-год., або на 2,4%. Цей феномен

може мати два пояснення. По-перше, закінчується гарантійний термін експлуатації більшості енергоблоків АЕС [11], а чітка програма щодо подальшої їх участі відсутня. По-друге, унікальною є прибутковість альтернативної енергетики на теренах України для приватних інвесторів. Встановлені «зелені» тарифи гарантовані державою до 2030 р. і є одними з найвищих у Європі [15].

У липні минулого року ринок електроенергії стартував в досить ліберальних умовах, а ціни склалися близькими до рівня, визначеного обмеженнями. Так, наприклад, з 1 липня 2019 р. вартість електроенергії, виробленої АЕС, яка забезпечувала житлово-комунальні потреби населення, збільшилась приблизно на 25% (до 0,7 грн./кВт-год.) за одночасного зниження тарифів на електроенергію «теплової» генерації на 12% (до 1,76 грн./кВт-год.). Ціна продукції іншої державної компанії, а саме «Укргідроенерго», також виросла на ринку на 47% (до 1,1 грн./кВт-год.), що цілком допустимо для регулювання нерівномірності електроспоживання [15]. Наприкінці року Регулятор змінив правила, ввівши посередників і зробивши можливою штучну гру на пониження цін, включаючи «продаж повітря». Ці заходи, а також частковий імпорту з Російської Федерації та Республіки Білорусь стали причиною зниження цін і, як наслідок, призвели до розбалансування галузі. Сумні наслідки виглядають так [16]:

- ТЕС відпрацювали останні 6 місяців зі збитком в 3,1 млрд. грн.;

- АЕС не отримали від ДП «Гарантований покупець» за вироблену за цей період електроенергію понад 4,4 млрд. грн., ГЕС – близько 0,5 млрд. грн., ВДЕ – понад 3,1 млрд. грн.;

- заборгованість ПАТ «Центренерго» за вугілля оцінюється в 2,5 млрд. грн., компанії «Донбасенерго» – у понад 1 млрд. грн.

Сьогодні в умовах сезонного зниження обсягів споживання, а також зниження споживання, викликаного карантинном, собівартість виробництва електроенергії на теплових і атомних станціях зростає, що закономірно приводить до зростання цін. Так, наприклад, НАЕК «Енергоатом» 1 квітня 2020 р. виставив на продаж на Українській енергетичній біржі електроенергію в обсязі 553 тис. МВт за ціною 1 255 грн./МВт, що істотно дешевше поточної на той час ринкової ціни «на добу вперед». Проте було продано лише 24% виставлених обсягів. Інша державна компанія ПАТ «Центренерго» також регулярно продає електроенергію на Українській енергетичній біржі в ціновому діапазоні 1 200–1 300 грн./МВт. На торги з постачанням на період з 10 березня по 10 квітня було виставлено об'єм у 2 000 МВт. В результаті весь обсяг продажів викупили компанії-посередники [16].

Загалом за вартістю енергії Україна вже давно перегнала Європу, тоді як у більшості країн карантинні заходи викликали обвал цін на енергоносії, зокрема електроенергію, через падіння попиту, в Україні струм продовжує дорожчати. Біржова ціна в Україні є найвищою в Європі, складаючи в середньому 40,8 євро/1 203,6 грн. (піковий тариф становить, відповідно, 45,3 євро і 1 336,35 грн.) за МВт [17]. Для промислових споживачів Бурштинського енергоострова електроенергія обходиться у середньому по 50,6 і 56,4 євро/1 492,7 і 1 663,8 грн., відповідно. В сусідніх з Україною державах, з якими вона має спільні лінії електропередач, вартість електроенергії в рази менша. Водночас у деяких країнах Західної Європи, а саме Франції, Німеччині, Бельгії,

вона від'ємна, енергетики ще й доплачують споживачам, аби не зупиняти своїх потужностей.

Водночас альтернативні джерела енергії спричиняють усе більший тиск на об'єднану енергосистему України, оскільки співвідношення їх часток у ціні та обсягах генерації є не меншим 3 [15]. Вони витісняють з роботи атомні електростанції, що продають дешевшу в рази електроенергію побутовим споживачам, а також створюють фінансовий дефіцит на ринку. Отже зростання частки в загальному балансі дорожчих видів генерації обов'язково приведе до зростання цін для побутових споживачів, значна частина яких отримує державні субсидії для сплати за надані житлово-комунальні послуги, а вже у поточному році для дотацій ДП «Гарантований покупець» внаслідок дії чинних тарифів для ВДЕ країна витратить не менше 40 млрд. грн. Для порівняння, НАЕК «Енергоатом» у 2019 р. за відпущену електроенергію отримав близько 60 млрд. грн. [18].

Для унормування цієї ситуації необхідне внесення змін до чинного законодавства, яке регулює механізм «зелених» тарифів (перехід від фіксованої ціни до аукціонів на постачання енергії), подальша лібералізація ринку електроенергії та стимулювання розвитку конкуренції серед її постачальників (наприклад, зменшення частки НАЕК «Енергоатом» в балансі ДП «Гарантований покупець») відповідно до зобов'язань України перед Європейським Енергетичним Співтовариством.

Висновки. Відновлювальна енергетика, яка дає змогу вирішити проблему «теплового» забруднення атмосфери, за рахунок вжиття організаційних заходів у Європі стала конкурентною щодо традиційних джерел. В Україні ВДЕ є одним із факторів, що несуть загрозу енергетичній, фінансовій і, зрештою, національній безпеці держави. Чинна нормативно-правова база потребує регулювання щодо:

- зменшення закупівельної ціни електроенергії, отриманої з альтернативних джерел, у зв'язку з появою нових технологій з часу прийняття відповідних нормативно-правових і законодавчих актів;

- запровадження аукціонів для закупівлі електроенергії, виробленої СЕС і ВЕС, на протипагу наявній стовідсотковій гарантії придбання незалежно від часу та обсягів;

- обов'язкової наявності високо маневрених компенсуючих потужностей (це можуть бути когенераційні установки, котрі використовують як паливо природний газ, який є найбільш екологічним і дешевим енергоносієм серед усіх органічних палив, як традиційних, так і альтернативних) на випадок відсутності необхідних умов (інсоляції, вітру тощо) для гарантованого електропостачання, особливо в пікові періоди.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сталий розвиток. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток (дата звернення: 03.05.2020).
2. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.) / пер. з англ. 2-ге вид. Київ: Інтелсфера, 2000. 360 с.
3. Шевчук В.Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку. Київ: Геопринт, 2006. 200 с.
4. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 28.04.2020).
5. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: схвал. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р.

- № 605-р. URL: https://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245234085 (дата звернення: 28.04.2020).
6. Паризька угода 2015. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Паризька_угода_2015 (дата звернення: 28.04.2020).
7. Україна попала в топ-100 стран по выбросу парниковых газов: названо место. URL: <https://economy.apostrophe.ua/news/finansy-i-banki/2018-10-09/ukrai-na-popala-v-top-100-stran-povyibrosu-parnikovoyih-gazov-nazvano-mesto-142923> (дата звернення: 28.04.2020).
8. Про ринок електричної енергії: Закон України; редакція від 29 грудня 2019 р., підстава № 394-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення: 03.05.2020).
9. Про ратифікацію протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України станом 1 січня 2020 р. № 2787-VI (2787-17) від 15 грудня 2010 р. ВВР. 2011. № 24. Ст. 170.
10. Паризька угода: ратифіковано Законом від 14 липня 2016 р. № 1469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161 (дата звернення: 03.05.2020).
11. Енергетична стратегія України на період до 2030 р.: схвал. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 145-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-p> (дата звернення: 28.04.2020).
12. Електроенергетика України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Електроенергетика_України (дата звернення: 28.04.2020).
13. Прогнозний баланс електроенергії об'єднаної електроенергетичної системи України на 2020 р. URL: https://minesco.gov.ua/files/images/news_2020/29042020/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%97%D0%BD%D0%B0%202020%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (дата звернення: 03.05.2020).
14. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України у грудні та за 2018 рік. (за фактичними даними). URL: https://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245343597&cat_id=35081 (дата звернення: 28.04.2020).
15. Предун К.М. Еволюція концептуально-теоретичних основ еколого-економічної оптимізації: сучасні виміри та принципи реалізації. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=773> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.3.73
16. Чех С.В. Ценовая истерика любителей дешевой электроэнергии – ни что иное как очередная манипуляция. URL: <https://www.obozrevatel.com/economics/tsenovaya-isterika-lyubitelej-deshevoj-elektroenerгии-ni-chto-inoe-kak-ocherednaya-manipulyatsiya.html> (дата звернення: 03.05.2020).
17. Чому електрика української генерації в рази дорожча за європейську. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/3006695-comu-elektrika-ukrainskoi-generacii-v-razi-dorozha-za-evropejsku.html> (дата звернення: 3.05.2020).
18. Ціни вгору. Як олігархи і шахраї заробляють на енергоринку, і чому Енергоатом скорочує виробництво дешевої енергії. URL: <https://texty.org.ua/articles/100857/ciky-vhoru-yak-oliharhy-i-shahrayi-zaroblyatyu-na-enerhorynku-i-derzhavnyj-enerhoatom-skorochuye-vyrobnictvo-elektroenerhiyi> (дата звернення: 03.05.2020).

REFERENCES:

1. Stally rozvytok [Sustainable development] (2019). Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток (accessed: 03 May 2020).
2. Prohrama diy «Poryadok dennyy na XXI stolittya»: Ukhvalena konferentsiyeyu OON z navkolyshn'oho seredovyscha i rozvytku v Rio-de-Zhaneyro (Samit «Planeta Zemlya», 1992 r.): 2-he vyd. [Agenda for the 21st Century: Adopted by the United Nations Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro (Planet Earth Summit, 1992): 2nd edit.] (2000). Kyiv: Intelsfera.
3. Shevchuk V.Y. (2006). *Макроекономічні проблеми сталого розвитку* [Macroeconomic problems of sustainable development]. Kyiv: Geoprint.
4. Natsionalna dopovid «Tsili Staloho Rozvytku: Ukrayina» [National Report «Sustainable Development Goals: Ukraine»] (2016). Available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (accessed: 28 April 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017). Ukraine's energy strategy for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness". Available at: https://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245234085 (accessed 28 April 2020).
6. Paryz'ka uhoda 2015 [Paris Agreement 2015] (2016). Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Паризька_угода_2015 (accessed: 28 April 2020).
7. Ukraine is in the top-100 countries on greenhouse gas emissions: the place is named (2018). Available at: <https://economy.apostrophe.ua/news/finansy-i-banki/2018-10-09/ukraina-popala-v-top-100-stran-po-vyibrosu-parnikoviyh-gazov-nazvano-mesto-142923> (accessed: 28 April 2020).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019). The Law of Ukraine "About the electricity market". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (accessed: 03 May 2020).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011). The Law of Ukraine "On ratification of the Protocol of Ukraine's accession to the Energy Community Treaty", Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, vol. 24, p. 170.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016). The Law of Ukraine "The Paris Agreement". Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161 (accessed: 28 April 2020).
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006). Ukraine's energy strategy for the period until 2030. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-p> (accessed: 28 April 2020).
12. Elektroenerhetyka Ukrainy [Electricity of Ukraine] (2019). Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Електроенергетика_України (accessed: 28 April 2020).
13. Prohnoznyi balans elektroenerhiyi ob'yednanoyi elektroenerhetychnoyi systemy Ukrainy na 2020 r. [Forecast balance of electricity of the unified electricity system of Ukraine for 2020] (2020). Available at: https://mineco.gov.ua/files/images/news_2020/29042020/%D0%91%D0%B0%D0%B%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%B0%2020%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (accessed: 03 May 2020).
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019). Informatsiyna dovidka pro osnovni pokaznyky rozvytku haluzey palyvno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy u hrudni ta za 2018 rik (za faktychnymy danymy) [Information report on the main indicators of the development of the fuel and energy complex of Ukraine in December and 2018 (based on actual data)]. Available at: https://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245343597&cat_id=35081 (accessed: 28 April 2020).
15. Predun K.M. (2020). "Evolution of conceptual and theoretical foundations of ecological and economic optimization: modern dimensions and principles of implementation". *Efektivna ekonomika: elektronnyy zhurnal*, № 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=773>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.3.73
16. Czech S.V. (2020). "The price hysteresis of fans of cheap electricity is nothing but another manipulation. Available at: <https://www.obozrevatel.com/economics/tsenovaya-isterika-lyubitelej-deshevoj-elektroenergii-ni-cto-inoe-kak-ocherednaya-manipulyatsiya.html> (accessed: 03 May 2020).
17. Chomu elektryka ukrajyns'koyi heneratsiyi v razy dorozhcha za yevropeys'ku [Why electricity of Ukrainian generation – many times more expensive than European] (2020). Available at: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/3006695-comu-elektrika-ukrainskoi-generacii-v-razi-dorozcha-za-evropeysku.html> (accessed: 03 May 2020).
18. Tsiny vhoru. Yak oliharkhy i shakhrayi zaroblyat' na enerhorynku, i chomu Enerhoatom skorochuye vyrobnytstvo deshevoyi enerhiyi [Prices up. How oligarchs and fraudsters will make money on the energy market, and why Energoatom is reducing the production of cheap energy] (2020). Available at: <https://texty.org.ua/articles/100857/ciky-vhoru-yak-oliharhy-i-shakhrayi-zaroblyatyu-na-enerhorynku-i-derzhavnyj-enerhoatom-skorochuye-vyrobnytstvo-elektroenerhiyi> (accessed: 03 May 2020).

*Стаття надійшла до редакції 07.05.2020.
The article was received 07 May 2020.*

СЕКЦІЯ 5 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-11

УДК 316.4:338.24:351.862.4(477)

Сидорчук О.Г.

*доктор економічних наук, доцент кафедри економіки
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління*

при Президентові України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7078-1557>

E-mail: sydorko91@gmail.com

ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню рівня соціальної безпеки України на підставі ієрархічного моделювання з визначенням інтегрального показника. Запропонований алгоритм дає змогу оцінити наявний рівень соціальної безпеки, тенденції його зміни з урахуванням кількісно оціненого впливу всіх внутрішніх складників на загальну динаміку. Для ієрархічної декомпозиції здійснено ідентифікацію основних чинників, що впливають на зміни соціальної безпеки. Внутрішня структура представлених субіндексів дає можливість не лише визначити вплив окремих індикаторів на динаміку відповідних субіндексів, а й визначити резерви підвищення загального рівня соціальної безпеки. Ідентифікація чинників підвищення чи гальмування соціальної безпеки може бути корисною також для визначення соціально-економічних механізмів інституційного регулювання рівня соціальної безпеки.

Ключові слова: ієрархічне моделювання, індикатори рівня соціальної безпеки, соціальне забезпечення, соціологічний моніторинг, агрегування ознак, стимулятори та дестимулятори.

Сидорчук О.Г. ИНТЕГРАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Статья посвящена определению уровня социальной безопасности Украины на основании иерархического моделирования с определением интегрального показателя. Предложенный алгоритм позволяет оценить существующий уровень социальной безопасности, тенденции его изменения с учетом количественно оцененного влияния всех внутренних составляющих на общую динамику. Для иерархической декомпозиции осуществлена идентификация основных факторов, влияющих на изменения социальной безопасности. Внутренняя структура представленных субиндексов дает возможность не только определить влияние отдельных индикаторов на динамику соответствующих субиндексов, но и определить резервы повышения общего уровня социальной безопасности. Идентификация факторов повышения или торможения социальной безопасности может быть полезна также для определения социально-экономических механизмов институционального регулирования уровня социальной безопасности.

Ключевые слова: иерархическое моделирование, индикаторы уровня социальной безопасности, социальное обеспечение, социологический мониторинг, агрегирование признаков, стимуляторы и дестимуляторы.

Sydorchuk Orystlava. INTEGRAL ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SOCIAL SECURITY IN UKRAINE

It is substantiated that the main conditions of social security and its determining components are the level and quality of life of the population at the same time. An urgent task is the hierarchical modeling of the social security system and measuring its level with the definition of an integrated indicator. The article is devoted to determining the level of social security of Ukraine on the basis of hierarchical modeling with determination of the integral index. Social security threats are created by the types of risks associated with the loss of life and health, work, especially long-term life, working capacity and livelihoods, economic and social insecurity, social exclusion, population poverty and social exclusion. For hierarchical decomposition, the main factors influencing social security changes were identified. The choice of indicators for each internal component was based on social security assessments. Seven components of social security were identified as subindices: material well-being; employment and social and labor relations; demographic component; public health and safety; the social protection; social exclusion and deviant behavior; social well-being in society. Aggregation was based on the theory of additive value, the method of rationing was chosen based on the criteria of the least loss of information, with the identification of stimulants and stimulators. For each internal social security subsystem, corresponding subindices were calculated, the weight of which was determined by standard economic and statistical methods of cluster and factor analysis. The integral indicator of the level of social security was defined as the arithmetic mean of subindices. The proposed algorithm provides an opportunity to evaluate the existing level of social security, the trends of its change, as well as to determine and quantify the impact of each internal component on the change of the general level. The most significant positive changes were observed in the subsystems social exclusion, deviant behavior; health and safety; material well-being. The internal structure of the sub-indices presented makes it possible not only to determine the impact of individual indicators on their dynamics, but also to determine the reserves for raising the overall level of social security, which is a key component in the system of state regulation of social security.

Keywords: hierarchical modeling, social security level indicators, social security, sociological monitoring, trait aggregation, stimulants and stimulators.

Постановка проблеми. Формування загроз соціальної безпеки виокремлює лише ті, які дійсно прямо або опосередковано значною мірою впливають на рівень соціальної безпеки та можливості її децтабілізації. Основними умовами соціальної безпеки

та її визначальними складниками виступають рівень та якість життя населення одночасно. Загрози соціальної безпеці створюються такими видами ризиків, які пов'язані з втратою життя та здоров'я, роботи, особливо на довготривалій період, працездатності

та засобів для існування, економічною й соціальною незахищеністю, соціальною ізоляцією, бідністю населення та соціальним виключенням. Отже, актуальним завданням постає ієрархічне моделювання системи соціальної безпеки та вимірювання її рівня з визначенням інтегрального показника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові аспекти державного регулювання соціальної безпеки відображено у працях українських учених. Соціальна безпека розглядається В.П. Гориним, Г.В. Ортіною як складне багатокритеріальне соціально-економічне явище, що визначає стан безпеки життєдіяльності людини та суспільства [2; 8]. А.Л. Помаза-Пономаренко та С.М. Домбровська наголошують, що вона супроводжується сталою соціальною системою гарантування безпеки і розвитку особистості, її соціальної захищеності [9]. До категорії «соціальна безпека» Т.Г. Васильців, О.І. Іляш, Р.Л. Лупак, М.А. Кальницька включають захищеність життєво важливих цілей, ідеалів, цінностей, інтересів соціальних суб'єктів, збереження, відтворення та розвиток людського і трудового потенціалу, підтримку системи життєзабезпечення й життєдіяльності [1; 5]. І.І. Сви́друк, М.Я. Топорницька, І.М. Мельник обґрунтовують важливість розбудови вітчизняної рекреаційної інфраструктури для відтворення людського і трудового потенціалу [14].

Методичні підходи, запропоновані дослідниками для вимірювання рівня соціальної безпеки, можна агрегувати за двома основними напрямками. З одного боку, О.І. Іляш, О.П. Коваль пропонують зосередитися на вимірюванні ризиків і проявів соціальних небезпек [4; 6]. З іншого боку, М.І. Копитко, М.В. Вінчук, М.Р. Верескля, Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь зосереджують увагу на різних варіантах побудови показників рівня соціальної безпеки [7; 12]. На нашу думку, системність оцінювання може забезпечуватися лише за умови взаємодоповнення різних підходів, адже це дає змогу як проаналізувати рівень досягнення окремих складників соціальної безпеки, так і узагальнити отримані оцінки.

Метою статті є дослідження ієрархічного моделювання соціальної безпеки та вимірювання її рівня з визначенням інтегрального показника.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Соціальна безпека визначається за основними сферами її прояву у структурі соціальної системи загалом. Водночас методики визначення інтегрального показника рівня соціальної безпеки зазвичай використовують скориговані складники. Так, складники, які визначають нерівномірність розподілу ресурсів життєзабезпечення, розподіляють за змістом кожного ресурсу: демографічні включають в окремо визначену демографічну підсистему, матеріальні, відповідно, – до підсистеми матеріального добробуту. До цієї ж підсистеми переважно входять і всі показники рівня та якості життя населення.

Вибір індикаторів кожного внутрішнього складника базувався на оцінках рівня соціальної безпеки за відповідною підсистемою. Так, за складником *матеріального добробуту населення* використовувалися показники, які характеризують динаміку середньодушових еквівалентних доходів, рівень диференціації населення за доходами, частку домогосподарств, які за самооцінкою відносять себе до бідних та мають доходи, менші за прожитковий мінімум. За підсистемою *«зайнятість та соціально-трудова відносини»* разом зі статистичними показниками, які характеризують темпи зміни реальної заробітної плати, загальні рівні безробіття, до уваги

приймали показники тривалого безробіття та частки штатних працівників, яким нараховано заробітну плату в межах прожиткового мінімуму для працездатних. Із погляду прояву соціальних ризиків і небезпек за даним складником досить важливими індикаторами виступають оцінки за результатом соціологічного моніторингу, що визначають частку населення, яке вважає, що йому не вистає можливості працювати з повною віддачею, мати додатковий зарібок, відсутні можливості знайти роботу відповідної кваліфікації та навіть будь-яку роботу [11]. На підставі цих оцінок визначаються можливості для реалізації трудового потенціалу та людського капіталу, які склалися в країні.

Система індикаторів за демографічним складником, який пов'язаний із рівнем соціальної безпеки, включала основні показники зміни людського потенціалу країни та загальної чисельності наявного населення, середньої тривалості життя для новонароджених, показники забезпечення відтворення чисельності та статеві коефіцієнти природного убування, зокрема загальні коефіцієнти природного убування, сальдо міграції, нетто-коефіцієнт відтворення населення [10]. Процеси старіння населення, деформація вікової структури оцінювалися часткою населення старше 60 років та коефіцієнтом потенційної підтримки як співвідношення поміж чисельністю населення віком 16–59 років до населення старше 60 років.

Соціальні небезпеки за підсистемою *«безпека здоров'я та життя населення»* визначалися рівнями як загальної захворюваності, так і захворюваності, яка більшою мірою зумовлена соціальними причинами (туберкульоз, хвороби, що передаються статевим шляхом, ВІЛ-інфекція та СНІД, розлади психіки внаслідок уживання алкоголю та наркотичних речовин). Включали також рівень інвалідності населення з повною чи частковою втратою працездатності, особливо серед осіб працездатного віку та дітей віком 0–17 років. Високий рівень смертності зумовлює низьку тривалість життя, яка суттєво відрізняється за статевою ознакою. Досить важливими індикаторами за цим складником були рівень самооцінки населенням стану свого здоров'я, а також оцінка рівня доступності до медичних послуг.

У системі соціального захисту населення основні статистичні показники охоплюють рівень видатків на соціальний захист по відношенню до ВВП, рівень пенсійного забезпечення населення, зокрема співвідношення середнього розміру пенсій до прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати, темпи зміни розмірів середньої пенсії. У сукупності індикаторів, які характеризують рівень соціального захисту населення, відсутні показники інвалідності та рівня соціальних виплат і соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям із дітьми та інвалідам. Це пов'язано з тим, що показники інвалідності включені в підсистему *безпека здоров'я та життя*, а соціальні виплати наведеним категоріям є складниками загальних видатків на соціальний захист.

У системі формування та забезпечення соціальної безпеки в суспільстві важливою є підсистема, пов'язана з процесами соціального виключення та девіантної поведінки як форми прояву соціальних ризиків. Основні показники й індикатори, які можуть прямо або опосередковано визначити їх рівень, пов'язані з рівнем злочинності, у тому числі серед неповнолітніх. Показники, які характеризують кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, визначають рівень сирітства в країні, а частка дітей, які народжені поза шлюбом,

та високий рівень нестабільності шлюбів розширюють загальний контингент неповного сирітства як однієї з причин девіантної поведінки підлітків, що супроводжується часто соціальним виключенням та соціальною ізоляцією в суспільстві.

Основні індикатори за підсистемою «соціальне самопочуття в суспільстві» визначені на підставі результатів соціологічного моніторингу та включають низку узагальнених соціологічних індексів, а саме: індекс соціального самопочуття, індекс дестабілізаційної протестної поведінки, індекс національної дистанційності. Додатково були включені окремі індикатори, які оцінюють рівень довіри до різних гілок влади, міграційні настрої українців, можливість масових протестів та страхи, що переважають у суспільстві [10].

Агрегування окремих ознак в інтегральну оцінку базувалося на теорії «адитивної цінності», згідно з основними положеннями якої цінність цілого дорівнює цінності її складників [12]. Якщо вихідні показники інформаційної множини $\{X_i\}$ представлені різними одиницями виміру, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої стандартизації (нормування, масштабування): вектор вихідних ознак $\{X_1, X_2, \dots, X_m\}$ замінюється вектором їх нормованих значень $\{Z_1, Z_2, \dots, Z_m\}$.

Спосіб нормування залежав від суті вихідного показника та напрямів його впливу на досліджуване складне явище, тобто було визначено стимулятори та дестимулятори зміни інтегральної оцінки.

У науково-прикладних дослідженнях використовуються різні варіанти нормування вихідних даних залежно від вибору бази порівняння емпіричних значень конкретного показника X_{ij} з постійною величиною a [6]. Такою величиною може бути максимальне або мінімальне значення (X_{max} , X_{min}), іноді як база нормування величин використовуються стандартні відхилення або t -статистики та показники, розраховані на їх основі [4]. Під час використання розмаху варіації ($X_{max} - X_{min}$) як X_{max} та X_{min} беруть не фактично досягнуті найбільше та найменше значення відповідно конкретної ознаки, а з поправками, наприклад як під час розрахунків міжнародних індексів людського розвитку. Такий підхід зумовлений кількома причинами. Наприклад, якщо аналіз інтегрального показника передбачає його порівняння за окремі періоди часу, то необхідне збереження протягом усього періоду однієї і тієї самої бази порівняння, а це можливо лише за використання не фактичного, а умовного (теоретичного) розмаху варіації [11]. Окрім того, якщо інтегральний показник використовується у прогностичних оцінках, то застосування фактичного значення розмаху варіації може призвести до того, що значення інтегрального показника можуть вийти за допустимі межі його зміни.

Ми враховували, що зміна шкал вимірювання ознак під час нормування супроводжується втратою певної інформації, особливо стосовно порівняння значень ознак. Отже, за кожним із наведених методів нормування співставлення нормованих показників поміж собою суттєво відрізняється від аналогічного співставлення їхніх емпіричних значень, тому вибір методу нормування базувався на критерії найменших втрат інформації, зокрема під час їх порівняння. Як базу нормування вибрано теоретичний розмах варіації, а нормовані значення вихідних індикаторів (Z_{ij}) розраховувалися так:

– для стимуляторів:

$$Z_{ij} = \frac{X_j - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}}; \quad (1)$$

– для дестимуляторів:

$$Z_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_j}{X_j^{\max} - X_j^{\min}}; \quad (2)$$

де X_{ij} – фактичне значення j -го індикатора за i -м внутрішнім складником; $i = \bar{1}, \bar{7}$; $j = \bar{1}, \bar{m}_i$; m_i – кількість індикаторів i -го складника; Z_{ij} – нормоване значення j -го індикатора i -ої підсистеми; X_j^{\max} , X_j^{\min} – граничні значення теоретичного розмаху варіації, які визначались із 10%-м відхиленням від найбільшого та найменшого емпіричного значення j -го індикатора відповідно за аналізований період.

Під час використання темпових величин або окремих показників руху населення (коефіцієнти природного убування, сальдо міграції, темпи інфляції тощо) припускалася наявність від'ємних значень показника, що виключало загальні умови нормування показників у діапазоні (0–1). Для усунення цього протиріччя використано метод зсуву по числовій осі праворуч на величину, більшу за максимальне від'ємне значення індикатора, з одночасним зсувом порогових значень (бази порівняння) для збереження існуючих пропорцій [10].

Наступний етап визначення інтегрального показника рівня соціальної безпеки передбачав агрегування нормованих показників або їхніх субіндексів в інтегральну оцінку. Зважаючи на попередню ідентифікацію факторів зміни інтегрального показника та визначення сили та напряму впливу окремих складників, було використано алгоритм адитивної згортки. Водночас, оскільки агрегування здійснювалося за допомогою середньої арифметичної зваженої, то додатково було визначено значення ваг (W_i) для кожного внутрішнього складника інтегрального показника. Запропонована нами ієрархічна за структурою модель інтегрального показника соціальної безпеки зумовила певну послідовність його визначення (табл. 1).

За кожною внутрішньою i -ю підсистемою (складником) за методом адитивної згортки розраховували субіндекси рівня соціальної безпеки, які склалися саме за цим складником (I_i):

$$I_i = \frac{1}{m_i} \sum_{j=1}^{m_i} Z_{ij}; \quad (3)$$

Інтегральний показник рівня соціальної безпеки визначали як середнє арифметичне субіндексів за співвідношеннями:

– за умови рівнозначності кожного складника в забезпеченні соціальної безпеки:

$$I_{CB} = \frac{1}{7} \sum_{i=1}^7 I_i; \quad (4)$$

– за умови нерівнозначності:

$$I_{CB} = \sum_{i=1}^7 W_i I_i; \quad (5)$$

де W_i – вага i -го складника.

Вагові коефіцієнти визначали за допомогою стандартних економіко-статистичних методів кластерного та факторного аналізу [13].

В Україні склався достатньо помірний рівень соціальної безпеки (табл. 2). За весь аналізований період інтегральний показник соціальної безпеки коливався в межах від 0,475 (2013 р.) до 0,556 (2019 р.), при цьому відсутня однозначна тенденція його зміни [3]. Можна виокремити два підперіоди: суттєве зниження тенденцією до зростання майже до 2016 р., а потім знову різке падіння вже у 2017–2018 рр., із суттєвим зростанням у 2019 р. Якщо за 2017–2018 рр. рівень

Таблиця 1

Ієрархічна модель інтегрального показника соціальної безпеки

Складники соціальної безпеки	Статистичні показники для відповідного субіндексу
Субіндекс I ₁ Матеріальний добробут	середньодушові еквівалентні загальні доходи
	частка населення, доходи яких нижче (%): – законодавчо встановленого мінімуму; – 75% мінімального доходу
	темпи зміни наявного доходу (в розрахунку на одну особу), % до попереднього року
	частка домогосподарств, які визначили недостатність доходів для найнеобхіднішого, у т. ч. для харчування, %
	диференціація населення за децильним коефіцієнтом фондів
	індекс споживчих цін
	частка домогосподарств, які за самооцінкою відносять себе до бідних, %
	частка населення, яке оцінює своє матеріальне становище як бідне та злиденне, %
Субіндекс I ₂ Зайнятість, соціально-трудова відносина	частка населення, яке боїться зростання цін, %
	темпи зміни середньомісячної заробітної плати, % до попереднього року
	частка штатних працівників, яким нараховано зарплату в межах прожиткового мінімуму для працездатної особи, %
	рівень безробіття населення працездатного віку, %
	частка безробітних, які шукали роботу більше року, %
	рівень безробіття за методологією ЕАН віком 15–70 років, %
	частка респондентів, які вважають, що їм не вистачає: – можливості працювати з повною віддачею; – можливості мати додатковий заробіток
	частка респондентів, які вважають, що важко знайти: – будь-яку роботу; – роботу відповідно до рівня кваліфікації
Субіндекс I ₃ Демографічна ситуація	темпи зміни людського потенціалу, % до попереднього року
	темпи зміни наявного населення, % до попереднього року
	середня тривалість життя новонароджених, років
	коефіцієнт потенційної підтримки
	коефіцієнт природного приросту (убування) населення
	нетто-коефіцієнт відтворення населення
	коефіцієнт сальдо міграції населення
Субіндекс I ₄ Безпека здоров'я, безпека та загрози життя	частка населення старше 60 років, %
	коефіцієнт смертності населення
	рівень загальної захворюваності населення
	рівень соціально обумовленої захворюваності
	загальний рівень інвалідності населення
	кількість дітей-інвалідів у розрахунку на 10 тис дітей віком 0–17 років
	рівень виробничого травматизму
	середня тривалість життя для новонароджених: – чоловіків; – жінок
Субіндекс I ₅ Соціальний захист	середня тривалість життя для осіб старше 45 років: – чоловіків; – жінок
	частка осіб, які за самооцінкою визначають своє здоров'я як погане та дуже погане, %
	частка осіб, яким не вистачає засобів для лікування, %
	кількість пенсіонерів (на 1000 населення)
	частка видатків на соціальний захист, % до ВВП
Субіндекс I ₆ Соціальне виключення, девіантна поведінка	співвідношення середнього розміру пенсії до: – прожиткового мінімуму; – прожиткового мінімуму для непрацюючих; – середньої зарплати
	темпи зміни пенсії, % до попереднього року
	кількість дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування
	частка дітей, які народжені в незареєстрованому шлюбі та поза шлюбом
	кількість правопорушень (на 100 тис населення): – виявлено злочинів; – всього засуджених
	кількість неповнолітніх, які підозрюються у скоєнні злочину (на 10 тис.)
Субіндекс I ₇ Соціальне самопочуття в суспільстві	кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів
	кількість неповнолітніх, які перебувають на обліку кримінальної поліції у справах дітей
	Індекс нестабільності шлюбів
	індекс соціального самопочуття
	індекс дестабілізаційного протестного потенціалу
	рівень протестного настрою і тривожності; частка тих, які визначили: – потрібно активно протестувати; – вірогідність масових протестів
	індекс національної дистанційності
	рівень недовіри до: – місцевих органів влади; – Кабінету Міністрів України, Уряду; – Президента України; – поліції; – Верховної Ради України
частка респондентів, які хотіли б виїхати з країни, %	

соціальної безпеки відкотився до рівня 2011 р., то за 2019 р. спостерігається його зростання на 10,8%. Найбільше падіння мало місце в 2017 р. – рівень соціальної безпеки втратив 0,058 пункти порівняно з попереднім роком. Але вже в 2018 р. простежується незначне його зростання на 4,1%, яке збереглося і на наступний рік. У цілому за досліджуваний період інтегральний показник рівня соціальної безпеки зріс на 6,9% переважно за рахунок поліпшення ситуації безпосередньо в 2019 р.

За 2010–2019 рр. із семи внутрішніх складників визначення рівня соціальної безпеки лише за трьома з них (матеріальний добробут, безпека здоров'я та життя, соціальне включення та девіантна поведінка) складалася позитивна тенденція.

У сукупності за рахунок лише цих підсистем загальний приріст I_{CB} міг би становити майже 22,2% (табл. 3, рис. 1). Але водночас мала місце і зворотна закономірність: за підсистемами «зайнятість та соціально-трудова відносина», «демографічна ситуація», «соціальний захист» та «соціальне самопочуття в суспільстві» рівень соціальної безпеки суттєво знизився, при цьому найбільш негативні зрушення відбулися в системі соціального захисту та погіршення соціального самопочуття населення.

Така ж закономірність простежується і за складником «соціальне самопочуття в суспільстві, толерантність, довіра»: протягом шести років із дев'яти досліджуваних має місце зниження рівня відповідного субіндексу. Водночас за підсистемою «зайнятість, безробіття, соціально-трудова відносина» негативні тенденції склалися у кризові періоди, а в 2018–2019 рр. відбулося незначне підвищення рівня соціальної безпеки за цим складником, але воно не компенсувало значних утрат, які склалися протягом трьох зазначених років. За демографічним складником найбільші втрати відбулися впродовж 2016–2019 р.

Водночас за окремими складниками простежуються позитивні зрушення, які проявилися у зрос-

танні рівня соціальної безпеки у цілому. Найбільш вагомих внесок пов'язаний із підвищенням рівня соціальної безпеки за підсистемою «соціальне виключення, девіантна поведінка»: рівень субіндексу (I_6) за цим складником у цілому зріс за весь період удвічі – на 94,7%, при цьому за винятком 2012 р. щорічно мала місце його позитивна динаміка. У цілому цей складник забезпечує приріст інтегрального показника на 5,83%.

Друге місце за позитивним впливом на зміну інтегрального показника посідає підсистема «безпека здоров'я та життя»: за останні дев'ять років рівень соціальної безпеки за цим складником зріс на 6,0%, при цьому найбільші позитивні зрушення відбулися саме в 2019 р. Третє місце посідає складник «матеріальний добробут», який забезпечує приріст соціальної безпеки у цілому на 5,83%.

Загалом за аналізований період склалася незначна варіація інтегрального показника, що підтверджується досить низьким рівнем коефіцієнта варіації – близько 3,8%. Отже, за останні десять років у країні рівень забезпечення та прояву соціальної безпеки практично залишається незмінним, з певними незначними коливаннями.

Висновки. Визначення рівня соціальної безпеки базується на ієрархічній за структурою моделі інтегрального показника соціальної безпеки, алгоритм побудови якого забезпечує можливість оцінити рівень соціальної безпеки, який склався, та тенденції його зміни, визначити та кількісно оцінити вплив кожного внутрішнього складника на зміну рівня соціальної безпеки, на підґрунті якого забезпечується повна ідентифікація основних чинників його зміни. Для ієрархічної декомпозиції здійснено ідентифікацію основних чинників, що впливають на зміну соціальної безпеки. Вибір індикаторів кожного внутрішнього складника базувався на оцінках рівня соціальної безпеки. Агрегування базувалося на теорії адитивної цінності, метод нормування вибрано з огляду на критерії найменших утрат інформації

Таблиця 2

Динаміка субіндексів та інтегрального показника рівня соціальної безпеки за 2008–2019 рр.

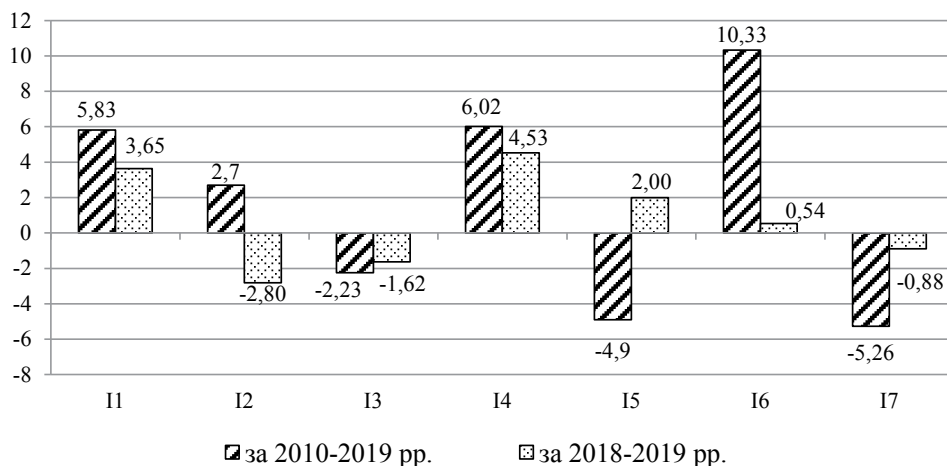
Роки	Субіндекси за підсистемами соціальної безпеки							Сума	Інтегральний показник соціальної безпеки (I_{CB})	Темпи зміни, в % до попереднього року
	Матеріальний добробут	Зайнятість, соціально-трудова відносина	Демографічна ситуація	Безпека здоров'я та життя	Соціальний захист	Соціальне виключення та девіантна поведінка	Соціальне самопочуття в суспільстві			
	I_1	I_2	I_3	I_4	I_5	I_6	I_7			
2010	0,465	0,666	0,423	0,512	0,615	0,397	0,561	3,639	0,520	-
2011	0,447	0,544	0,466	0,499	0,539	0,445	0,605	3,545	0,506	-2,7
2012	0,482	0,462	0,462	0,509	0,49	0,33	0,647	3,382	0,483	-4,5
2013	0,485	0,465	0,505	0,489	0,457	0,375	0,552	3,328	0,475	-1,66
2014	0,516	0,468	0,529	0,515	0,468	0,47	0,454	3,42	0,489	2,7
2015	0,519	0,508	0,566	0,518	0,478	0,567	0,425	3,581	0,512	4,9
2016	0,501	0,52	0,5	0,585	0,473	0,693	0,506	3,778	0,540	5,5
2017	0,442	0,435	0,419	0,552	0,414	0,698	0,418	3,378	0,483	-10,74
2018	0,548	0,471	0,399	0,572	0,367	0,754	0,4	3,511	0,502	4,1
2019	0,677	0,565	0,342	0,731	0,437	0,773	0,369	3,894	0,556	10,8
Темпи зміни, у %:										
2019 до 2014	45,6	-15,2	-19,0	42,8	-28,9	94,7	-34,2	-	6,9	-
2019 до 2015	30,4	11,2	-39,6	41,1	-8,6	36,3	-13,2	-	8,6	-
2019 до 2018	35,1	8,7	-14,5	27,8	19,1	2,5	-7,8	-	10,8	-

Джерело: розраховано за даними [3]

Таблиця 3

Вплив внутрішніх складників на зміну рівня соціальної безпеки, % до попереднього року

Рік	Вплив внутрішніх складників (ΔI_i , відн.)							Темпи зміни інтегрального показника, % до попереднього року
	Матеріальний добробут	Зайнятість, соціально-трудові відносини	Демографічна ситуація	Безпека здоров'я та життя	Соціальний захист	Соціальне виключення, девіантна поведінка	Соціальне самопочуття в суспільстві	
	I_1	I_2	I_3	I_4	I_5	I_6	I_7	
2011	-0,495	-3,353	1,182	-0,357	-2,088	1,319	1,209	-2,7
2012	0,987	-2,313	-0,113	0,282	-1,382	-3,244	1,185	-4,5
2013	0,089	0,089	1,271	-0,591	-0,976	1,331	-2,809	-1,66
2014	0,931	0,090	0,721	0,781	0,331	2,855	-2,945	2,7
2015	0,088	1,170	1,082	0,088	0,292	2,836	-0,848	4,9
2016	-0,503	0,335	-1,843	1,871	-0,140	3,519	2,262	5,5
2017	-1,562	-2,250	-2,144	-0,873	-1,562	0,132	-2,329	-10,74
2018	3,138	1,066	-0,592	0,592	-1,391	1,658	-0,533	4,1
2019	3,674	2,677	-1,623	4,529	1,994	0,541	-0,883	10,8
Темпи зміни, у %:								
2019 до 2010	5,826	-2,775	-2,226	6,018	-4,891	10,333	-5,26	6,9
2019 до 2015	4,412	1,592	-6,255	5,948	-1,145	5,753	-1,564	8,6
2019 до 2018	3,674	2,677	-1,623	4,529	1,994	0,541	-0,883	10,8

I_1 – матеріальний добробут; I_2 – зайнятість та соціально-трудові відносини;
 I_3 – демографічна; I_4 – безпека здоров'я та життя населення; I_5 – соціальний захист;
 I_6 – соціальне виключення та девіантна поведінка; I_7 – соціальне самопочуття в суспільстві.

Рис. 1. Вплив внутрішніх складників на відносну зміну інтегрального показника рівня соціальної безпеки за 2010–2019 та 2018–2019 рр., %

з визначенням стимуляторів та дестимуляторів. За кожною підсистемою соціальної безпеки розраховували відповідні субіндекси, вагу яких визначали стандартними економіко-статистичними методами. Найсуттєвіші позитивні зміни спостерігалися за підсистемами «соціальне виключення, девіантна поведінка», «безпека здоров'я та життя», «матеріальний добробут». Внутрішня структура представлених субіндексів дає можливість не лише визначити вплив окремих індикаторів на їх динаміку, а й визначити резерви підвищення загального рівня соціальної безпеки, що є основним складником у системі державного регулювання забезпечення соціальної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васильців Т.Г., Іляш О.І., Лупак Р.Л. Проблеми та засоби конвергенції соціальної безпеки в Україні та ЄС. *Бизнес Інформ.* 2018. № 12(491). С. 8–14.
2. Горин В.П. Сутність соціальної безпеки: фінансові та організаційно-правові аспекти. *Світ фінансів.* 2017. № 4(13). С. 53–57.
3. Державна служба статистики України. Соціальний захист. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzhist_u.htm (дата звернення: 30.04.2020).
4. Іляш О.І. Принципи побудови індикаторів соціальної безпеки. *Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону.* 2011. № 1. С. 72–75.

5. Кальницька М.А. Структура соціальної безпеки та динаміка її показників в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. № 25(2). С. 66–71.
6. Коваль О.П. Огляд існуючих підходів до оцінки рівня соціальної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3(40). С. 115–120.
7. Копитко М.І., Вінчук М.В., Верескля М.Р. Економіко-математичні методи та моделі в системі зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. № 2. С. 302–312.
8. Ортіна Г.В. Технологічний розвиток інноваційної державної політики як складової соціальної безпеки країни. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2019. № 1(10). С. 40–47.
9. Помаза-Пономаренко А.Л., Домбровська С.М. Соціальна безпека – оптимальний рівень соціального розвитку макро-, мезо- і мікрорегіонів України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 16. С. 53–57.
10. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства України від 02.03.2007 № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07> (дата звернення: 30.04.2020).
11. Сидорчук О.Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
12. Харазішвілі Ю., Дронь Є. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави. *Банківська справа*. 2015. № 1–2(133). С. 3–21.
13. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database, April 2020. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2020/01/weodata/index.aspx> (дата звернення: 30.04.2020).
14. Svidruk I., Topornytska M., Melnyk I. Development of creative tourism as a management tool for recreational development of economically depressive regions of Ukrainian carpathians. *Independent Journal of Management & Production (Special Edition ISE, S&P)*. 2020. Vol. 11. № 8. P. 640–660. URL: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1224> (дата звернення: 02.05.2020).

REFERENCES:

1. Vasyltsiv, T.H., Iliash, O.I., & Lupak, R.L. (2018). Problemy ta zasoby konverhentsii sotsialnoi bezpeky v Ukraini ta YeS [Problems and means of convergence of social security in Ukraine and the EU]. *Byznes Ynform [Business Inform]*, no. 12(491), pp. 8–14.
2. Horyn, V. P. (2017). Sutnist sotsialnoi bezpeky: finansovi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty [The essence of social security: financial and organizational aspects]. *Svit finansiv [World of Finance]*, no. 4(13), pp. 53–57.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). Sotsialnyi zakhyst [The social protection]. Retrieved from: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.htm
4. Iliash, O.I. (2011). Pryntsypy pobudovy indyikatoriv sotsialnoi bezpeky [Principles of construction of social security indicators]. *Aktualni problemy ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku rehionu [Actual problems of economic and social development of the region]*, no. 1, pp. 72–75.
5. Kalnytska, M.A. (2017). Struktura sotsialnoi bezpeky ta dynamika yii pokaznykiv v Ukraini [The structure of social security and the dynamics of its indicators in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economic and Management]*, no. 25(2), pp. 66–71.
6. Koval, O.P. (2016). Ohliad isnuuyuchykh pidkhodiv do otsinky rivnia sotsialnoi bezpeky [An overview of existing approaches to assessing social security]. *Stratehichni priorytety [Strategic Priorities]*, no. 3(40), pp. 115–120.
7. Kopytko, M.I., Vinichuk, M.V., & Vereskliya, M.R. (2017). Ekonomiko-matematychni metody ta modeli v systemi zmitsnennia sotsialnoi komponenty ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Economic-mathematical methods and models in the system of strengthening the social component of economic security of Ukraine]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky [Financial-credit activity: problems of theory and practice]*, no. 2, pp. 302–312.
8. Ortina, H.V. (2019). Tekhnolohichni rozvytok innovatsiinoi derzhavnoi polityky yak skladovoi sotsialnoi bezpeky krainy [Technological development of innovative state policy as a component of the country's social security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine]*, no. 1(10), pp. 40–47.
9. Pomaza-Ponomarenko, A.L., & Dombrovska, S.M. (2016). Sotsialna bezpeka – optymalnyi riven sotsialnoho rozvytku makro-, mezo- i mikrorehioniv Ukrainy [Social security is the optimal level of social development of macro, meso and microregions of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid [Investment: Practice and Experience]*, no. 16, pp. 53–57.
10. Minekonomiky Ukrainy (2007). Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz № 60 [On Approval of the Methodology for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine: Order No. 60]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>
11. Sidorchuk, O.H. (2018). Sotsialna bezpeka: derzhavne rehu-liuvannia ta orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia: monohrafiya [Social security: state regulation and organizational and economic support: monograph]. Lviv: LRIDU NADU, 492 p.
12. Kharazishvili, Yu., Dron, Ye. (2015). Problemy intehralnoho otsiniuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Problems of integral estimation of the level of economic security of the state]. *Bankivska sprava [Banking]*, no. 1-2 (133), pp. 3–21.
13. International Monetary Fund (2020). World Economic Outlook Database, April 2020. Retrieved. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2020/01/weodata/index.aspx> (accessed April 30, 2020).
14. Svidruk, I., Topornytska, M., Melnyk, I. (2020). Development of creative tourism as a management tool for recreational development of economically depressive regions of Ukrainian carpathians. *Independent Journal of Management & Production (Special Edition ISE, S&P)*, vol. 11, no. 8, pp. 640-660. Available at: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1224> (accessed May 2, 2020).

*Стаття надійшла до редакції 04.05.2020.
The article was received 04 May 2020.*

СЕКЦІЯ 6 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-12

УДК 336.7

Рисін В.В.

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2883-4563>
E-mail: vitalii.v.rysin@lpnu.ua

Борик І.Р.

студентка освітньо-наукової програми «Фінанси та кредит»
Інституту економіки та менеджменту
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: iryana.boryk@pwc.com

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ РОЗВИТКУ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуті питання необхідності впровадження банком сучасних технологій обслуговування клієнтів та охарактеризовані позитивні і негативні наслідки їх застосування з метою отримання конкурентних переваг на ринку банківських послуг. Визначено та розглянуто основні тенденції розвитку банківського обслуговування та інновацій у цій сфері, висвітлено проблеми їх впровадження та перспективи використання. На підставі оцінки основних загроз використання новітніх підходів до обслуговування клієнтів банківських установ авторами визначено напрями подальшого розвитку банківських інновацій з метою підвищення якості банківського сервісу в Україні.

Ключові слова: банківська інновація, інноваційна діяльність, дистанційне обслуговування, цифровий банкінг, банківський продукт, банківська послуга.

Рысин В.В., Борик И.Р. ПРЕИМУЩЕСТВА И РИСКИ РАЗВИТИЯ НОВЕЙШИХ ТЕХНОЛОГИЙ В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены вопросы необходимости внедрения банком современных технологий обслуживания клиентов и охарактеризованы положительные и отрицательные последствия их применения с целью получения конкурентных преимуществ на рынке банковских услуг. Определены и рассмотрены основные тенденции развития банковского обслуживания и инноваций в этой сфере, освещены проблемы их внедрения и перспективы использования. На основании оценки основных угроз использования новейших подходов к обслуживанию клиентов банковских учреждений авторами определены направления дальнейшего развития банковских инноваций с целью повышения качества банковского сервиса в Украине.

Ключевые слова: банковская инновация, инновационная деятельность, дистанционное обслуживание, цифровой банкинг, банковский продукт, банковская услуга.

Rysin Vitalii, Boryk Iryna. BENEFITS AND RISKS OF DEVELOPMENT OF NEW TECHNOLOGIES IN BANKING ACTIVITY

The basic tendencies of development of modern technologies of banking services and innovations are defined and considered, problems of their introduction and prospects of use are highlighted. The necessity and implementation of modern technologies of customer service are identified and substantiated and the positive consequences of their application are revealed in order to gain competitive advantages in the banking services market. Any business strives for development. If a business stops to spend efforts to improve its product or service, then on the competitive market inevitably fails. Today, the banking market is a space for innovation. With this in mind, banks need to constantly monitor new ideas for the implementation of products and services that competitors do not yet have. The banking sector is particularly sensitive to changing demand from its customers, and the competition in the banking market is quite fierce and high. Therefore, the desire to win in this fight and retain customers is a top priority. That is why maximum satisfaction of customer needs comes to the fore. In a bank-client relationship, innovation is the first and the ability to offer something that competitors cannot yet, or to attract potential customers in a new way, becomes extremely important. Thus, banking innovation is a vital necessity for the efficient functioning of the bank and its competitiveness. In general, innovation acts as a certain "engine" for the development of the entire banking sector, as it forms the strategic directions of banking institutions. Modern technologies provide new opportunities for banks to increase their customer base and reduce costs while offering customers more convenient access to their products and services. The introduction of the latest service technologies will increase the level of comfort for bank customers, and will provide quality and in-demand financial services. Today, the banking market is a space for innovation. With this in mind, banks need to constantly monitor new ideas for the implementation of products and services that competitors do not yet have. Today, the innovative activity of banks remains one of the most effective methods of competition in the financial services market. At the same time, it should be borne in mind that the process of innovation in the banking sector is associated with certain risks, so it is important for banks to pay attention to the economic feasibility of innovation and its usefulness to customers, and banking market regulators must ensure instruments arising from the development of the latest banking technologies.

Keywords: banking innovation, innovation activity, remote service, digital banking, banking product, banking service.

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку економіки для бізнесу необхідно розвиватися, що бути конкурентоспроможним. Коли бізнес перестав

витрачати зусилля на вдосконалення свого продукту чи послуги, то на конкурентному ринку неодмінно зазнає краху. Банківський сектор, особливо чутливий

до зміни попиту зі сторони своїх клієнтів, а конкуренція банківського ринку досить жорстка і висока. Прагнення завоювати, а головне втримати своїх клієнтів постає першочерговим завданням. Саме тому на перший план виходить максимальне задоволення потреб клієнтів за допомогою мережі «Інтернет» і цифрових технологій. У стосунках "банк-клієнт" інноваційність першого і можливість запропонувати щось, чого конкуренти ще не можуть, або привернути увагу потенційних клієнтів технологічними новинками стає надзвичайно важливими. Швидкий розвиток інноваційних і перспективних технологій суттєво змінює сучасний ринок послуг, у тому числі й банківську сферу. Сучасні технології дають нові можливості банкам збільшувати клієнтську базу і зменшувати видатки, водночас пропонуючи клієнтам більш практичний доступ до своїх продуктів і послуг. Таким чином, банківські інновації є життєвою необхідністю для ефективного функціонування банку і його конкурентоздатності. В цілому, інновації виступають певним "двигуном" розвитку цілого банківського сектору, оскільки формує стратегічні напрями діяльності банківських установ. У даній ситуації для інституцій банківського сектору, що хочуть успішно функціонувати в майбутньому та займати лідерські позиції серед конкурентів, необхідно є адаптація їхньої діяльності до вимог сучасної цифрової епохи. Виявлення напрямів модернізації сучасних інноваційних технологій в банківській діяльності та забезпечення їх ефективного функціонування – це пріоритет номер один для всього банківського сектору. Тому, що наявність інноваційних технологій в теперішній час не лише впливатиме на прибутки та позицію серед конкурентів, але й визначатиме чи зможе існувати банк на ринку фінансових та банківських послуг загалом. Проте, на даний час залишаються недостатньо вивченими питання перспектив розвитку сучасних інноваційних технологій банківського обслуговування через швидкі темпи розвитку цифрових технологій, виникнення нових ризиків, зміни специфіки взаємодії з клієнтами та їх пріоритетів, швидкість обробки інформації, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку інноваційних технологій у банках, поняття банківських інновацій та їхню класифікацію, практику дистанційного обслуговування клієнтів висвітлені у працях М.І. Дибі, О.М. Юркевич, Т.В. Майорової, К.М. Мамонової, Л.А. Заводовської, Н.В. Гребенюк, О.В. Неизвестної, О.Ю. Кучанського, С.В. Лубенець, А.О. Замули, І.Я. Карчевої, Т.А. Васильєвої, С.В. Леонова, О.Г. Єсіної та інших науковців [1–10].

Значна увага питанню інновацій у фінансовій сфері приділяється у працях великого числа зарубіжних учених, серед яких варто виокремити А. Шермана, М. Міллера, Д. Клозе, П. Туфано, Дж. Сінкі, Дж. Хемпела та інших.

Мета статті. У статті спробуємо визначити та розглянути основні тенденції розвитку сучасних технологій банківського обслуговування та інновацій, проблеми їх впровадження і перспективи використання, розкрити позитивні наслідки їх застосування в контексті отримання конкурентних переваг на ринку банківських послуг. Метою дослідження є аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на впровадження інноваційних технологій банківськими установами і їх використання клієнтами банку, а також розробка рекомендацій щодо мінімізації ризиків і загроз, що з'являються внаслідок поширення у банківському секторі новітніх техноло-

гій обслуговування та високоризикованих фінансових інструментів.

Вигляд матеріалу дослідження та його основні результати. Інновації у банківській сфері – це кінцевий результат інноваційної діяльності банку, який отримав реалізацію у вигляді нового або вдосконаленого банківського продукту чи послуги, які впроваджено в практичну діяльність [11; 12]. Мається на увазі розробка такого банківського продукту чи послуги, який матиме цікавіші та різноманітніші функції, ніж його попередник, або створення абсолютно нового, який зможе задовольняти потреби, які були невраховані раніше і привертатиме увагу потенційних споживачів. Банківська інновація проявляється у процесі реалізації на фінансовому ринку, а попит на інноваційний банківський продукт чи послугу позитивно впливатиме на імідж даного банку, розвиватиме банківську систему, так і на економіку в цілому.

Інноваційну діяльність банків слід розглядати як один із найбільш дієвих методів боротьби у конкурентній війні. На сьогодні вона передбачає комбінацію різноманітних перспективних технологій, зокрема: терміналів самообслуговування; телефонного, мобільного, СМС та інтернет-банкінгу; використання ботів у різних месенджерах; здійснення безконтактних розрахунків як за допомогою карток, так і пристроїв, що підтримують NFC-технології.

Телефонний банкінг традиційно представляв собою сервіс, що давав змогу клієнтам одержувати доступ до особистого рахунку і проводити банківські операції в телефонному режимі [14]. Для забезпечення роботи цієї технології банки організовували у своїй структурі call центри. На сучасному етапі банки, які займають лідерські позиції на ринку, модернізували та об'єднали телефонний банкінг та СМС-банкінг в одну новітню систему під назвою «месенджер бот». Це можливість отримання миттєвого вирішення проблеми (в зручному для клієнта месенджері), переписуючись онлайн з працівником банку, або спілкуючись з роботом (так званім «ботом»), обираючи лише готові команди, які поступово будуть з'являтися на екрані клієнта в міру вирішення питання.

Безконтактні розрахунки дозволяють здійснювати платежі без фізичної наявності банківської картки лише за допомогою портативних девайсів таких як смартфони, розумні годинники тощо. Проте обов'язковою умовою для здійснення цих розрахунків є наявність бездротової мережі (Wi-Fi) або інтернету через мережу оператора мобільного зв'язку.

У сучасному банківському секторі дистанційне обслуговування займає близько 70%. Адже такий вид обслуговування дозволяє банкам скоротити витрати на забезпечення діяльності відділень, скорочення їхньої кількості, водночас надаючи їм цілодобовий доступ до всіх банківських продуктів та послуг не виходячи з дому та без безпосередньої взаємодії з працівником банку.

Станом на сьогодні дистанційне банківське обслуговування в Україні забезпечують багато фінансових установ. Лідерські позиції по впровадженню інноваційних технологій займають такі банки як ПриватБанк, ПУМБ, Альфабанк, Монобанк, Ощадбанк та Креді Агріколь Банк (табл. 1).

Використання вище перелічених цифрових технологій обслуговування клієнтів значним чином визначає успішність банку на ринку фінансових послуг.

За даними Національного банку України, у 2019 році кількість безготівкових операцій з вико-

Таблиця 1

Характеристика використання технологій дистанційного обслуговування клієнтів банками в Україні

Назва банку	Нововведення для модернізації дистанційного обслуговування клієнтів
ПриватБанк	Встановив перші в Україні банкомати cash-in та термінали самообслуговування, завдяки яким можна не лише знімати кошти з картки, але й поповняти її. Мобільний застосунок та інтернет-банкінг тривалий період часу перебувають на передових позиціях щодо спектру можливостей для клієнта
ПУМБ	Розширив функціонал банкінгу в месенджерах, клієнтам надали можливість отримувати інформацію про свої дебетові рахунки.
Альфабанк	Надає прямий доступ до банківських операцій і транзакцій онлайн, а саме: погашення кредиту без комісії в будь-який час, оплачувати рахунки за комунальні послуги, оплачувати страхові внески та інше.
Monobank	За короткий період часу зумів сформувати велику клієнтську базу, не маючи власних відділень. Інноваційні підходи до кешбеку за платіжними картками. Залежно від виду товарів і послуг, за які клієнт буде платити карткою, йому повернеться на рахунок від 2 до 20% товару чи послуги.
Ощадбанк	FinAwards 2018 визначив як «найтехнологічний банк», серед 8 банків конкурентів.
Креді Агріколь Банк	Інтернет-банкінг дозволяє робити всі види платежів, виписки, баланси, всі види заявок.

Джерело: складено автором за даними [13]

ристанням платіжних карток зросла на 35,6% і склала 82,4% від загальної кількості, в той же час сума безготівкових операцій збільшилася на 38,6%, проте досягнула лише 50,3% від загальної суми операцій з картками [15]. Слід констатувати, що значна частина власників карток все ще використовує їх лише як інструмент для отримання готівки. Більше того, у структурі безготівкових операцій із використанням карток у 2019 році понад 42% припадало на перекази з картки на картку, тоді як 28,5% – на розрахунки у торговельній мережі, а 18,8% – на оплату товарів та послуг в мережі інтернет.

Наведені вище цифри свідчать, що незважаючи на стрімке зростання кількості нових платіжних засобів в Україні, культура їх використання змінюється більш повільними темпами, тому існує значний потенціал на ринку для впровадження інноваційних інструментів, що стимулюватимуть безготівкові розрахунки та скорочення готівкового (зокрема тіншового) грошового обороту. Одним із напрямів є розширення сфери застосування безконтактних розрахунків, щодо чого упродовж 2018-2019 років в Україні сформувалися доволі сприятливі тенденції (рис. 1).

У 2019 році відбулося стрімке зростання обсягу безконтактних операцій, хоча загальний обсяг без-

готівкових операцій змінився незначно. Така тенденція свідчить про наявність серед клієнтів банків запити на використання новітніх платіжних технологій, і можемо передбачати її збереження у майбутньому. Банківський сектор ураховує споживчі настрої, що підтверджується як збільшенням обсягів випуску безконтактних та токенизованих платіжних інструментів, так і розширенням платіжної інфраструктури (рис. 2).

Упродовж останніх п'яти років при темпі приросту кількості активних платіжних карток від 5 до 14%, приріст кількості безконтактних платіжних інструментів у 2016-2018 роках коливався на рівні близько 40%, а у 2019 році перевищив 187%. Приріст кількості платіжних терміналів у торговельній мережі впродовж 2018-2019 років стабілізувався на рівні близько 15% на рік. Зміни у структурі платежів у першій половині 2020 року, викликані пандемією та запровадженням карантину в країні, теж можуть стати додатковим чинником, що стимулюватиме розвиток новітніх платіжних технологій у майбутньому.

Проте широке впровадження технологічних новинок у діяльність банків може бути пов'язане із низкою ризиків і загроз. Адже інноваційна технологія може бути просто не сприйнята споживачами, а

Рис. 1. Сума безготівкових операцій у торговельній мережі у 2018-2019 рр.

Джерело: складено авторами за даними [15]

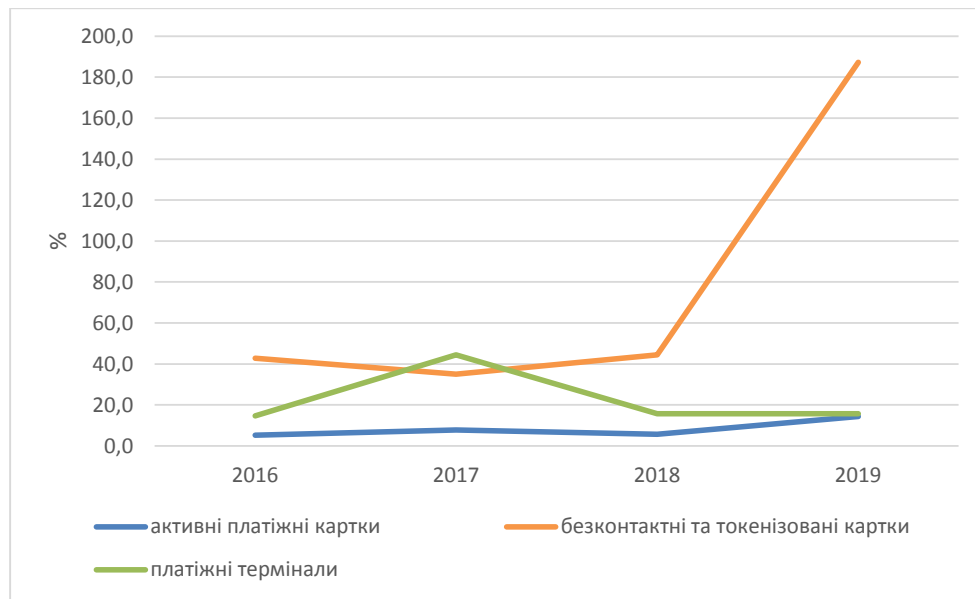

Рис. 2. Темпи приросту кількості платіжних карток та платіжних терміналів в Україні у 2016-2019 роках

Джерело: складено авторами за даними [15]

вкладені кошти не окупляться. Отже, необхідно, щоб банківська інновація була економічно доцільною для банку і корисна для клієнтів.

Окрім того, слід наголосити на ризику несанкціонованого доступу до рахунків клієнтів. Всі банки для розв'язання цієї проблеми радять своїм клієнтам працювати у межах банківських інтернет-програм та використовувати систему захисту передачі повідомлень. Але навіть якщо приблизно уявити, що цей метод захисту є надійним, а клієнти будуть виконувати рекомендації, це все одно не виключає інші потенційні загрози, що можуть бути зумовлені такими чинниками як:

- недоліки операційних систем (клієнти потребуватимуть додаткового або кращого обладнання);
- рівень навичок користування електронними пристроями, банківськими програмами та браузерами (сучасні технології вимагають нових знань);
- ризик втрати коштів від шахрайських дій;
- людський чинник (клієнт може через неухважність помилитись при наборі даних і відповідно здійснити помилкову операцію).

Постійна підтримка захисту системи для належного рівня функціонування потребує постійних і досить високих витрат, у тому числі й на підвищення кваліфікації співробітників, навчання новачків, розроблення ефективних методів для захисту персональної інформації та ідентифікації і верифікації клієнтів. Дозволити собі такі витрати часто можуть лише крупні банки.

Оцінка процесу впровадження банківських інновацій в Україні та закордоном дозволяє стверджувати, що попри технологічні інновації, домінують роль у банківському обслуговуванні майбутнього будуть відігравати соціальні інновації [11]. Тому перспективним шляхом вдосконалення діяльності українських банків слід вважати зростання рівня їх клієнтоорієнтованості, налагодження тісніших зв'язків з клієнтами, дотримання принципів банківської етики та корпоративної соціальної відповідальності.

Висновки. Впровадження новітніх технологій обслуговування забезпечить підвищення рівня ком-

форту для клієнтів банків, та дозволить надавати якісні та затребувані фінансові послуги. На сьогодні ринок банківських послуг є простором, приданим для запровадження інновацій. З огляду на це, банкам потрібно постійно відстежувати нові ідеї для впровадження продуктів та послуг, яких ще немає в конкурентів. Інновації є перспективним напрямком розвитку та вдосконалення банківських послуг, які забезпечують скорочення витрат на персонал, відкриття нових відділень та економію часу, надаючи клієнтам цілодобовий доступ до всіх банківських продуктів і послуг не виходячи з дому.

Для пришвидшення і покращення розвитку цифрового банкінгу в Україні слід внести низку доповнень і змін до чинної нормативно-правової бази, що зокрема стосується процедури ідентифікації клієнтів, а також приділити особливу увагу розроблення методів щодо запобіганню шахрайства у даному секторі. Цифрові банківські технології на сьогодні поступово витісняють всі інші види обслуговування клієнтів. У цьому контексті значної ваги набирає питання конкуренції між банками та фінтех компаніями, чисельність яких в Україні зростає доволі швидкими темпами. З огляду на це, потребують коректування конкурентні стратегії банків у напрямі збільшення інвестицій у розвиток власних фінтех підрозділів, або поглинання компаній, що вже мають готові розроблені продукти, здатні зацікавити наявних чи потенційних клієнтів банку.

Розробка сучасних віртуальних банківських продуктів чи послуг, які матимуть цікавіші та різноманітніші функції, ніж їхні попередники, або створення абсолютно нових, які зможуть задовольняти невраховані раніше потреби, можуть стати чинником зростання цільової аудиторії банків. Тому масштаби впровадження інноваційних технологій в банківському секторі України мають тенденцію до зростання, проте несприятлива ситуація на світовому та внутрішньому фінансовому ринку, викликана уповільненням економічної активності у зв'язку із пандемією на запровадженням карантинних заходів, може мати негативний вплив на цей процес.

Інноваційна діяльність банків на сьогодні залишається одним із найбільш дієвих методів конкурентної боротьби на ринку фінансових послуг. У той же час, слід враховувати, що процес запровадження інновацій у банківській сфері пов'язаний з певними ризиками, тому для банків важливо звертати увагу на економічну доцільність інновацій та їх користь для клієнтів, а регулятори банківського ринку мають забезпечити належний рівень нагляду та регулювання тих інструментів, що виникають в результаті розвитку новітніх банківських технологій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гребенюк Н.В. Оцінювання інноваційної складової маркетингової діяльності банку та визначення її впливу на ефективність функціонування банку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 3. С. 111–125.
 2. Дибя М.І., Юркевич О.М., Майорова Т.В., Власова І.В. та ін. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України : монографія. Київ : КНЕУ, 2013. 425 с.
 3. Єсіна О.Г. Інтернет-банкінг в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1. С. 209–213.
 4. Замула А.О. Економіко-математичне моделювання інноваційної діяльності комерційних банків. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 3. С. 82–89.
 5. Карчева І.Я. Сучасні тенденції інноваційного розвитку банків України в контексті концепції Банк 3.0. *Фінансовий простір*. 2015. № 3. С. 299–305.
 6. Козьменко С.М., Васильєва Т.А., Леонов С.В. Маркетинг банківських інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 1. С. 13–28.
 7. Кучанський О.Ю., Мазурак В.В. Перспективи розвитку в Україні систем дистанційного банківського обслуговування клієнтів. *Управління розвитком складних систем*. 2015. № 23(1). С. 115–119.
 8. Лубенець С.В., Гришунін В.В. Моделювання інтегрально-рейтингової оцінки інвестиційної привабливості банків. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Економічна*. 2016. Вип. 90. С. 97–107.
 9. Мамонова К.М. Моделювання інвестиційної привабливості підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11. Київ, 2010.
 10. Неізнана О.В. Огляд новітніх електронних технологій і аналіз розвитку сучасного банку. *Технологічний аудит і резерви виробництва*. 2016. Том 2. № 6. С. 28–31.
 11. Поповенко Н.С., Марченко Н.Б. Інноваційні процеси у банківській справі. *Економічний простір*. 2008. № 15. С. 99–104.
 12. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
 13. ТОП найінноваційніших банків України. URL: <https://marketer.ua/ua/the-best-innovative-banks-of-ukraine/> (дата звернення: 08.05.2020).
 14. Vijayaragavan T. Modern Banking Services – A key Tool for Banking Sector. *International Journal of Commerce, Business and Management*. 2014. Vol. 3. № 4. Pp. 589–594.
 15. Звіт з оверсайта інфраструктур фінансового ринку. 2019 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-z-oversayta-infrastruktur-finansovogo-rinku-za-2019-rik> (дата звернення: 08.05.2020).
1. Grebenyuk N.V. (2017). Otsinyuvannya innovatsiyanoi skladovoyi marketynhovoyi diyal'nosti banku ta vyznachennya yiyi vplyvu na efektyvnist' funktsionuvannya banku [Evaluation of the innovative component of a bank's marketing activity and determination of its influence on the efficiency of the bank's functioning]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, no. 3, pp. 111–125. [in Ukrainian]
 2. Dyba M.I., Yurkevich O.M., Mayorova T.V., Vlasov I.V. and others (2013). Finansove zabezpechennya innovatsiynoho rozvytku Ukrainy: monohrafiya [Financial support of innovative development of Ukraine: monograph]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]
 3. Esina O.G. (2013). Internet-bankinh v Ukraini: suchasnyy stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Internet Banking in Ukraine: Current State, Problems and Prospects for Development]. *Visnyk sotsial'noekonomichnykh doslidzhen*, vol. 1, pp. 209–213. [in Ukrainian]
 4. Zamula A.O. (2011). Ekonomiko-matematychno modelyuvannya innovatsiyanoi diyal'nosti komertsyinykh bankiv [Economic and mathematical modeling of innovative activity of commercial banks]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, no. 3, pp. 82–89. [in Ukrainian]
 5. Karcheva I.Y. (2015). Suchasni tendentsiyi innovatsiynoho rozvytku bankiv Ukrainy v konteksti kontseptsiyi Bank 3.0 [Modern trends of innovative development of Ukrainian banks in the context of the concept Bank 3.0]. *Finansovyy prostir*, no. 3, pp. 299–305. [in Ukrainian]
 6. Kozmenko S.M., Vasilyeva T.A., Leonov S.V. (2011). Marketynh bankiv'skykh innovatsiy [Marketing of banking innovations]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, no. 1, pp. 13–28. [in Ukrainian]
 7. Kuchanskyy O.Y., Mazurak V.V. (2015). Perspektivy rozvytku v Ukraini system dystantsiynoho bankiv'skoho obsluhovuvannya kliyentiv [Prospects for development of remote banking customer service systems in Ukraine]. *Upravlinnya rozvytkom skladnykh system*, no. 23(1), pp. 115–119. [in Ukrainian]
 8. Lubenets S.V., Grishunin V.V. (2016). Modelyuvannya intehral'no-reytnynhovoyi otsinky investytsiyanoi pryvablyvosti bankiv [Modeling of integral-rating estimation of investment attractiveness of banks]. *Visnyk Kharkiv'skoho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina Series: Economic*, vol. 90, pp. 97–107. [in Ukrainian]
 9. Mamonova K.M. (2010). Modelyuvannya investytsiyanoi pryvablyvosti pidpryyemstv: avtoref. [Modeling the investment attractiveness of enterprises: abstract]. 08.00.11. Kyiv. [in Ukrainian]
 10. Nyeizvyestna O.V. (2016). Ohlyad novitnikh elektronnykh tekhnolohiy i analiz rozvytku suchasnoho banku [Review of the latest electronic technologies and analysis of modern bank development. Technological audit and production reserves]. *Tekhnolohycheskyy audyt y rezervy proyzvodstva*, T. 2, no. 6, pp. 28–31. [in Russian]
 11. Popovenko N.S., Marchenko N.B. (2008). Innovatsiyni protsesy u bankiv's'kiy spravi [Innovative processes in banking]. *Ekonomichnyy prostir*, no. 15, pp. 99–104. [in Ukrainian]
 12. Pro innovatsiynu diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 4 lypnya 2002 r. № 40-IV [About Innovation Activity: Law of Ukraine of July 4, 2002 No. 40-IV]. Access mode: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
 13. TOP nayinnovatsiynishykh bankiv Ukrainy [TOP of the most innovative banks in Ukraine]. Access mode: <https://marketer.ua/ua/the-best-innovative-banks-of-ukraine/> (accessed May 08, 2020).
 14. Vidzhayarahavan T. (2014). Suchasni bankiv's'ki posluhy – klyuchovyy instrument dlya bankiv'skoho sektoru [Modern banking services – a key tool for banking sector]. *Mizhnarodnyy zhurnal komertsiyi, biznesu ta menedzhmentu*, Issue 3, no. 4, pp. 589–594. [in Ukrainian]
 15. The official site of The National Bank of Ukraine (2020). Report on the oversite of financial market infrastructures. 2019. Access mode: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-z-oversayta-infrastruktur-finansovogo-rinku-za-2019-rik> (accessed May 08, 2020).

Стаття надійшла до редакції 08.05.2020.
The article was received 08 May 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-13

УДК 336.225

Чижова Т.В.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Херсонського національного технічного університету;
директор туристичної агенції Aquavita
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6421-9461>
E-mail: aquavita_kh@ukr.net*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ СПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ

Туризм є провідним і стійким сектором економіки, який формує лівову частку світового ВВП. Туристична галузь виступає важливим джерелом податкового доходу для держав усього світу. Оподаткування туризму має істотний вплив на загальний добробут країн, він є стабільним джерелом фінансових ресурсів місцевих громад. Статтю присвячено дослідженню функціонування туристичних податків у зарубіжних країнах. Проаналізовано досвід найбільш популярних туристичних держав, які впровадили і досить удадо застосовують механізм нарахування та сплати туристичних зборів. Розглянуто рівень відвідування України іноземними туристами, визначено рейтинг привабливості областей для відвідування туристами. Проаналізовано структуру місцевих податків та зборів, динаміку надходжень туристичного збору до місцевих бюджетів за останні роки, визначено роль туристичного збору у фінансуванні регіонів. Розглянуто основні проблеми податкової системи щодо стягнення та адміністрування місцевих податків та зборів. Надано рекомендації щодо підвищення фіскальної ефективності справляння туристичного збору.

Ключові слова: місцеві бюджети, туристичні потоки, фіскальна ефективність, туристичний збір, децентралізація, туризм, місцеві податки та збори.

Чижова Т.В. ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ВЗИМАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО СБОРА В ОТЕЧЕСТВЕННУЮ ПРАКТИКУ

Туризм является ведущим и устойчивым сектором экономики, который формирует львиную долю мирового ВВП. Туристическая отрасль выступает важным источником налогового дохода для государств всего мира. Налогообложение туризма оказывает существенное влияние на общее благосостояние стран, он является стабильным источником финансовых ресурсов местных общин. Статья посвящена исследованию функционирования туристических налогов в зарубежных странах. Проанализирован опыт наиболее популярных туристических стран, которые ввели и довольно удачно применяют механизм начисления и уплаты туристических сборов. Рассмотрен уровень посещения Украины иностранными туристами, определен рейтинг привлекательности областей для посещения туристами. Проанализированы структура местных налогов и сборов, динамика поступлений туристического сбора в местные бюджеты за последние годы, определена роль туристического сбора в финансировании регионов. Рассмотрены основные проблемы налоговой системы по взысканию и администрированию местных налогов и сборов. Даны рекомендации по повышению фискальной эффективности взимания туристического сбора.

Ключевые слова: местные бюджеты, туристические потоки, фискальная эффективность, туристический сбор, децентрализация, туризм, местные налоги и сборы.

Chyzhova Tamila. IMPLEMENTATION OF FOREIGN EXPERIENCE OF TOURIST TAX MANAGEMENT IN UKRAINIAN DOMESTIC PRACTICE

Tourism is the leading and stable sector of the economy, which forms the lion's share of world GDP. The tourism industry is an important source of tax revenue for governments around the world. Taxation of tourism has a significant impact on the general welfare of countries, it is a stable source of financial resources of local communities. In the context of Ukraine's European integration, it is important to take into account the positive experience of the international community in building the optimal strategy for reforming the tax system. Therefore, it is important to analyze the experience of the most popular tourist countries, which have introduced and successfully applied the mechanism of accrual and payment of tourist taxes and fees. With the increase in the tourist attractiveness of Ukraine, the issue of taxation in the tourism industry arises. Tourist tax refers to local taxes and fees, which are credited to the general fund of local budgets and go to the needs of the local community, including the development of the tourism segment: improving infrastructure, tourism development, both domestic and inbound, image building and more. Given the foreign experience, the tourist tax can play an important role in shaping the financial resources of the region. The World Tourism Organization estimates that tourist countries receive about 10-25% of their total tax revenue from the tourism sector. In the course of the research the level of visiting Ukraine by foreign tourists was considered, the rating of attractiveness of regions for visiting by tourists was determined. The structure of local taxes and fees, the dynamics of tourist tax revenues to local budgets in recent years are analyzed, the role of tourist taxes in the financing of regions is determined. The main problems of the tax system regarding the collection and administration of local taxes and fees were considered. Recommendations have been made to improve the regulations on this fee, which may affect the tourism sector as a whole and the formation of local budgets, because given the decentralization, city budgets should take into account all options for the receipt of funds. As a result of the study, recommendations are given to increase the fiscal efficiency of the collection of tourist tax.

Keywords: regional budgets, tourism flows, fiscal efficiency, tourism tax, decentralization, tourism, local taxes and fees.

Постановка проблеми. У сучасному просторі туризм є невід'ємним складником світової економіки. Ринок туристичних послуг набуває все більш вагомого значення як для окремих регіонів, так і для багатьох країн у цілому. У процесі розвитку та функціонування сучасна індустрія туризму поступово перетворилася з виду економічної діяльності на міжгалузевий багатограний комплекс.

Більшість країн визначає розвиток туристичної індустрії одним із пріоритетних напрямів національної економіки. Це пов'язано з тим, що туризм за своєю природою має вплив на велику кількість сфер діяльності. Він стимулює розвиток інфраструктури, дає можливість створювати робочі місця, активізує сукупні види діяльності, забезпечує зростання рівня життя населення і, як наслідок, збільшує рівень надходження податків та зборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функціонування туристичної галузі присвячено праці таких вітчизняних науковців, як Н. Луцька, О. Ястремська, А. Кузисин, І. Січка, І. Криховський, В. Кифяк. Проблемами оподаткування в туризмі займалися Ю. Іванов, Ф. Крисоватий, П. Мельник, О. Розметова, Л. Сідельникова. Проте поза увагою науковців залишилися питання, пов'язані зі справлянням туристичного збору як джерела доходів місцевих бюджетів.

Метою статті є узагальнення досвіду зарубіжних країн у механізмі нарахування і сплати туристичних податків і зборів та впровадження цих напрацювань у вітчизняну практику.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. За даними Всесвітньої туристичної організації, у 2019 р. у світі зареєстровано 1,5 млрд міжнародних туристичних поїздок. Цей факт підтверджує, що туризм є провідним і стійким сектором економіки, особливо на тлі поточної глобальної невизначеності. Водночас це вимагає відповідального управління поточним зростанням, щоб якнайкраще використовувати можливості, які туризм може створити для людей у всьому світі.

Всесвітня туристична організація при ООН (UNWTO) опублікувала рейтинг найбільш відвідуваних країн (табл. 1).

Лідером за кількістю прийнятих туристів стала Франція (89,32 млн осіб, що на 3,4% більше, ніж у 2017 р.). У п'ятірку також увійшли Іспанія (82,77 млн, + 1,2%), США (79,74 млн, + 2,5%), Китай (62,9 млн, + 3,3%) та Італія (61,56 млн, + 5,2%).

У першій десятці найбільшу динаміку показала Туреччина, яка з восьмого місця перемістилася відразу на шосте з показником 51,76 млн туристів (зростання майже на 22%). На сьомому місці опинилася Мексика (41,3 млн мандрівників), на восьмому – Німеччина (38,9 млн), на дев'ятому – Таїланд (38,17 млн). Великобританія втратила відразу 2,7%

(36,31 млн). Україна посіла 31-е місце з незначним зменшенням кількості туристів у 2018 р.

Організація провела дослідження впливу туризму на світову економіку у 185 країнах світу і дійшла висновку, що туризм і суміжні з ним галузі створили 10,4% світового ВВП, або 8,3 трлн доларів. Туристична галузь випереджає, наприклад, хімічну промисловість (8,6%) та автопром (7%).

За часткою туристичної галузі у ВВП Україна знаходиться на 79-му місці у світі, у 2018 р. цей показник становив лише 6,8 млрд грн. Хоча починаючи з 2015 р. можна спостерігати незначну позитивну динаміку.

Туризм є важливим джерелом податкового доходу для держав усього світу. Оподаткування туризму має істотний вплив на загальний добробут країни, він є стабільним джерелом фінансових ресурсів місцевих громад. Дохід, отриманий від оподаткування туризму, може використовуватися на забезпечення суспільних благ. Всесвітня організація туризму, яка сприяє розвитку туризму як важливої галузі економіки держав, ідентифікувала 40 різних типів податків, що відносяться до туристичного сектору. Частина цих податків оплачують компанії туристичної сфери, а частина платиться туристами безпосередньо у формі податків або опосередковано, у складі отриманих товарів або послуг. Одним із найбільш розповсюджених податкових платежів є туристичний (курортний) збір, або податок, який, як правило, спрямований на розвиток інфраструктури або мінімізацію збитків від відпочиваючих, куди входять чистка пляжів, реставрація будівель в історичних центрах міст, облаштування міського середовища.

Розмір податку може змінюватися залежно від типу житла (апартаменти, номер у готелі або хостели). Часто на розмір податкової ставки впливає кількість зірок готелю. В інших містах відштовхуються не від зірковості чи типу розміщення, а від вартості номера. Часто за пакетних турів, придбаних у туристичних компаніях, цей податок вже вклю-

Таблиця 1

Рейтинг країн за ступенем привабливості для відвідування іноземними туристами млн. осіб

№	Країна	Роки				
		2014	2015	2016	2017	2018
1.	Франція	83,70	84,45	82,68	86,75	89,32 ↑
2.	Іспанія	64,94	68,18	75,31	81,86	82,77 ↑
3.	США	75,38	77,77	76,40	77,18	79,74 ↑
4.	Китай	55,62	56,88	59,27	60,74	62,90 ↑
5.	Італія	48,58	50,73	52,37	58,25	61,56 ↑
6.	Туреччина	39,81	39,47	30,28	37,60	54,76 ↑
7.	Мексика	29,35	32,09	35,07	39,29	41,31 ↑
8.	Німеччина	32,99	34,97	35,55	37,45	38,88 ↑
9.	Таїланд	24,81	29,92	32,53	35,59	38,17 ↑
10.	Великобританія	32,61	34,44	35,81	37,67	36,31 ↓
11.	Японія	13,41	19,73	24,04	28,69	31,19 ↑
12.	Австрія	25,30	26,72	28,12	29,45	30,81 ↑
13.	Греція	22,04	23,59	24,79	27,19	30,12 ↑
14.	Гонконг	27,77	26,68	26,55	27,88	29,26 ↑
15.	Малайзія	27,44	25,72	26,75	25,94	25,83 ↓
16.	Росія	32,42	33,72	24,57	24,39	24,55 ↑
17.	ОАЕ	16,23	17,47	18,96	20,39	21,28 ↑
18.	Канада	16,54	17,97	19,97	20,88	21,13 ↑
19.	Польща	16,00	16,72	17,47	18,25	19,62 ↑
20.	Голландія	13,93	15,01	15,82	17,92	18,78 ↑
31.	Україна	12,71	12,42	13,33	14,23	14,10 ↓

Таблиця 2

ТОП-країн із загальним внеском туризму у ВВП, 2014–2018 рр., млрд дол. США

№	Країна	Роки				
		2014	2015	2016	2017	2018
1.	США	1348,2	1408,0	1438,5	1540,6	1595,1 ↑
2.	Китай	1052,1	1150,6	1229,3	1351,4	1509,4 ↑
3.	Японія	316,0	308,8	352,2	349,1	367,7 ↑
4.	Німеччина	331,6	292,3	299,7	321,4	344,8 ↑
5.	Великобританія	300,8	293,6	279,2	288,9	310,9 ↑
6.	Італія	261,9	233,5	237,7	253,4	274,9 ↑
7.	Франція	270,3	232,0	229,6	242,2	265,8 ↑
8.	Індія	183,8	193,3	207,0	233,3	247,3 ↑
9.	Іспанія	195,1	168,4	175,4	192,3	211,0 ↑
10.	Мексика	213,1	201,0	184,8	198,4	209,4 ↑
11.	Океанія	197,3	179,1	185,5	199,1	206,3 ↑
12.	Австралія	151,9	134,9	140,1	150,6	153,6 ↑
13.	Бразилія	204,6	153,9	152,3	164,4	152,5 ↑
14.	Канада	108,5	95,1	102,5	104,4	111,0 ↑
15.	Таїланд	71,3	79,5	85,0	97,0	109,5 ↑
16.	Туреччина	114,3	104,0	97,5	95,4	95,6 ↓
17.	Філіппіни	47,1	56,8	63,3	75,5	81,5 ↑
18.	Росія	96,3	63,3	61,5	74,4	78,6 ↑
19.	Австрія	67,4	57,4	59,8	63,7	70,4 ↑
20.	Саудівська Аравія	57,4	61,4	60,1	63,4	65,2 ↑
79.	Україна	7,4	4,9	5,1	6,3	6,8 ↑

Джерело: складено автором за даними [4]

чено у вартість туру. А у разі індивідуальних поїздок, як правило, вартість курортного збору виноситься як окрема плата і може сягати до 19% від вартості проживання.

Для України, яка стає все привабливішою для туристів, із метою підвищення дієвості функціонування впровадженого Податковим кодексом туристичного збору цей досвід може бути корисним. У табл. 3 наведено перелік туристичних зборів у країнах, найбільш привабливих для іноземних туристів.

У деяких країнах туристичний збір не завжди виведений для туриста окремим рядком, часто він ховається у візових або готельних платежах, а також авіаквитках.

Виходячи з проведеного дослідження, можна стверджувати, що в більшості країн туристичний податок відіграє важливу, а іноді й ключову роль у формуванні фінансових ресурсів регіону. На це вказує той факт, що до введення туристичного податку (збору) приходять все більше і більше культурних і туристичних центрів у світі.

Механізм нарахування та сплати туристичного збору в Україні регламентується нормами Податкового кодексу України. Відповідно до норм податкового законодавства, податкові агенти справляють збір під час надання послуг, пов'язаних із тимчасовим розміщенням (ночівлею), і зазначають суму сплаченого збору окремим рядком у рахунку (квитанції) на проживання. Обчислення суми туристичного збору відбувається відповідно до податкової декларації за звітний податковий період, сплачується щоквартально у визначений строк за місцем знаходження податкових агентів [7].

Однією з особливостей справляння туристичного збору є те, що обов'язок нарахування податкового зобов'язання та сплати туристичного збору до місцевого бюджету покладається на податкового агента, а платник перед розміщенням у місцях прожи-

вання сплачує такий збір безпосередньо податковому агенту. Перелік таких агентів розміщується на офіційному вебсайті відповідної місцевої ради.

Однак у нормах податкового законодавства існує прогалина, яку більшість тих, хто надає послуги з тимчасового розміщення, може використовувати для уникнення сплати туристичного збору. Велика кількість суб'єктів господарювання, які надають послуги з тимчасового розміщення, сплачують лише єдиний податок і не ведуть облік та не сплачують туристичний збір.

Чимало туристів вибирає для проживання не готелі, кемпінги, мотелі, гуртожитки для приїжджених і т. д., а приватний сектор – будинок чи квартиру, яка винаймається не на умовах договору, а за усною домовленістю сторін. За такого підходу особи взагалі не сплачують туристичний збір, а отже, й місцеві бюджети недоотримують певний обсяг грошових коштів і несуть відповідні втрати доходів бюджету. Для того щоб фізичні особи, які здають житло в оренду, були зацікавлені у прозорості своєї діяльності й сплаті податків та зборів, необхідно створити низку стимулів для таких суб'єктів.

Туристичний збір сьогодні є недостатньо ефективним. Проблема полягає не тільки в його адмініструванні, а й у можливості більш повного охоплення потенційних податкових агентів зі справляння цього збору та детінізації туристичного комплексу загалом.

З огляду на те, що туристичний збір міг би бути більш вагомим джерелом наповнення фінансових ресурсів регіону, рівень його надходження великою мірою залежить від кількості туристів, які відвідують Україну. Проаналізуємо кількість відвідувань іноземними туристами України протягом 2011–2018 рр. (табл. 4).

Відповідно до даних таблиці, можна спостерігати тенденцію до зростання починаючи з 2017 р. За даними Держприкордонслужби, відбулися якісні зру-

Таблиця 3

Такси туристичного збору в найбільш привабливих для туризму країнах на 2018–2019 рр.

Країна	Ставка	Платник/Механізм сплати	База оподаткування
БОЛГАРІЯ	6€ – дорослі, 3€ – діти до 12 років.	Туристи віком від 12 років. Сплачують власники готелів за кожного туриста. Одноразово на весь період з особи.	Вартість розміщення в готелі.
ЧОРНОГОРІЯ	Будвайська Рив'єра – 1€/день для осіб від 12 років. Інші райони – від 0,2 до 0,9 €/день. Для туристів від 12 до 18 років ставка складає 50%.	Розрахунок: Розмір податку = Ставка x Кількість ночей. Сплачує турист в момент реєстрації в закладах відпочинку. Деякі заклади включають у вартість проживання. Обов'язкова реєстрація в туристичному бюро (Turisticka organizacija). Передбачені штрафні санкції в розмірі 200€.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення.
ХОРВАТІЯ	1,35€/день для осіб від 12 років. Для туристів від 12 до 18 років ставка складає 50%.	Розрахунок: Розмір податку = Ставка x Кількість ночей. Сплачує турист в момент реєстрації в закладах відпочинку. Деякі заклади включають у вартість проживання.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення.
ГРЕЦІЯ	Апартаменти, студії, готелі рівня 1* – 0,5€/день/номер; апарти, готелі 3* – 1,5€/день/номер; 4* – 3€/день/номер; 5* – 4€/день/номер.	Всі іноземні туристи. Розрахунок: Розмір податку = Ставка x Кількість ночей. Сплачує турист в момент реєстрації в закладах відпочинку.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення, крім кемпінгів.
ІТАЛІЯ «tassa di soggiorno»	Туристичний збір діє більше, ніж у 20 туристичних зонах, і коливається 0,5-7 €/день на особу в залежності від категорії місця відпочинку та муніципалітету. Наприклад, Ріміні: 2* – 0,7€/день/особа, 3* – 1,8€/день/особа; 4* – 3€/день/особа; 5* – 4€/день/особа. Рим: 1*, 2* – 3€/день/особа; 3* – 4€/день/особа; 4* – 6€/день/особа; 5* – 7-10 €/день/особа.	Туристичний збір оплачують особи старше 10 років (іноді старше 14-18 років). Збір сплачується при виїзді з готелю.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення.
ФРАНЦІЯ «taxe de séjour»	Ставка дорівнює 5%. Однак, ці 5% дуже рідко застосовуються, так як проживання дороге. Застосовуються найчастіше обмежувальні ставки: кемпінг, парковки для автобудинків – 0,25-0,75€/день/особа; 1* – 1€/день/особа; 2* – 1,33 €/день/особа; 3* – 1,88 €/день/особа; 4* – 2,88 €/день/особа; 5* – від 3,75 до 5€/день/особа.	Туристи віком від 18 років. Розрахунок: Ставка податку на людину за ніч = N% від вартості проживання (в розрахунку на людину), АЛЕ не більше X – гранично максимальній фіксованій ставці. До туристичного податку додаються регіональні податки.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення.
УГОРЩИНА	1,7€/день/особа. У Будапешті ставка туристичного збору становить 4% від рахунку-фактури за номер.	Туристи віком від 18 років.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення.
ОАЕ	Туристичний податок в ОАЕ введений в трьох Еміратах і сума залежить від Емірату: Абу-Дабі – оплата 15 дірхам (4,1\$) /номер/доба незалежно від зірковості готелю; Дубай, Рас Ель Хайм – 3* – 10 дірхам (2,7\$) /кімната/доба; 4* – 15 дірхам (4,1\$) /кімната/доба; 5* – 20 дірхам (5,5\$) /номер/доба.	Оплата туристичного податку є обов'язковою умовою для заселення для всіх категорій відпочиваючих.	Вартість ночівлі у готелях.
НІДЕРЛАНДИ (toeristenbelasting)	Ставка податку змінюється в залежності від місцезнаходження об'єкта розміщення і коливається від 5% до 7% від вартості житла; додатково 3 €/день/особа. В Гаазі для осіб молодше 15 років застосовується спеціальний молодіжний податок: 0,49 €/день /особа незалежно від типу розміщення.	Збір сплачують всі туристи. Де які готелі надають пільгу з сплати туристичного податку для дітей віком до 16 років.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення.
НІМЕЧЧИНА (Kurtaxe)	Кожна федеральна земля самостійно визначає необхідність введення та ставку туристичного збору. Туристичний збір введений в найбільших туристичних центрах. У Берліні розмір збору становить 5% від вартості плати за нічліг. Відповідно, чим вище плата за готель, тим більший податок треба заплатити. У Дрездені ставка складає 1,30 €/день/особа. День заїзду та виїзду вважається за один день.	Збір сплачують всі туристи. Навіть діти, що приїжджають на екскурсію. Всі типи розміщення на ніч. Деякі готелі надають пільгу з сплати туристичного податку для дітей віком до 16 років. У деяких містах Німеччини гість, оплачуючи податок, отримує туристичну карту, яка дає ряд привілеїв – знижки на відвідування музеїв, ресторанів, ряд безкоштовних послуг і так далі.	Вартість ночівлі у всіх типах розміщення.

Джерело: складено автором за даними [11]

Таблиця 4

Рівень відвідування України іноземними туристами за 2011–2018 рр.

Показник	Роки							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість іноземних туристів в Україні, млн осіб	21,4	23	24,7	12,7	12,4	13,33	14,23	14,10
Темпи росту, %	100,9	107,3	107,4	51,4	97,6	107,2	109,8	97,2

Джерело: складено автором за даними [3]

шення у структурі іноземного туристичного потоку в Україну. Зафіксоване зростання кількості туристів із неприкордонних країн, зокрема Європи: Іспанії – на 68%, Великобританії – 47,3%, Литви – 23,4%, Італії – 15,4%, Німеччини – 13,3%, Франції – 9,2%, а також Індії – на 57,4%, Китаю – на 38,8%, Японії – на 38,3%, Ізраїлю – на 21,7% і США – на 19%.

Такі зміни у структурі туристичного потоку стали результатом активізації просування України на міжнародному туристичному ринку, двостороннього співробітництва, візової лібералізації, збільшення пропозицій прямого і бюджетного авіасполучення.

Іноземців, які приїждять в Україну, передусім цікавить гастрономічний туризм, а на другому-третьому місцях для них виступають визначні місця та розваги. Хоча, звісно, свою роль відіграє специфіка кожного регіону, куди приїждять іноземні мандрівники. Однак здебільшого вагомими аргументами на користь вибору місця відвідування є умова безпеки туриста та розвинена інфраструктура.

Відповідно до табл. 5, до найбільш привабливих для відвідування належать Одеська, Закарпатська, Львівська та Київська області. Завдяки тому, що на території Херсонської області розташовано два моря (Чорне та Азовське), область займає шосте місце за своєю привабливістю.

Значним поштовхом до розвитку туризму стали інвестиції у розбудову туристичної інфраструктури. Оскільки туристична діяльність залежна від багатьох суміжних галузей і не існує відокремлено, тому варто розглядати інвестиції, зокрема як у туризм, так і в туристичну індустрію у цілому.

Аналізуючи діяльність туристичного бізнесу як джерела доходів місцевих бюджетів, необхідно зазначити, що його бюджетонаповнююча роль сьогодні залишається низькою. Одними з причин цього є тіньова зайнятість у приватному секторі, мінливість вітчизняного податкового законодавства, низький контроль із боку місцевих органів влади і фіскальних органів до цієї галузі та інші об'єктивні чинники [8].

Одним із чинників підвищення питомої ваги місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів є процес децентралізації. Основним складником аналізу надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів є їхня динаміка в розрізі статей, яка дає можливість проаналізувати зміну обсягів надходжень до бюджету за аналізовані періоди і встановити причини таких змін (табл. 6).

З огляду на проведений аналіз у табл. 6, можна спостерігати зростання абсолютних показників надходження місцевих податків та зборів. Найбільшу

Таблиця 5

Рейтинг областей України серед відвідувачів IGoWorld якими найбільше цікавилися туристи

№	Область	Показник, %	№	Область	Показник, %
1.	Одеська	7,59	14.	Вінницька	3,83
2.	Закарпатська	7,06	15.	Полтавська	3,7
3.	Львівська	6,52	16.	Миколаївська	3,67
4.	Київська	6,2	17.	Рівненська	3,61
5.	Дніпропетровська	5,82	18.	Чернівецька	3,49
6.	Херсонська	5,2	19.	Чернігівська	3,46
7.	Івано-Франківська	4,99	20.	Сумська	2,44
8.	Хмельницька	4,81	21.	Волинська	2,34
9.	Запорізька	4,27	22.	Кіровоградська	2,24
10.	Тернопільська	4,1	23.	Донецька	2,22
11.	Черкаська	4,03	24.	Луганська	0,53
12.	Житомирська	3,86	25.	Крим	0,17
13.	Харківська	3,85			

Таблиця 6

Аналіз надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів Херсонської області за 2014–2018 рр.

Показник	Роки									
	2014		2015		2016		2017		2018	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
Податок на майно	4188,6	2,44	15692,0	5,01	22893,0	4,94	42697,0	6,25	57480,6	7,25
Єдиний податок	143983,0	83,82	274481,8	87,6	432031,2	93,29	627532,4	91,78	718819,0	90,68
Збір за місця паркування транспортних засобів	4188,6	2,44	2495,4	0,79	3502,4	0,76	4613,2	0,67	5584,3	0,70
Туристичний збір	-	-	2495,4	0,79	3502,4	0,76	4613,2	0,67	5584,3	0,70
Інші надходження	19414,1	11,30	18217,8	5,81	1133,7	0,25	4287,5	0,63	5336,3	0,67
Всього	171774,3	100	313382,4	100	463062,7	100	683743,3	100	792804,5	100

Джерело: складено автором за даними [2]

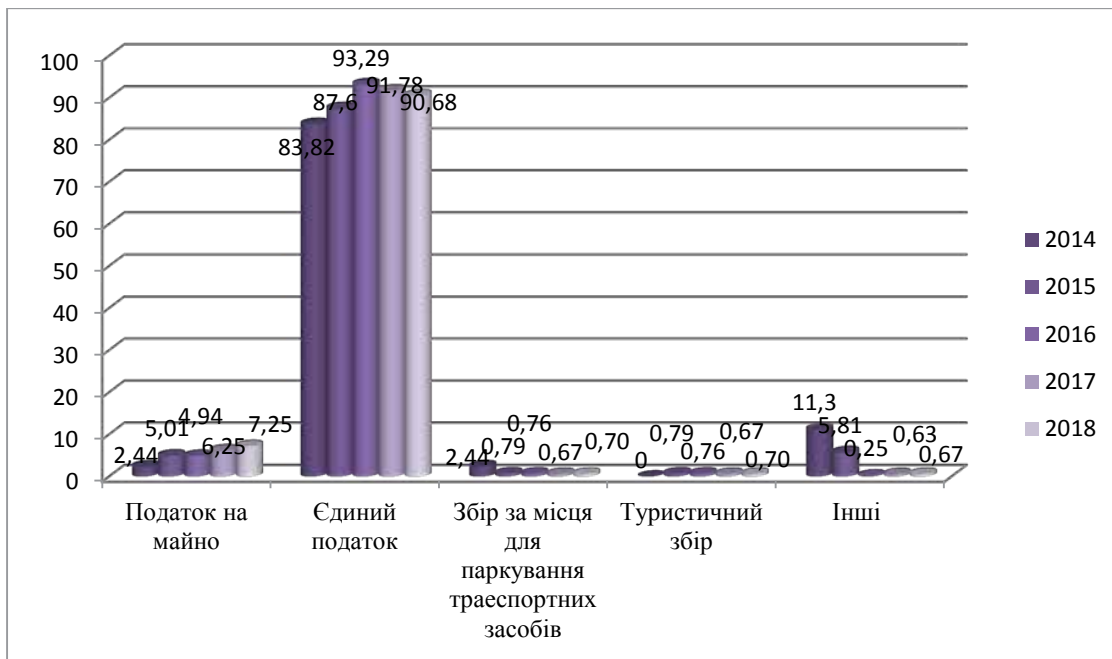

Рис. 1. Динаміка надходжень місцевих податків і зборів місцевих бюджетів Херсонської області за 2014–2018 рр.

Джерело: складено автором за даними [2]

частку в місцевих податках та зборах займає єдиний податок, який становив у 2014 р. 83,82%, у 2015 р. – вже 87,6%, а в 2016 р. – понад 93,29% загального обсягу місцевих податків та зборів, але вже в 2017–2018 рр. відсоток із цього податку зменшився до 91,78% у 2017 р. і до 90,68% у 2018 р.

На рис. 1 ми можемо спостерігати, що незначну частку у загальній структурі поки що займають збір за місяць для паркування транспортних засобів та туристичний збір.

Туристичний збір є заміною курортному збору, який існував до зміни податкового законодавства. Основними недоліками курортного збору були його низька

фіскальна ефективність, невизначеність об'єктів оподаткування та неможливість запровадження на більшості території України. Кошти від туристичного збору зараховуються до бюджету місцевих громад і використовуються для розвитку туристичної і курортної інфраструктури відповідної територіальної одиниці. Базою справляння збору є вартість усього періоду розміщення (ночівлі) у готелях та інших закладах готельного типу, санаторно-курортних закладах, будинках, квартирах, що належать на праві власності (найму) фізичним особам, за вирахуванням ПДВ [7].

На рис. 2 зображено надходження від збору за паркування транспортних засобів та туристичного

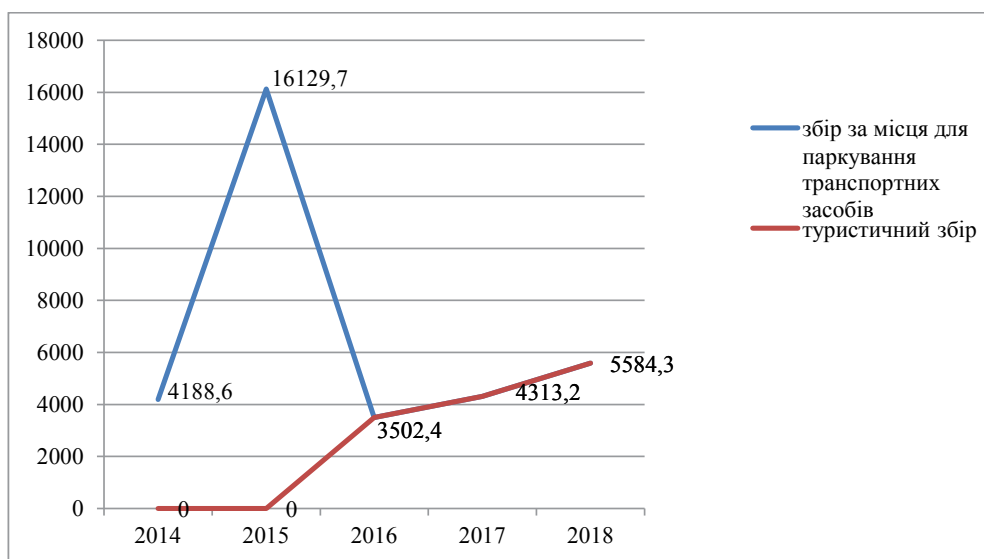

Рис. 2. Динаміка надходжень збору за місяць для паркування транспортних засобів та туристичного збору за 2014–2018 рр. (млн грн)

Джерело: розроблено автором

збору до місцевих бюджетів Херсонської області за період 2014–2018 рр.

Досліджуючи рис. 2, ми спостерігаємо, що у 2015 р. відбулося стрімке зростання надходжень від збору за місця паркування транспортних засобів, а саме 16 129,7 млн грн, порівняно з 2014 р., коли надходження становили 4 188,6 млн грн.

Щодо туристичного збору, то можемо розглядати його після змін у Податковому кодексі від 2015 р. З 2015 р. відбувається зростання туристичного збору від 0 млн грн до 3 502,4 млн грн. у 2016 р. Протягом 2017–2018 рр. бачимо невелике зростання надходжень, до 4 313,2 млн грн та 5 584,3 відповідно.

Протягом 2016–2018 рр. ми бачимо однотипні суми надходжень від збору за паркування транспортних засобів та туристичного збору. Починаючи з 2019 р. відбулися зміни податкового законодавства в частині нарахування та сплати туристичного збору. Відповідно до Закону України від 23.11.2018 № 2628 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», з 1 січня 2019 р. граничні ставки збору встановлюються місцевими радами у розмірі до 0,5% (для внутрішнього туризму) та до 5% (для в'їзного туризму) від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного (податкового) року для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення.

У 2019 р. ці суми становлять 20,87 грн та 208,65 грн відповідно. Ці зміни призвели до зростання обсягів надходжень від сплати туристичного збору у I півріччі 2019 р. порівняно з аналогічним періодом 2018 р. у Луганській (у 3,2 рази), Черкаській (у 2,7 рази), Вінницькій (у 2,7 рази), Херсонській (у 2,2 рази) та Житомирській (у 2,1 рази) областях [6].

У загальній структурі податкових надходжень місцевих бюджетів роль туристичного збору незначна (лише 0,04% усіх податків і зборів, що надійшли до місцевих бюджетів). Це пов'язано з тим, що, по-перше, лише окремі територіальні громади мають туристичний потенціал (пам'ятки архітектури, рекреаційну інфраструктуру тощо), а по-друге, навіть ті громади, що мають потенціал, не завжди/не повною мірою використовують туристичний збір для наповнення своїх бюджетів.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що з урахуванням зарубіжного досвіду туристичний збір повинен стати постійним і вагомим джерелом формування фінансових ресурсів регіону. Збільшення обсягу надходження туристичного збору може сприяти:

- поліпшення транспортної доступності туристичних центрів;
- запровадження додаткових ставок туристичного збору відповідно до об'єктів розміщення;
- розроблення механізму контролю над отриманням доходів від розміщення туристів;
- розширення мережі туристичних інформаційних центрів із метою обов'язкової реєстрації іноземних туристів;
- перекладання відповідальності за сплату туристичного збору на відпочиваючих;
- підвищення податкової культури як на рівні приватного бізнесу, так і для користувачів туристичних об'єктів;
- уведення контролю з боку митних органів на предмет наявності квитанції про сплату туристичного збору у іноземних туристів під час перетинання кордону на «виїзд»;

– посилення контролю з боку місцевої влади за місцями розміщення туристів;

– посилення відповідальності за порушення норм податкового законодавства в частині нарахування та сплати туристичного збору.

Кожен податок та збір є важливим складником доходів бюджету, оскільки забезпечує внесок у його наповнення. Згідно з бюджетним законодавством, туристичний збір є одним із джерел надходжень загального фонду бюджету міста, за рахунок якого утримуються бюджетні установи міста, що забезпечують надання послуг населенню в галузях освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, фізичної культури та спорту. Стабільність надходжень цього збору дає змогу провести соціально важливі видатки, отримати всім мешканцям міста суспільні послуги в тій чи іншій сфері, якими опікуються органи місцевого самоврядування, та розвинути туристичну інфраструктуру міста та регіону у цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аналіз Європейського досвіду використання туристичного збору. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28934.pdf> (дата звернення: 30.04.2020).
2. Звіт про виконання місцевих бюджетів Херсонської області за 2014–2018 роки / Головне фінансове управління Херсонської обласної державної адміністрації. URL: <https://khoda.gov.ua/zvit-pro-vikonannya-miscevix-byudzheta-oblasi> (дата звернення: 03.05.2020).
3. Інформація щодо фінансово-економічних показників туристичної сфери (І півріччя 2016–2018 років). URL: <http://www.me.gov.ua/InformatsiyaSchodoFfinansovoeekonomichnikhPokaznikivTuristichnoiSferiZalPivrichchia2016-2018-Rokiv&isSpecial=true> (дата звернення: 04.05.2020).
4. Ключевые показатели туризма. Мировой атлас данных. URL: <https://knoema.ru/atlas/topics/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 30.04.2020).
5. Офіційний сайт Головного управління ДПС у Херсонській області. URL: <http://kherson.sfs.gov.ua/dialnist/plani-ta-zvitiroboti/> (дата звернення: 04.05.2020).
6. Офіційний вебсайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 29.04.2020).
7. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 04.05.2020).
8. Сідельникова Л.П. Податковий механізм забезпечення сталого розвитку держави та регіонів. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. 2018. № 29(18). Т. 2. С. 50–55.
9. Скибенко Т.Б., Розвадовська О.О. Роль туристичного збору у фінансуванні регіонів. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 2(58). С. 315–319.
10. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p> (дата звернення: 02.05.2020).
11. Туристичний податок: за що і де його потрібно платити? URL: <https://tripmydream.ua/media/layfhak/tyristichnij-podatok-zascho-i-de-jogo-potribno-platiti> (дата звернення: 02.05.2020).
12. Чижова Т.В., Ганюкова Я.О. Пільгове оподаткування підприємств туристичного бізнесу. *Таврійський науковий вісник*. 2009. № 63(II). С. 232–236.
13. Як зміни до Податкового кодексу вплинуть на виконання місцевих бюджетів у 2019 році. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10299> (дата звернення: 02.05.2020).

REFERENCES:

1. Analiz Yevropeiskoho dosvidu vykorystannia turystychnoho zboru [Analysis of the European experience in the use of tourist tax]. Available at: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28934.pdf> (accessed 30.04.2020).

2. Zvit pro vykonannya mistsevykh biudzhativ Khersonskoi oblasti za 2014-2018 roky [Report on implementation of local budgets of Kherson region for 2014-2018]. Available at: <https://khoda.gov.ua/zvit-pro-vikonannya-miscevix-byudzhativ-oblasti> (accessed 03.05.2020).
3. Informatsiia shchodo finansovo-ekonomichnykh pokaznykiv turystychnoi sfery (I pivrichchia 2016–2018 rokiv) [Information on the financial and economic indicators of the tourism sector (I half of 2016–2018)]. Available at: <http://www.me.gov.ua/InformatsiiaSchodoFinansovoekonomichnykhPokaznykivTurystychnoiSferiZalPivrichchia2016-2018-Rokiv&isSpecial=true> (accessed 04.05.2020).
4. Klyucheve pokazately turyzma. Myrovoy atlas dannykh [Key indicators of tourism. World data atlas]. Available at: <https://knoema.ru/atlas/topics/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (accessed 30.04.2020).
5. Ofitsiynyi sait Holovnoho upravlinnia DPS u Khersonskii oblasti [The official site of the Main Directorate of the STS in Kherson region]. Available at: <http://kherson.sfs.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/> (accessed 04.05.2020).
6. Ofitsiynyi veb-sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [The official website of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Available at: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (accessed 29.04.2020).
7. Podatkovy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755–VI [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 27.12.2010 № 2755–VI]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 04.05.2020).
8. Sidelnikova L.P. (2018). Podatkovy mekhanizm zabezpechennia staloho rozvytku derzhavy ta rehioniv [Tax mechanism for sustainable development of the state and regions]. *Socio-economic development of regions in the context of international integration*, no. 29(18), pp. 50–55.
9. Skybenko T.B., Rozvadovska O.O. (2013). Rol turystychnoho zboru u finansuvanni rehioniv [The role of tourist collection in the financing of regions]. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, no. 2(58), pp. 315–319.
10. Stratehiia rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku [Tourism and resort development strategy for the period until 2026]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p> (accessed 02.05.2020).
11. Turystychnyi podatok: za shcho i de yoho potribno platyty? [Tourist tax: for what and where it should be paid?]. Available at: <https://tripmydream.ua/media/layfhak/tyristychnij-podatok-za-scho-i-de-jo-go-potribno-platiti> (accessed 02.05.2020).
12. Chyzhova T.V., Haniukova Y.O. (2009). Pilhove opodatkovannia pidpriemstv turystychnoho biznesu [Preferential taxation of tourism businesses]. *Tavriya scientific bulletin*, no. 63(II), pp. 232–236.
13. Yak zminy do Podatkovoho kodeksu vplynut na vykonannya mistsevykh biudzhativ u 2019 rotsi [How the changes to the Tax Code will affect the implementation of local budgets in 2019]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/10299> (accessed 02.05.2020).

Стаття надійшла до редакції 06.05.2020.
The article was received 06 May 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-14

УДК 368.03

Шаповал Л.П.

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і фінансів
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
E-mail: shapoval26@meta.ua

Кудлай К.Д.
студентка

Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
E-mail: katia_kudlay@ukr.net

ОЦІНКА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Визначено місце та значення рентабельності як визначального індикатора оцінки ефективності діяльності страхової компанії. Обґрунтовано методи оцінки рентабельності та чинники, що впливають на неї. Розглянуто основні показники діяльності ТОП-5 страхових компаній вітчизняного ринку. Проведено оцінку показників рентабельності страхових компаній. Визначено сильні та слабкі місця в управлінні власними ресурсами компаній. На основі отриманих результатів розрахунку запропоновано рейтинг страхових компаній за показниками рентабельності, що дасть змогу об'єктивно приймати рішення щодо ефективності діяльності компаній на страховому ринку. Запропоновано напрямки поліпшення системи менеджменту і підвищення прибутковості компаній.

Ключові слова: страхова компанія, страхова діяльність, методи оцінки, рентабельність, прибуток, рейтинг.

Шаповал Л.П., Кудлай К.Д. ОЦЕНКА РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

Определены место и значение рентабельности как определяющего индикатора оценки эффективности деятельности страховой компании. Обоснованы методы оценки рентабельности и факторы, влияющие на нее. Рассмотрены основные показатели деятельности ТОП-5 страховых компаний отечественного рынка. Проведена оценка показателей рентабельности страховых компаний. Определены сильные и слабые места в управлении собственными ресурсами компаний. На основе полученных результатов расчета предложен рейтинг страховых компаний по показателям рентабельности, что позволит объективно принимать решения по эффективности деятельности компаний на страховом рынке. Предложены направления улучшения системы менеджмента и повышения прибыльности компаний.

Ключевые слова: страховая компания, страховая деятельность, методы оценки, рентабельность, прибыль, рейтинг.

Shapoval Lyudmyla, Kudlay Kateryna. ASSESSMENT OF PROFITABILITY OF INSURANCE COMPANIES

In the context of an active process of European integration, it is important for the country to improve the financial capabilities of the insurer. Accordingly, the substantiation of profitability indicators of insurance companies was identified as the main method of assessing the effectiveness of activities. Therefore, the aim of the article is to generalize the importance of profitability as a determining indicator of assessing the financial results of management of insurance companies. The study was conducted using the following general and

special methods: systematic, comprehensive approach – generalization of the need to assess the profitability of the insurance company; coefficient method – for comparison and interpretation of actual data on the assessment of the profitability of the insurance company; tabular-graphic method – for visual display of dynamics and structure of separate indicators. The object of the study was selected TOP-5 insurance companies in the domestic market. Approbation of the assessment of profitability indicators on the basis of empirical data revealed the degree of influence of the most important factors on the financial and economic activities of companies. It is proved that the profitability indicators of insurance companies make it possible to comprehensively assess not only the financial results of the insurance company, but also to characterize one of the aspects of the financial condition of the insurer. The rating of insurance companies on profitability indicators was developed in order to make objective decisions about the efficiency of companies in the insurance market. The study revealed the reasons for the negative results of some insurance companies, which indicates the need to improve certain aspects of their activities. Therefore, it was expedient to develop and propose a list of measures to improve the efficiency of insurers, namely the improvement of the management system. Based on the study, it was determined that profitability is one of the main indicators for assessing and monitoring the functioning of the insurance company. Relevant results will allow in the future to assess the cost and identify possible options for the development of the insurer.

Keywords: insurance company, insurance activity, valuation methods, profitability, profit, rating.

Постановка проблеми. Оцінка результативності діяльності страхових компаній переважно здійснюється за допомогою абсолютних показників, таких як обсяг активів, страхових резервів, страхових премій, страхових виплат, власного капіталу, фінансовий результат. Але використання лише абсолютних показників недостатньо для комплексної оцінки фінансово-господарської діяльності компанії.

Відповідно до ст. 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», передбачено тести раннього попередження [1]. Тести раннього попередження використовуються для визначення рівня фінансової надійності за допомогою порівняння фактичних фінансових показників діяльності страховиків з визначеними Нацкомфінпослуг показниками. Отже, їх узагальнення та оцінка дають змогу лише виявити ризики у діяльності страховика.

В інтеграційних умовах доцільності вкладення коштів у страховий бізнес виникає потреба у застосуванні комплексу відносних показників, які повинні характеризувати фінансові можливості страховика та можуть бути дієвими інструментами в управлінні. У сучасній практиці такими показниками виступають показники рентабельності, розрахунок яких дає змогу зробити точний аналіз тенденції зміни ефективності діяльності компанії. Перевагою використання показників рентабельності є те, що в кожному конкретному випадку для розрахунку використовуються прибуток за певними видами діяльності компанії: фінансової, господарської, інвестиційної. Саме тому питання оцінки рентабельності діяльності страхових компаній є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення уваги до питання оцінки рентабельності страхових компаній відобразилося у публікаціях учених. Так, В. Баранова [2, с. 70–72] аналізує діяльність страхових компаній та їхній потенціал за допомогою системи загальних фінансових показників, не виділяючи рентабельність як основний показник страхової діяльності. О. Галасюк [3, с. 219–224] проводить аналіз рентабельності страхової діяльності загальноприйнятим методом, за принципом якого основними чинниками впливу на діяльність страхової компанії є чистий прибуток та собівартість. Д. Мангушев та М. Рахман [5] досліджують не у цілому рентабельність страхової діяльності, а лише окрему її частину, а саме страхові послуги, що не є достатнім для детального аналізу страховиків.

Хоча вчені і досліджують різні питання, що стосуються цієї теми, подальшого дослідження заслуговує оцінка ефективності використання страховиками власних ресурсів, тобто визначення методів оцінки їхньої діяльності.

Мета статті – обґрунтування рентабельності як визначального індикатора оцінки фінансових результатів управління діяльністю страхової компанії.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Рентабельність страхової діяльності – це інтегральний показник, що відображає ефективність роботи страхової компанії і націлений на отримання прибутку у короткостроковій перспективі й указує на якість управлінських рішень, що стосуються фінансової, операційної та інвестиційної діяльності компанії [3, с. 221].

Показники рентабельності є відносними характеристиками фінансових результатів та ефективності діяльності компанії. Вони характеризують відносну прибутковість компанії, вимірювану у відсотках до витрат засобів або капіталу з різних позицій. Специфіка діяльності страхової компанії зумовлює необхідність визначення системи певних показників, які характеризують особливості діяльності страхової компанії.

Для аналізу діяльності страхових компаній використовують різні способи та методи, тобто визначити рівень рентабельності можна з різних боків та за допомогою багатьох чинників, що впливають на діяльність страховика та її результати. Серед основних фінансових чинників, що впливають на діяльність страхових компаній, можемо виділити: розмір власного капіталу компанії; фінансовий результат страхової компанії; величину й структуру витрат, їх динаміку порівняно з грошовими доходами; достатність страхових резервів; стратегію розподілу прибутку; величину, структуру і динаміку страхового портфеля компанії.

Для розрахунку рентабельності страхової організації можна використовувати найбільш суттєві показники (табл. 1).

За загального підходу під рентабельністю розуміється визначення питомої ваги прибутку в існуючих джерелах власних коштів шляхом розрахунку відношення балансового прибутку до вартості статутного або власного капіталу. За допомогою коефіцієнтів рентабельності розраховується ефективність управління ресурсами і доходами компанії, виявляється її здатність підтримувати фінансову стабільність у довгостроковій перспективі.

Для забезпечення абсолютної об'єктивності проведення оцінки показників рентабельності використаємо дані страхових компаній, що входять до ТОП-5 у рейтингу (табл. 2).

Як свідчать дані таблиці, показники діяльності страхових компаній мають розгалужений характер. Так, страхова компанія «УНІКА» має найкращі показники за страховими преміями та виплатами. «АХА Страхування» має усереднені показники, а розмір фінансового результату є найменшим. «PZU Україна»

Таблиця 1

Показники рентабельності страхової компанії

Назва	Формула	Характеристика
Коефіцієнт рентабельності активів	$ROA = \frac{ЧП}{А} \times 100 \%$	розраховується як відношення чистого прибутку компанії до середньорічної вартості активів
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	$ROE = \frac{ЧП}{БК} \times 100 \%$	визначається діленням чистого прибутку компанії на середньорічну вартість власного капіталу і характеризує ефективність вкладення засобів
Коефіцієнт рентабельності діяльності	$RCD = \frac{ЧП}{ЧВ} \times 100 \%$	чистий прибуток компанії необхідно поділити на чисту виручку від реалізації страхових послуг
Коефіцієнт рентабельності страхових послуг	$RCP = \frac{\Pi_P}{В} \times 100 \%$	визначається шляхом ділення прибутку від реалізації послуг на витрати на їх проведення і характеризує прибутковість господарської діяльності від основної діяльності

Джерело: згруповано авторами

Таблиця 2

Рейтинг страхових компаній України у 2019 р., тис грн

№	Страхова компанія	Активи	Страхові резерви	Власний капітал	Страхові премії	Страхові виплати	Фінансовий результат
1	УНІКА	2432213	1780279	504301	2041616	1711652	30128
2	АХА Страхування	2469859	1096434	574907	1891481	887540	25444
3	Арсенал Страхування	1574848	812588	605520	1886713	485668	26049
4	PZU Україна	2761970	1269395	508384	1516950	562564	41883
5	ІНГО Україна	2053212	1078640	645520	1387745	545449	35627

Джерело: згруповано авторами

є лідером за показником фінансового результату, а за обсягом активів, навпаки, має найнижчий результат. «ІНГО Україна» знаходиться на першому місці за розміром власного капіталу. Отже, можна зробити висновок, що кожна страхова компанія має свої сильні та слабкі місця у фінансово-господарській діяльності, тому з метою якісної оцінки результативності діяльності компаній доцільно оцінити їх рентабельність як узагальнюючий показник (табл. 3).

На підставі проведеного дослідження можна зазначити, що найбільше значення коефіцієнта рентабельності активів спостерігалось у компанії «PZU Україна» у 2019 р., яке досягло 20,47%, а найменше значення – у компанії «УНІКА» – 0,75%, що значно розбігається зі значенням у 2017 р., а саме зменшилося майже в 10 разів (7,32). Головними чинниками, від яких прямо залежить коефіцієнт рентабельності активів, є чистий прибуток та

Таблиця 3

Аналіз показників рентабельності ТОП-5 страхових компаній за 2017–2019 рр., %

Страхова компанія	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення, +/-
Рентабельність активів				
УНІКА	7,32	2,35	0,75	-6,58
АХА Страхування	4,61	7,13	6,62	2,01
Арсенал Страхування	1,43	0,88	1,79	0,36
PZU Україна	4,91	1,54	20,47	15,55
ІНГО Україна	3,57	2,32	2,29	-1,28
Рентабельність власного капіталу				
УНІКА	21,09	941	5,84	-15,25
АХА Страхування	10,86	26,12	26,16	15,30
Арсенал Страхування	4,04	2,94	6,60	2,55
PZU Україна	4,91	2,37	15,2	10,29
ІНГО Україна	6,65	7,41	8,12	1,47
Рентабельність діяльності				
УНІКА	3,9	3,5	4,7	0,8
АХА Страхування	3,0	3,1	2,9	-0,1
Арсенал Страхування	4,5	3,8	4,0	-0,5
PZU Україна	5,5	6,1	5,2	-0,3
ІНГО Україна	3,9	2,8	4,3	0,4
Рентабельність страхових послуг				
УНІКА	1,1	1,4	1,1	0
АХА Страхування	1,3	0,9	1,1	-0,2
Арсенал Страхування	1,1	0,6	0,8	-0,3
PZU Україна	0,7	0,8	0,8	0,1
ІНГО Україна	1,9	2,0	1,6	-0,3

Джерело: згруповано авторами

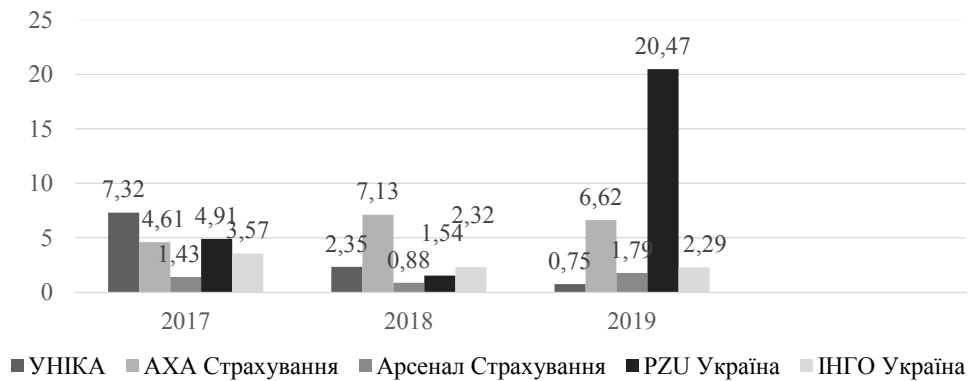

Рис. 1. Динаміка рентабельності активів страхових компаній протягом 2017–2019 рр., %

Джерело: згруповано авторами

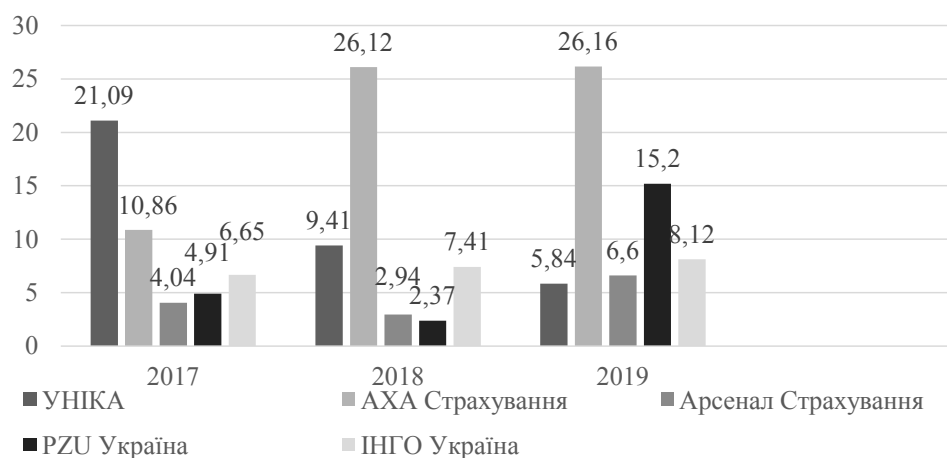

Рис. 2. Динаміка рентабельності власного капіталу страхових компаній протягом 2017–2019 рр., %

Джерело: згруповано авторами

середньорічна вартість активів, що й вплинуло на отриманий результат.

За допомогою коефіцієнта рентабельності власного капіталу визначено ефективність вкладення ресурсів страховиками. Як бачимо, найбільше значення даного коефіцієнта має страхова компанія «АХА Страхування» (26,16%), що значно переважає результати розрахунку інших організацій. Це говорить про те, що дана компанія найбільш ефективно використовує власні ресурси. На другому місці «PZU Україна» з результатом 15,2%. Коефіцієнт рентабельності капіталу інших компаній коливається в межах 5,84–8,12%.

Проаналізувавши рентабельність страхових організацій за результатами діяльності, можемо спостерігати стабільність отриманих результатів. Коефіцієнт коливався в межах 2,8–6,1%. При цьому найменше значення було у компанії «ІНГО Україна», а найбільше – у «PZU Україна» у 2018 р. На отримані результати найбільший вплив мають чистий прибуток компанії та чиста виручка від реалізації страхових послуг.

Проаналізувавши рентабельність страхових послуг ТОП-5 страхових компаній, можемо зробити висновок, що різниця між прибутком від реалізації страхових послуг та витратами на їх проведення є незначною. У компанії «PZU Україна» та «Арсенал Страхування» витрати на проведення страхових

послуг переважають над отриманим прибутком, як наслідок цього можемо спостерігати найменші значення досліджуваного показника.

За результатами розрахованих показників рентабельності запропонуємо власний рейтинг страхових компаній (табл. 4).

Як свідчать дані, наведені в табл. 4, рейтинг страхових компаній за результатами розрахованих показників має зовсім інший вигляд порівняно з рейтингом, наведеним у табл. 2. Так, якщо у загальному рейтингу страхова компанія «УНІКА» зайняла перше місце, то в рейтингу за показниками рентабельності вона займає четверте місце з майже найнижчими результатами. Отже, слабким місцем компанії «УНІКА» є обсяг активів та чистого прибутку, що і відобразилося на показниках рентабельності. Поряд із цим компанія має достатній обсяг виручки від реалізації страхових послуг.

Компанія «PZU Україна» займає перше місце у рейтингу за показниками рентабельності, але в загальному рейтингу страхових компаній посіла четверте місце. «PZU Україна» має найвищий результат за показником рентабельності активів, що є сильним боком компанії. Негативним у діяльності компанії є перевищення витрат на проведення страхових послуг над прибутком від їх реалізації, що відобразилося на рентабельності страхових послуг.

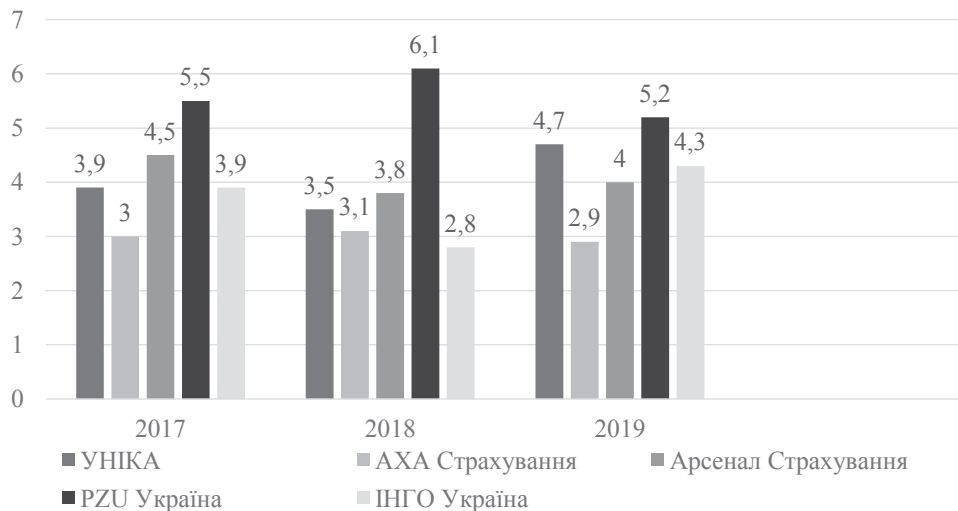

Рис. 3. Динаміка рентабельності діяльності страхових компаній протягом 2017–2019 рр., %

Джерело: згруповано авторами

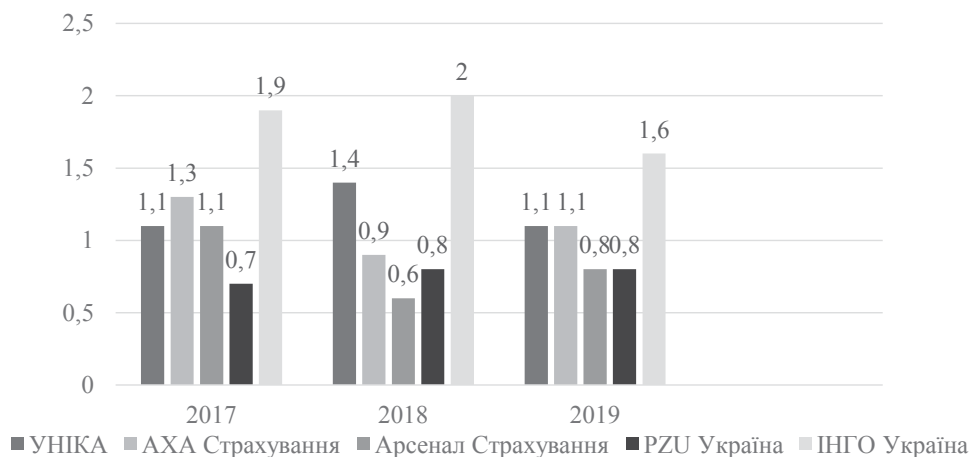

Рис. 4. Динаміка рентабельності страхових послуг страхових компаній протягом 2017–2019 рр., %

Джерело: згруповано авторами

Таблиця 4

Рейтинг страхових компаній за показниками рентабельності за 2019 р., %

№	Страхова компанія	Рентабельність активів	Рентабельність власного капіталу	Рентабельність діяльності	Рентабельність страхових послуг
1	РЗУ Україна	20,47	15,2	5,2	0,8
2	АХА Страхування	6,62	26,16	2,9	1,1
3	ІНГО Україна	2,29	8,12	4,3	1,6
4	УНІКА	0,75	5,84	4,7	1,1
5	Арсенал Страхування	1,79	6,60	4,0	0,8

Джерело: згруповано авторами

Компанія «АХА Страхування» посідає друге місце у всіх рейтингах, що свідчить про відповідність показників діяльності та рентабельності. При цьому компанія має найвищий результат показника рентабельності власного капіталу, що характеризує ефективність вкладених засобів.

Компанія «ІНГО» займає третє місце з переважно стабільними результатами розрахованих показників. Компанія мала найвищий результат за показником рен-

табельності страхових послуг за рахунок достатнього рівня прибутковості компанії від основної діяльності, що позитивно характеризує її на страховому ринку.

Компанія «Арсенал Страхування» займає останнє місце у рейтингу за показниками рентабельності. При цьому компанія має не найнижчі показники за власним капіталом та страховими преміями.

Висновки. Доведено, що показники рентабельності діяльності страхових компаній дають змогу

комплексно оцінити не тільки фінансовий результат діяльності страхової компанії, а й охарактеризувати один з аспектів фінансового стану страховика. Основним чинником, який впливає на зміну рентабельності, є прибутковість компанії. Представлені показники рентабельності також певною мірою відображають залежність страхової діяльності від розміру активів, власного капіталу.

Рентабельність результативніше та об'єктивніше дає змогу оцінити сильні та слабкі боки діяльності страхової компанії. Можемо спостерігати, як у процесі проведених розрахунків змінився рейтинг страхових компаній. Це свідчить про те, що, маючи достатній обсяг ресурсів, компанії неефективно їх використовують, що негативно відображається на фінансовому результаті, тому керівництву страхових компаній треба вдосконалити систему менеджменту за рахунок реалізації ефективних заходів:

- формування на основі обробленої інформації коротко- й довгострокових стратегій антикризових заходів;

- чітке визначення вартості страхових послуг, яка залежить від ефективної тарифної політики;

- ведення ризик-менеджменту в страхових компаніях;

- розроблення планів фінансової діяльності страхової компанії та подальший їх аналіз і контроль.

Отже, оцінка й контроль функціонування страхової компанії повинні здійснюватися на основі відповідних показників рентабельності, які, характеризуючи різні боки діяльності страховиків, можуть бути надійним інструментом в управлінні компанією.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (дата звернення: 14.04.2020).
2. Баранова В.О. Фінансовий потенціал страховика. *Економіст*. 2012. № 8. С. 70–72.
3. Галасюк О.В. Теоретичні засади та структура формування фінансових ресурсів страхової компанії. *Фінансова система України*. 2009. № 11. С. 219–224.
4. Говорущко Т.А., Стецюк В.М., Толстенко О.Ю. Управління фінансовою діяльністю страхової компанії з метою забезпечення її ефективного розвитку : монографія. Київ, 2013. 168 с.
5. Рахман М., Мангушев Д.В. Структурний аналіз фінансового потенціалу страхових послуг України. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3025> (дата звернення: 14.04.2020).
6. Шаповал Л.П., Колотій Ю. Фінансове моделювання управління грошовими потоками страхової компанії. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2019. № 1–2. С. 142–196.
7. Підсумки діяльності страхових компаній за 2017 рік. URL: <https://forinsurer.com/files/file00602> (дата звернення: 14.04.2020).
8. Підсумки діяльності страхових компаній за 2018 рік. URL: <https://forinsurer.com/files/file00634> (дата звернення: 14.04.2020).
9. Підсумки діяльності страхових компаній за 2019 рік. URL: <https://forinsurer.com/files/file00654> (дата звернення: 14.04.2020).

REFERENCES:

1. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh: zakon Ukrainy: vid 12.07.2001 r. № 2664-III / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (accessed 14 April 2020).
2. Baranova V.O. (2012). Finansovyi potentsial strakhovyka [Financial potential of the insurer]. *Economist*, no. 8, pp. 70–72. [in Ukrainian]
3. Halasiuk O.V. (2009). Teoretychni zasady ta struktura formuvannya finansovykh resursiv strakhovoi kompanii [Theoretical principles and structure of formation of financial resources of an insurance company]. *Financial system of Ukraine*, no. 11, pp. 219–224. [in Ukrainian]
4. Hovorushko T.A., Stetsiuk V.M., Tolstenko O.Y. (2013). Upravlinnia finansovoiu diialnistiu strakhovoi kompanii z metoiu zabezpechennia yii efektyvnoho rozvytku [Management of financial activities of an insurance company in order to ensure its effective development]. Kyiv, 168 p. [in Ukrainian]
5. Rakhman M., Manhushev D.V. (2014). Strukturnyi analiz finansovoho potentsialu strakhovykh posluh Ukrainy [Structural analysis of the financial potential of insurance services in Ukraine]. *Efficient economy*, no. 5, pp. 111–117. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3025> (accessed 14 April 2020). [in Ukrainian]
6. Shapoval L.P., Kolotii Y. (2019). Finansove modeliuвання upravlinnia hroshovymy potokamy strakhovoi kompanii [Financial modeling of cash flow management of an insurance company]. *Institute of Accounting, Control and Analysis in the context of globalization*, no. 1–2, pp. 142–196. [in Ukrainian]
7. Forinsurer: korysnyi zhurnal pro strakhuvannya v Ukraini (2017). Pidsumky diialnosti strakhovykh kompanii [Results of insurance companies]. Available at: <https://forinsurer.com/files/file00602> (accessed 14 April 2020).
8. Forinsurer: korysnyi zhurnal pro strakhuvannya v Ukraini (2018). Pidsumky diialnosti strakhovykh kompanii [Results of insurance companies]. Available at: <https://forinsurer.com/files/file00634> (accessed 14 April 2020).
9. Forinsurer: korysnyi zhurnal pro strakhuvannya v Ukraini (2019). Pidsumky diialnosti strakhovykh kompanii [Results of insurance companies]. Available at: <https://forinsurer.com/files/file00654> (accessed 14 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.05.2020.
The article was received 07 May 2020.

СЕКЦІЯ 7 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-15

УДК 657:658.14

Адамська І.Є.
*аспірант кафедри економічної експертизи та аудиту бізнесу
Тернопільського національного економічного університету
E-mail: iruna.job2019@gmail.com*

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ТА МЕТОДІВ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних та практичних підходів до вибору методів оцінки вартості будівельних підприємств. Визначено та детально охарактеризовано особливості діяльності підприємств будівельної галузі, які безпосередньо впливають на формування вартості будівельної продукції та, як наслідок, вартості будівельного підприємства у цілому. Акцентовано увагу на застосуванні специфічних принципів формування вартості об'єктів у будівництві. Для оцінки вартості будівельних підприємств застосовуються загальноприйняті у міжнародній та вітчизняній практиці підходи: дохідний, ринковий, майновий. Однак їх реалізація потребує врахування особливостей діяльності підприємств будівельної галузі та ціноутворення у будівництві. У статті охарактеризовано дані підходи, визначено методичні прийоми, які використовуються в межах кожного з них. Автором зосереджено увагу на особливостях використання зазначених підходів для підприємств будівельної галузі шляхом дослідження переваг та недоліків кожного підходу.

Ключові слова: будівельні підприємства, оцінка вартості підприємства, дохідний, ринковий, майновий підходи.

Адамская И.Е. АНАЛИЗ ПОДХОДОВ И МЕТОДОВ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ КОМПАНИЙ

Статья посвящена исследованию теоретических и практических подходов к выбору методов оценки стоимости строительных предприятий. Определены и подробно охарактеризованы особенности деятельности предприятий строительной отрасли, которые непосредственно влияют на формирование стоимости строительной продукции и, как следствие, стоимости строительного предприятия в целом. Акцентировано внимание на применении специфических принципов формирования стоимости объектов в строительстве. Для оценки стоимости строительных предприятий применяются общепринятые в международной и отечественной практике подходы: доходный, рыночный, имущественный. Однако их реализация требует учета особенностей деятельности предприятий строительной отрасли и ценообразования в строительстве. В статье охарактеризованы данные подходы, определены методические приемы, которые используются в пределах каждого из них. Автором сосредоточено внимание на особенностях использования указанных подходов для предприятий строительной отрасли путем исследования достоинств и недостатков каждого подхода.

Ключевые слова: строительные предприятия, оценка стоимости предприятия, доходный, рыночный, имущественный подходы.

Adamska Iryna. ANALYSIS OF APPROACHES AND METHODS OF VALUATION OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

The article is devoted to the study of theoretical and practical approaches to the choice of methods for estimating the value of construction companies. The relevance of this study is due to the need to implement recognized new methods of determining the value of construction companies and forecasting their financial performance in order to function effectively. The peculiarities of the activity of the enterprises of the construction industry, which directly influence the formation of the value of construction products and, as a consequence, the value of the construction enterprise as a whole, are determined and described in detail. Emphasis is placed on the application of specific principles of value formation of objects in construction, such as: a combination of free and regulated prices; delimitation of powers of pricing entities; establishment of regulated prices for goods; state control over compliance with the current pricing procedure. To assess the value of construction companies used generally accepted in international and domestic practice approaches: income, market, property. However, their implementation requires taking into account the peculiarities of the construction industry and pricing in construction. The article describes these approaches, identifies the methods used within each of them. The author focuses on the peculiarities of the use of these approaches for enterprises in the construction industry, by analyzing the following characteristics: advantages and disadvantages of each approach; expediency of use; restrictions on use; time orientation of the method; basis for calculation; users of information about the results of the assessment. In the context of the analysis of advantages and disadvantages of the considered methodical approaches it is proved that for a choice of concrete methods of carrying out an estimation, it is necessary to consider the purpose of carrying out an estimation and features of the researched enterprise (branch in which it functions). The article substantiates that for the development and implementation of promising options for the development of financial and economic activities of the enterprise, it is necessary to begin the valuation with the use of methods of property approach.

Keywords: construction companies, enterprise valuation, income, market, property approach.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування підприємств будівельної галузі вимагає впровадження визнаних новітніх методів визначення вартості будівельних підприємств та прогнозування їх фінансових показників. Підґрунтям використання цих методів стало коригування чинних та впровадження нових нормативно-правових актів, які регламентують питання оцінки суб'єктів господарювання, ціноутворення в галузі будівництва та формування

банку даних щодо вартості об'єктів на ринку нерухомості, вдосконалення питань формування та затвердження проектно-кошторисної документації та норм щодо витрат і використання ресурсів учасниками будівельного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу та прогнозування діяльності підприємств будівельної галузі розкрито у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких:

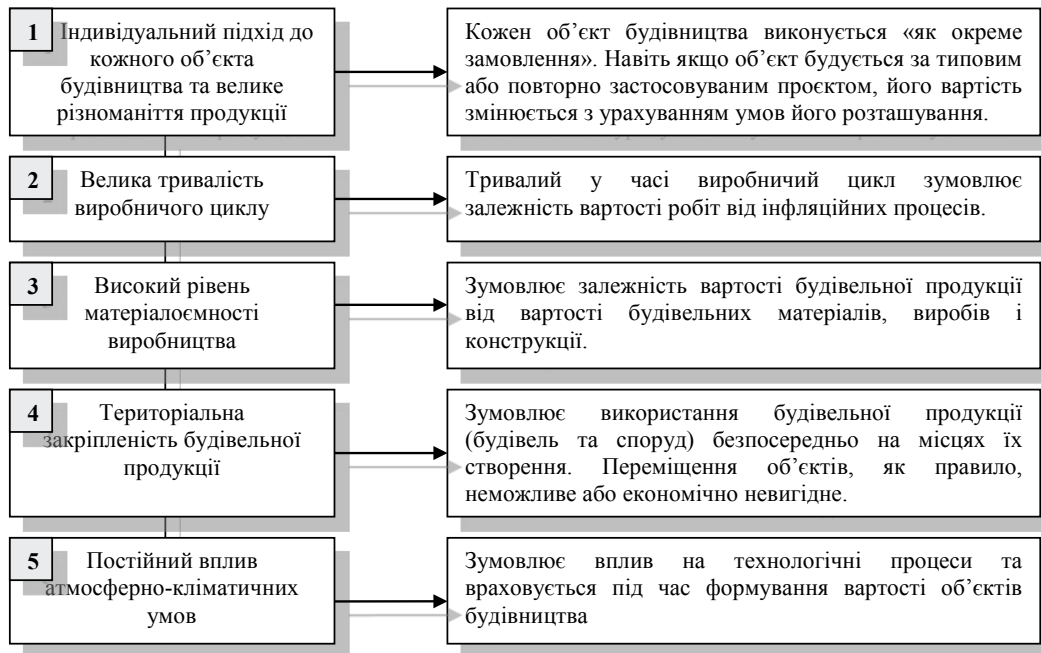

Рис. 1. Вплив особливостей будівельної галузі на вартість об'єктів будівництва

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Рис. 2. Особливості використання дохідного підходу до оцінки вартості будівельного підприємства

Джерело: сформовано автором

П.В. Круш, С.В. Поліщук, Р.О. Костирко, Н.В. Тертична, В.О. Шевчук, В.Р. Кучеренко, Я.П. Квач, О.В. Нусінова, Л.С. Федевич, О.Б. Курило, А.В. Носов, О.А. Тагірова, М.Ю. Федотова, О.В. Новічкова, Т.Ф. Боряєва, Л.В. Кулікова, Н.А. Петрищенко, Н.В. Бібік, Ю.О. Чалий, Т. Момот, Д.Л. Левчинський, І.М. Малиш. Разом із тим багато питань щодо підходів до оцінки вартості підприємств будівельної галузі є актуальними, залишаються мало розкритими у науковій літературі та потребують подальших досліджень.

Метою статті є дослідження особливостей реалізації методів оцінки вартості підприємствами будівельної галузі, визначення проблемних питань та внесення пропозицій щодо вибору оптимальних методик.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. У даному дослідженні акцентуємо увагу на особливостях реалізації існуючих підходів до оцінки вартості підприємств саме суб'єктами будівельної галузі. Розглянемо детальніше сутність даних підходів та методичних прийомів оцінки, які застосовуються в межах кожного з них, та з'ясуємо можливість їх застосування для будівельних підприємств. Для оцінки вартості будівельних підприємств пропонуються загальновідомі підходи: дохідний, ринковий, майновий. Однак їх реалізація потребує врахування особливостей діяльності підприємств будівельної галузі та ціноутворення у будівництві.

Процес визначення вартості об'єктів у будівництві, крім загальноприйнятих принципів формування вартості, вимагає врахування специфічних принципів, таких як:

- поєднання вільних і регульованих цін;
- розмежування повноважень суб'єктів ціноутворення з установлення та регулювання цін;
- установлення регульованих цін на товари (роботи, послуги) на рівні, що забезпечує суб'єктам господарювання покриття економічно обґрунтованих витрат і одержання достатнього для розширеного відтворення прибутку з урахуванням державних дотацій та інших заходів державної підтримки;
- державний контроль над дотриманням чинного порядку ціноутворення, установлених нормативів і регульованих цін [1].

Значний вплив на формування вартості продукції, робіт, послуг будівельних підприємств (які безпосередньо впливають на вартість підприємства) мають особливості будівельної галузі (рис. 1).

Дохідний підхід передбачає оцінку вартості підприємства на основі прогнозування майбутніх економічних вигід, що принесе підприємство в процесі його функціонування. У галузі будівництва дохідний підхід розглядається здебільшого з погляду покупця, інвестора й орієнтується на майбутні події (рис. 2). Методи дохідного підходу для оцінки суб'єктів господарювання у будівельній галузі використовуються,

Рис. 3. Використання ринкового підходу до оцінки вартості будівельного підприємства

Джерело: сформовано автором

Рис. 4. Використання майнового підходу до оцінки вартості будівельного підприємства

Джерело: сформовано автором

якщо оцінка здійснюється з метою реалізації угод купівлі-продажу підприємства. Основна теза даного підходу – потенційний інвестор чи покупець не заплатить за підприємство більше, ніж поточна вартість майбутніх доходів від володіння підприємством. Методичні прийоми, що застосовуються в межах даного підходу, поділяються на статичні (метод капіталізації чистого доходу, метод капіталізації надлишкового доходу, метод капіталізації дивідендів) і динамічні (метод дисконтування грошового потоку).

Застосування методів дохідного підходу дає змогу визначити як максимальне, так і мінімальне значення вартості об'єкта оцінки, у межах яких учасники угоди визначають найбільш прийнятну ціну купівлі-продажу об'єкта.

Ринковий підхід застосовується для визначення вартості об'єкта оцінки шляхом аналізу і порівняння контрактних цін недавніх угод з ідентичними або аналогічними об'єктами будівництва на ефективно функціонуючому вільному ринку підрядних робіт (рис. 3).

Ефективно функціонуючим ринком слід уважати ринок, на якому існує конкуренція між виробниками будівельної продукції (підрядниками), а замовники приймають незалежні рішення виходячи зі своїх власних інтересів і доброї волі. Таким чином, ефективно функціонуючий ринок підрядних робіт передбачає рівновагу між попитом і пропозицією, а також відсутність зовнішніх чинників, здатних вплинути на ухвалення рішення як підрядником, так і замовником [1].

Ринковий підхід до оцінки будівельних підприємств варто застосовувати, коли оцінці підлягають суб'єкти господарювання, які здебільшого виготовляють «продукцію масового або серійного виробництва», як правило, це підприємства, котрі займаються виключно житловим будівництвом «під ключ» за типовими, повторно застосовуваними проектами.

Ґрунтується даний підхід на використанні методів: прямого порівняння; аналогового порівняння; спрямованих коригувань; статистичних (стохастичних) моделей; прямих техніко-економічних показників. З огляду на це, найважливішою умовою застосування методів ринкового підходу є наявність достатньої кількості достовірної інформації про контрактні ціни, умови фінансування, строки виконання робіт та іншої суттєвої інформації.

Майновий (витратний) підхід передбачає, що вартість підприємства визначається вартістю всіх його активів за вирахуванням зобов'язань (рис. 4).

Базою для розрахунку виступає баланс підприємства, при цьому кожен статтю треба оцінювати за ринковою вартістю для отримання достовірних результатів оцінки. Майновий підхід є найбільш поширеним у вітчизняній економіці, оскільки має тривалу історію використання порівняно з двома іншими підходами, що є доволі новими для української економіки. Варто зауважити, що майновий підхід був першим та основним у застосуванні методик оцінки для будівельної галузі на початковому етапі становлення ринку нерухомості в Україні.

Цей підхід є найбільш ефективним за таких обставин: 1) інформаційною базою вартості підприємства є бухгалтерська звітність; 2) достовірність оцінки вартості забезпечується можливістю використання різних методів оцінки вартості активів і пасивів; 3) можливість внесення коректувань у прогнозні розрахунки комплексної оцінки вартості підприємства, пов'язаних із технічними помилками та з необхідністю переоцінки активів і пасивів на рівень інфляції, темпи економічного зростання або фінансово-економічного потенціалу підприємства; 4) використання майнового підходу забезпечує рівність активів і пасивів, у результаті чого немає потреби у використанні методу «пробки» [2, с. 60].

У національному стандарті № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» рекомендується вибрати метод оцінки залежно від наявності інформації щодо очікуваних (прогнозних) доходів від використання об'єкта оцінки, стабільності їх отримання, мети оцінки, а також виду вартості, що підлягають визначенню [3].

Висновки. Оцінка вартості не є самоціллю, а інструментом вирішення конкретного завдання для системи управління підприємством. У контексті аналізу переваг та недоліків розглянутих методичних підходів вважаємо, що для вибору конкретних методик проведення оцінки необхідно зважати на мету проведення оцінки та особливості досліджуваного підприємства (галузі, в якій воно функціонує). На наше переконання, для розроблення та впровадження перспективних варіантів розвитку фінансово-господарської діяльності підприємства розпочинати оцінку вартості необхідно з використання методів майнового підходу. Саме зазначені методи дають змогу всебічно проаналізувати всі наявні активи та приймати конкретні рішення про їх збереження та вдосконалення з метою максимізації їхнього внеску у вартість підприємства чи їх виведення (продаж, ліквідацію і т. д.) для нівелювання їхнього негатив-

ного впливу на величину вартості. Отже, для прогнозування рівня дохідності необхідно мати уявлення про реальний стан підприємства на даний час. Для будівельних підприємств вибір того чи іншого підходу здійснюється з урахуванням таких особливостей: специфіки будівельної продукції, що виробляється; інтересів сторін, що беруть участь в угоді, ринкової кон'юнктури; складу відомостей і показників, що містяться в доступній інформації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Концепція інтегрування системи ціноутворення держав – учасниць СНД і впровадження інноваційних методів визначення вартості будівництва на всіх стадіях інвестиційно-будівельного процесу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m67 (дата звернення: 03.05.2020).
2. Костирко Р.О., Тертична Н.В., Шевчук В.О. Комплексна оцінка вартості підприємства : монографія / за заг. ред. докт. екон. наук, академіка НАН України М.Г. Чумаченко. Луганськ : СНУ ім. В.Далія, 2007. 224 с.
3. Про затвердження НС № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : Постанова КМУ від 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (дата звернення: 23.04.2020).

REFERENCES:

1. Kontsepsiya intehruvannya systemy tsinoutvorennya derzhav-uchasnyts SND i vprovadzhennya innovatsiynykh metodiv vyznachennya vartosti budivnytstva na vsikh stadiyakh investytsiyno-budivelnoho protsesu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m67 (accessed 03 May 2020).
2. Kostyrko R.O., Tertychna N.V., Shevchuk V.O. (2007). Kompleksna otsinka vartosti pidpryyemstva: monohrafiya [Complex assessment of the value of the enterprise: a monograph]. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalya, 224 p. (in Ukrainian)
3. Pro zatverdzhennya NS №1 «Zahalni zasady otsinky mayna i maynovykh prav» postanova KМУ vid 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (accessed 23 April 2020).

*Стаття надійшла до редакції 07.05.2020.
The article was received 07 May 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-16

УДК 657(045)

Гладій І.О.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9845-9706>
E-mail: lr_rina@vtei.com.ua

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто методичні засади формування системи стратегічної управлінської звітності суб'єктів господарювання. Виявлено, що стратегічна управлінська звітність виступає інформаційною базою для прийняття стратегічних управлінських рішень, спрямованих на підтримку конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі розвитку підприємства, та її застосування дає змогу коригувати стратегію підприємства шляхом внесення змін до системи ключових показників стратегічного планування і бюджетування. Доведено, що формат стратегічної управлінської звітності являє собою спосіб розташування показників звітності, що дає змогу більш оперативно задовольняти потреби внутрішніх користувачів в інформації про стан об'єктів стратегічного управління.

Ключові слова: управлінська звітність, стратегія, управління, формат звітності, показники.

Гладий И.О. ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены методические основы формирования системы стратегической управленческой отчетности субъектов хозяйствования. Выявлено, что стратегическая управленческая отчетность выступает информационной базой для принятия управленческих решений, направленных на поддержку конкурентоспособности предприятия в долгосрочной перспективе развития предприятия, и ее применение позволяет корректировать стратегию предприятия путем внесения изменений в систему ключевых показателей стратегического планирования и бюджетирования. Доказано, что формат стратегического управленческой отчетности представляет собой способ расположения показателей отчетности, что позволяет более оперативно удовлетворять потребности внутренних пользователей в информации о состоянии объектов стратегического управления.

Ключевые слова: управленческая отчетность, стратегия, управление, формат отчетности, показатели.

Hladiy Iryna. FORMATION OF MANAGEMENT REPORTING SYSTEM IN THE PROCESS OF THE ENTERPRISE STRATEGY IMPLEMENTATION

The topic of the article has been the coverage of the problem of forming a strategic management reporting system in the process of implementing the strategy of economic entities in various spheres of economic activity. The purpose of this work is to form a methodological foundation for compiling a management reporting system of the enterprise in the process of achieving strategic operational goals. The scientific novelty of the obtained results lies in a comprehensive study of the processes of compiling and using the management reporting system in order to improve the information support of the management system of the economic entity. We have clarified the essence of strategic management reporting and determined that it is a mobile system of interrelated financial and non-financial strategic indicators obtained in the process of accounting and analysis of accounting information, and can be presented as a set of reporting forms in a user-friendly format. Necessity is justified and directions of formation of the management reporting for capital management in the field of attraction and distribution of resources are defined. In order to improve the information support of the strategy implementation, the need to develop reporting formats as a defined way of distribution of reporting indicators will be emphasized, which will allow to meet the needs of internal users in information about the state of the objects of strategic management more efficiently and quickly. It is proved that a strategic management reporting transforms strategic development goals into indicators of financial and economic activity of the enterprise for the forecast period, and also serves as a basis for development of budgets of the enterprise as a whole and its departments for the year. The practical application of the developed proposals will allow to form an effective information system that will help the leadership of different levels of management to obtain the necessary data for decision-making in a timely manner. Further research will be aimed at improving the management reporting system, which will allow to perform the ongoing monitoring of the macro- and micro-environment of the enterprise, the results of the enterprise as a whole and its individual segments.

Keywords: management reporting, strategy, management, reporting format, indicators.

Постановка проблеми. Звітність суб'єктів господарювання повинна задовольняти інформаційні потреби керівників різних рівнів управління задля надання можливості ефективно управляти ресурсами та оцінювати можливе настання потенційних ризиків. Показники, які відображені в управлінській звітності, необхідні насамперед для контролю господарської діяльності та у підсумку дають змогу своєчасно виявити причини можливих відхилень від параметрів, які визначено стратегією розвитку підприємства. Саме тому формування управлінської звітності для забезпечення стратегічних цілей підприємства виступає провідною метою сучасного менеджменту підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання формування ефективної системи звітності присвячували свою увагу науковці: Ф.Ф. Бутинець, Т.П. Карпова, Г.Г. Кірейцев, С.Я. Король, К.Є. Нагірська, Л.В. Нападовська, М.С. Пушкар, Т.М. Сльозко та ін. Водночас потребує більш ґрунтовного дослідження питання формування системи стратегічної управлінської звітності підприємства.

Метою статті є формування методичних засад складання системи управлінської звітності господарюючого суб'єкта в процесі досягнення стратегічних цілей діяльності.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Методологічною основою стратегічного

управління є системний підхід, згідно з яким підприємство характеризується такими особливостями: змінність окремих його параметрів господарювання; унікальність та непередбачуваність поведінки системи в конкретних умовах; здатність змінювати структуру та формувати варіанти поведінки, протистояти руйнівним тенденціям, адаптуватися до зміни умов; прагнення до формування цілей усередині системи. Загалом стратегія являє собою модель узагальнення дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координування і розподілу ресурсів фірми, тобто розроблення стратегії фірми полягає у розробленні планів досягнення цілей, в якому передбачені можливості фірми [4].

Стратегічне управління складається з окремих елементів. В основі процесу розроблення форматів управлінської звітності лежить поєднання елементів стратегії підприємства, а тому систему стратегічного управління слід розглядати як тісний взаємозв'язок трьох елементів:

а) стратегії як сукупності управлінських рішень щодо перспективного розвитку;

б) відповідної структури управління, орієнтованої на розроблення та впровадження стратегії;

в) організаційної культури.

Організаційна структура підприємства окреслює межі підрозділів та встановлює формальні зв'язки між ними, що є основою діяльності підприємства. У результаті утворюється трикутник: стратегія розвитку – організаційна структура – організаційна культура, який має бути внутрішньо стійким і перебувати в гармонії із зовнішнім середовищем.

Організаційне забезпечення стратегічного управління – це сукупність структурних та динамічних (процесних) організаційних взаємовідносин усередині та за межами господарюючого суб'єкта, що охоплює множину конкретних субординаційних і координаційних, лінійних та функціональних, а також інших організаційних зв'язків, систем підпорядкування, звітності, контролю тощо, методів організаційного аналізу (аудиту), організаційного проектування, правових норм, утілених у внутрішні нормативні документи, за допомогою яких ринково орієнтоване підприємство використовує (або ні) ті можливості, що надає йому середовище, сприяє (або ні) досягненню цілей розвитку за допомогою виконання вибраних стратегій [1].

Стратегію розробляє та формує вище керівництво, але її реалізація передбачає участь усіх рівнів управління. У результаті формується інформаційне забезпечення стратегічного управління, в основі якого знаходиться інформація, що повинна бути узагальнена у формах звітності. Це дає змогу виокремити елементи поняття «стратегічна управлінська звітність»:

1) це система взаємопов'язаних показників;

2) склад звітності формують облікові та розрахункові показники, фінансові та нефінансові;

3) показники звітності повинні бути представлені у вигляді відповідних форм, затверджених до застосування внутрішніми регламентами підприємства;

4) показники звітності повинні бути представлені у форматі, зручному для сприйняття користувачем звітності;

5) зміст звітності має бути достатнім для характеристики зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, результатів його діяльності, ефективності реалізації стратегії підприємства, оптимальності вибраної стратегії;

6) це мобільна, динамічна система, яка оперативно реагує на зміну зовнішнього та внутрішнього

середовища підприємства, його стратегії та інформаційних запитів системи управління;

7) це інформаційна база для прийняття стратегічних управлінських рішень, спрямованих на підтримку конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі.

У сукупності дані елементи дають змогу визначити сутність категорії «стратегічна управлінська звітність».

Стратегічна управлінська звітність – це мобільна система взаємопов'язаних фінансових і нефінансових стратегічних показників, отриманих у процесі обліку та аналізу, представлених у вигляді сукупності форм звітності у зручному для сприйняття форматі, котрі характеризують ефективність реалізації стратегії підприємства у специфічних умовах макро- і мікросередовища, що дає змогу приймати стратегічні управлінські рішення щодо оптимізації стратегії зростання конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі та оперативно реагує на зміну стратегії підприємства та інформаційні запити системи управління [3].

Реалізація стратегії починається з визначення мети та основних принципів, якими необхідно керуватися під час її реалізації.

Так, у табл. 1 наведено основні чинники управління капіталом: залучення та розподіл ресурсів. Потім кожен із цих чинників потрібно розділити на більш конкретні напрями. Кожний із цих напрямів, своєю чергою, слід деталізувати та описати за допомогою низки параметрів, узагальнених системою управлінської звітності.

Усе це слід відобразити у вигляді матриці, де по вертикалі слідує елементи декомпозиції, а по горизонталі відображаються основні принципи та ідеологія, стан на певну дату, проміжна мета, основні критерії управління, інструменти, методологія, методи управління і задіяні структурні підрозділи. Таким чином, у матричній формі описуються всі напрями діяльності підприємства, що виступають основою формування системи звітності підприємства.

Наприклад, для стратегії управління структурою оборотного капіталу довгострокова мета може бути сформульована так: досягнення оптимальних капіталовкладень в оборотні активи для підтримки нормальної фінансової стійкості підприємства. Ключовим виступає слово «оптимальних», оскільки основною проблемою будь-якого бізнесу є заморожування в запасах зайвих фінансових ресурсів. У цьому разі для великосерійних виробництв (або підприємств, що випускають монопродукт) характерно те, що структура витрат практично не змінюється за зміни номенклатури. Тобто досить визначити ліміт залишків за кожним видом запасів і контролювати їх рівень. Зрозуміло, визначити за всіма правилами, з урахуванням технологічних розмірів партії, термінів доставки, умов договорів в частині оплати, часу на декларування та митне оформлення, оптимального завантаження транспорту тощо.

Інший підхід потрібний для виробництв, які працюють на замовлення. Якщо підприємство виробляє широкий спектр продукції, то оптимальним є визначення найбільш наближеного до оптимального (не мінімального) рівня запасів. Основні принципи, яких необхідно дотримуватися під час розроблення системи управлінської звітності у процесі реалізації стратегії управління структурою оборотного капіталу: максимізація норми прибутку та мінімізація ліквідності та комерційних ризиків.

Отже, головним об'єктом управління виступає оборотний капітал, він складається з елементів (готова продукція, сировина та матеріали, дебітор-

Таблиця 1

Напрями формування управлінської звітності в процесі реалізації стратегії

Залучення ресурсів	Розподіл ресурсів						
	Стратегія управління структурою оборотного капіталу	Стратегія управління грошовими коштами	Стратегія управління власним капіталом та прибутком	Стратегія оптимізації витрат	Податкова стратегія	Інвестиційна стратегія	Стратегія підвищення якості управлінських рішень
Управління структурою позикового капіталу	Управління оборотним капіталом та його джерелами	Перспективне і операційне управління грошовими коштами та їхніми еквівалентами	Управління розподілом прибутку та дивідендів	Управління внутрішніми резервами	Розроблення облікової і податкової політики	Управління виробничими потужностями	Перехід від реактивної форми управління до управління на основі аналізу та прогнозів
Залучення фінансових ресурсів	Управління структурою виробничого оборотного капіталу	Управління фінансуванням виробництва	Управління структурою капіталу	Управління витратами	Використання офшорних і вільних економічних зон	Управління вільним капіталом	Розроблення корпоративних стандартів
Вихід на фондовий ринок	Управління співвідношенням необоротних та оборотного капіталів	Управління резервами забезпечення ліквідності	Управління економічною безпекою	Контроль резервів і витрат	Визначення методології обліку	Управління інтелектуальними інвестиціями	Управління якістю звітності

Таблиця 2

Формат стратегічної управлінської звітності «Бізнес-план розвитку підприємства «Еверест», тис грн.

Показник	Факт	Прогноз на три роки			
	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	
Реалізація продукції	265000	295000	325000	350000	
у т.ч.					
існуючий асортимент	265000	275000	285000	300000	
новий асортимент	0	20000	40000	50000	
Реалізація послуг	9000	12000	15000	19000	
у т.ч.					
існуючий перелік	9000	10000	12000	15000	
новий перелік	0	2000	3000	4000	
Разом обсяг реалізації	274000	307000	340000	369000	
Середня націнка на продукцію	28%	30%	32%	34%	
Середня націнка на послуги	30%	32%	32%	35%	
Валовий дохід продукції	57969	68077	78788	88806	
Валовий дохід послуг	2077	2909	3636	4926	
Разом валовий дохід	60046	70986	82424	93732	
Комерційні витрати	34000	36000	40000	43000	
Прибуток від реалізації	26046	34986	42424	50732	
Управлінські витрати	9000	9500	10500	12000	
Прибуток діяльності	17046	25486	31924	38732	
Проценти за кредит	10500	6500	4000	2000	
Інші доходи та витрати	1500	1000	2000	1500	
Прибуток до оподаткування	8046	19986	29924	38232	
Податок на прибуток	1448	3597	5386	6882	
Чистий прибуток	6598	16389	24538	31350	
Рентабельність бізнесу	2,41%	5,34%	7,22%	8,50%	
Рівень операційних витрат	15,70%	14,80%	14,90%	14,90%	

ська заборгованість, грошові кошти) і розглядається в кореляції з джерелами. Далі стратегія відбивається у вигляді матриці, де по вертикалі слідує елементи декомпозиції:

- стратегія управління оборотним капіталом і джерелами фінансування оборотного капіталу;
- стратегія управління структурою виробничого оборотного капіталу;
- стратегія управління співвідношенням необоротних та оборотного капіталів.

Під формою стратегічної управлінської звітності мається на увазі сегмент системи взаємопов'язаних фінансових і нефінансових стратегічних показників, отриманих у процесі обліку та аналізу, представлених у відповідному форматі, зручному для сприйняття та оцінки стану конкретного об'єкта стратегічного управління або групи взаємозалежних об'єктів. Форма звітності може складатися з одного і більше розділів [2]. Розділ форми стратегічної управлінської звітності – це система взаємопов'язаних показників,

що характеризують окремих бік об'єкта стратегічного управління.

Формат стратегічної управлінської звітності – це спосіб розташування показників звітності, що дає змогу більш оперативно та економічно задовольняти потреби внутрішніх користувачів в інформації про стан об'єктів стратегічного управління. Основною метою стратегічної управлінської звітності є інформаційне забезпечення керівництва підприємства з питань вироблення стратегії зростання конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі та її оптимізації за зміни умов макро- та мікросередовища.

Стратегічна управлінська звітність трансформує стратегічні цілі розвитку в показники фінансово-економічної діяльності підприємства на прогнозований період, а також служить основою для розроблення бюджетів підприємства у цілому та його підрозділів на рік.

Основною формою стратегічної управлінської звітності виступає бізнес-план. Зазвичай бізнес-плани складають на термін від трьох до п'яти років, зустрічаються варіанти і на термін до десяти років. Головні критерії вибору періоду формування бізнес-плану – поточна ситуація на ринку і положення підприємства. Бізнес-план підприємства «Еверест» на трирічний період представлено в табл. 2.

Висновки. Отже, у процесі реалізації стратегічних цілей підприємства за допомогою стратегічної управлінської звітності вирішуються такі завдання: здійснюється поточний контроль над станом макро- та мікросередовища функціонування підприємства, результатів діяльності підприємства у цілому та його окремих сегментів; відбувається перетворення інформаційних потоків на систему взаємопов'язаних показників; налагоджується інформаційна підтримка процесу прийняття стратегічних управлінських рішень щодо оптимізації стратегії зростання

конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі; відбувається коригування стратегії підприємства шляхом внесення змін до системи ключових показників стратегічного планування і бюджетування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бандура З.Л., Шевчук В.Р., Семенюк Л.В. Облік і аналіз в системі стратегічного управління підприємством : монографія. Львів : ЛНУ, 2016. 247 с.
2. Гладій І.О. Управлінська звітність підприємства: принципи формування. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 604–609.
3. Дисциплінарна матриця управлінської звітності : монографія / В.В. Сопко та ін. Київ : КНТЕУ, 2016. 455 с.
4. Каплан Р., Нортон Д. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей. Москва : Олимп-Бизнес, 2004. 416 с.

REFERENCES:

1. Bandura Z.L., Shevchuk V.R., Semeniuk L.V. (2016). *Oblik i analiz v systemi stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom: monohrafiia* [Accounting and analysis in the system of strategic management of the enterprise: a monograph]. Lviv: LNU, 247 p. [in Ukrainian]
2. Hladii I.O. (2018). *Upravlinska zvitnist pidpriemstva: pryncypy formuvannia* [Management reporting of the enterprise: principles of formation]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 23, pp. 604–609. [in Ukrainian]
3. Sopko V.V., Benko M.M., Honcharenko O.M., Zyma Yu.P., Korol S.Ia., Fomina O.V. ta in. (2016). *Dystsyplinarna matrytsia upravlinskoj zvitnosti: monohrafiia* [Disciplinary matrix of management reporting: a monograph]. Kyiv: KNTEU, 455 p. [in Ukrainian]
4. Kaplan R., Norton D. (2004). *Organizatsiya, oriyentirovannaya na strategiyu. Kak v novoy biznes-srede preuspevayut organizatsii, primenyayushchiye sbalansirovannuyu sistemu pokazateley* [Strategy oriented organization. How organizations using a balanced scorecard are doing well in the new business environment]. Moskva: Olimp – Biznes, p. 416. [in Russian]

*Стаття надійшла до редакції 27.04.2020.
The article was received 27 April 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-17

УДК 658.14

Ковальчук Т.М.

доктор економічних наук,
завідувач кафедри обліку, аналізу і аудиту
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6951-6609>
E-mail: t.kovalchuk@chnu.edu.ua

Вергун А.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7521-3241>
E-mail: a.vergun@chnu.edu.ua

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Результати аналізу фінансового стану підприємств формують інформаційну основу для прийняття рішень стосовно структури капіталу з позиції його оптимізації та стосовно вкладання ресурсів з позиції їх ефективності. Важливими є дані як ретроспективного, так і перспективного аналізу фінансового стану підприємства, що визначають його здатність функціонувати у зовнішньому середовищі, ідентифікувати та реалізувати свій потенціал у діловому співробітництві, забезпечувати задоволення економічних інтересів підприємства та його партнерів стосовно фінансових та інших відносин. Проте сьогодні якість інформаційного забезпечення може бути досягнута лише за умови аналізу як показників конкретного господарюючого суб'єкта, так і показників усієї галузі, в якій він функціонує.

Ключові слова: аналіз фінансового стану, ділова активність, ліквідність, фінансова стійкість, рентабельність.

Ковальчук Т.М., Вергун А.И. АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ВИДАМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Результаты анализа финансового состояния предприятий формируют информационную основу для принятия решений касательно структуры капитала с позиции его оптимизации и касательно вложения ресурсов с позиции их эффективности. Важными являются данные как ретроспективного, так и перспективного анализа финансового состояния предприятия, определяющие его способность функционировать во внешней среде, идентифицировать и реализовывать свой потенциал в деловом сотрудничестве, обеспечивать удовлетворение экономических интересов предприятия и его партнеров касательно финансовых и других отношений. Однако сегодня качество информационного обеспечения может быть достигнуто только при условии анализа как показателей конкретного хозяйствующего субъекта, так и показателей всей отрасли, в которой он функционирует.

Ключевые слова: анализ финансового состояния, деловая активность, ликвидность, финансовая устойчивость, рентабельность.

Kovalchuk Tetyana, Verhun Andrij. ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES BY TYPE OF ECONOMIC ACTIVITY

The results of the analysis of the financial condition of enterprises form an information basis for decision-making on the structure of capital from the standpoint of its optimization and on the investment of resources from the standpoint of their efficiency. Important are the data of both retrospective and long-term analysis of the financial condition of the enterprise, which determine its ability to function in the external environment, identify and realize its potential in business cooperation, ensure the economic interests of the enterprise and its partners in financial and other relations. However, for today the quality of information support can be achieved only by analyzing the performance of a particular business entity as well as the performance of the entire industry in which it operates. Applying the methodology of financial analysis of enterprises to process an array of statistical data by industry, you can make an "average" assessment of the financial condition of enterprises by type of economic activity. Comparing the financial condition of the "average enterprise" with the financial condition of an individual enterprise will help to understand the place of the latter in the industry. In particular, the results of the analysis of indicators in such sectors of Ukraine's economy as agriculture, industry and construction will provide a comparative basis for the respective enterprises. The analysis of business activity reflects the efficiency of using its economic assets in the context of the efficient use of resources in the industry. Liquidity and financial stability provide an understanding of the current and future level of solvency of the enterprise given the state of the industry. Profitability indicators allow the company to assess its competitive position in the industry. In addition, a comparative analysis of the effectiveness of investments in different industries is important for the investor. Therefore, the analysis of the financial condition of enterprises of certain sectors of the economy of Ukraine makes it possible to make a preliminary assessment of alternative investment options from the standpoint of financial security and efficiency.

Keywords: analysis of financial condition, business activity, liquidity, financial stability, profitability.

Постановка проблеми. Часто для прийняття виважених управлінських рішень особам, що приймають рішення, необхідно розуміння ситуації в галузі, в якій працює підприємство, а часом, наприклад для інвестора, також в інших галузях. Найбільш узагальнену картину про діяльність господарюючих суб'єктів отримують за результатами аналізу їх фінансового стану. Застосовуючи методологію фінансового аналізу діяльності підприємств для опрацювання масиву статистичних даних по галузях,

можемо надати «усереднену» оцінку фінансового стану підприємств за видами економічної діяльності. Порівняння фінансового стану «усередненого підприємства» з фінансовим станом окремо взятого підприємства дасть змогу зрозуміти місце останнього в галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань аналізу фінансового стану підприємств присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, Л.А. Бернштейн [1],

Е. Хелферт [7] зробили значний внесок у методологію формування фінансової звітності та аналізу на її основі фінансового стану компаній; Л.А. Лахтіонова [4] розробила підходи до розвитку методик аналізу фінансової стійкості господарюючих суб'єктів; Ю.С. Цал-Цалко [8] систематизував методики комплексного аналізу фінансового стану за даними фінансової звітності вітчизняних підприємств. Серед вітчизняних досліджень [3; 4] значна увага приділяється питанням адаптації фінансового аналізу до змін бухгалтерської звітності та вдосконалення окремих методичних підходів до аналізу фінансового стану. Проте, незважаючи на значні напрацювання у напрямі вдосконалення методик аналізу фінансового стану підприємства, недостатньо уваги приділено практичним аспектам порівняльного аналізу показників фінансового стану підприємств у галузях економіки України.

Метою статті є формування інформаційної бази для прийняття управлінських рішень на основі аналізу фінансового стану підприємств за видами економічної діяльності. Детальніший аналіз фінансового стану проводився щодо сільського, лісового та рибного господарства, а також промисловості й будівництва.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Дослідження проводилось на основі методології фінансового аналізу, з використанням коефіцієнтного, вертикально-структурного та горизонтального аналізу. Об'єктами аналізу були майно підприємств, джерела їх утворення, фінансова стійкість, ліквідність та ділова активність. Розрахунки проведено за даними джерел [1; 2].

Структурний аналіз майна по всіх галузях дав змогу констатувати значне зростання вартості майна у 2016 році (23,76%) та незначне зменшення у 2017 році. Проте останнє відбулося за рахунок зменшення вартості оборотних активів (на 121 999,1 млн. грн., або на 2,11%), а саме за рахунок зменшення дебіторської заборгованості (на 486 383,2 млн. грн., або 12,3%). З огляду на те, що дохід за цей же період збільшився на 12,74% (52 836 млн. грн.), таке зменшення дебіторської заборгованості слід оцінювати позитивно. Проте, незважаючи на це, частка дебіторської заборгованості в оборотних активах залишається досить значною, а саме більше 60%. До позитиву слід також віднести скорочення частки необоротних активів, яка наблизилась до 42–43%, що свідчить про підвищення мобільності та ліквідності активів.

Дещо схожа ситуація спостерігається у сільському господарстві. За збільшення вартості майна у 2016 році на 124% у 2017 році мало місце її скорочення на 40,7%. При цьому це скорочення також відбулося за рахунок зменшення дебіторської заборгованості (на 66,5%) й на фоні зростання доходу (на 12,74%). Проте структура майна в сільському господарстві більш ліквідна, що обумовлено особливостями галузі (частка оборотних активів за досліджуваний період перебувала в діапазоні від 70% до 85,78%).

Трохи відмінна ситуація спостерігається в промисловості, де мало місце рівномірне зростання вартості майна у 2016–2017 роках на 18% та 12% відповідно. Зростали як необоротні, так і оборотні активи, при цьому частка оборотних активів у 2017 році наблизилась до 57%, що також позитивно позначилось на ліквідності активів. Проте в промисловості зафіксована одна з найбільших часток дебіторської заборгованості в оборотних активах, а саме більше 65%, що є негативним фактором ліквідності.

У будівництві найбільший темп росту майна спостерігався у 2017 році. Зростали як необоротні так й оборотні активи (за винятком 2016 року) зі значною перевагою останніх. У структурі майна на кінець 2017 року більше 68% належить оборотним активам.

У структурі джерел утворення майна за всіма підприємствами велику частку, а саме більше 75%, становлять джерела залучених засобів. При цьому серед залучених джерел майже 40% припадає на кредиторську заборгованість. Загалом це свідчить про значні фінансові ризики для підприємств.

У сільському господарстві у 2017 році спостерігалась позитивна динаміка, в результаті якої співвідношення залучених та власних джерел наблизилось до оптимального, а саме 1:1. Частка власних джерел засобів склала 47,9%. Якщо у 2016 році сума джерел зростала за рахунок залучених, то у 2017 році – за рахунок власних.

У промисловості спостерігалась негативна тенденція зниження протягом досліджуваного періоду частки власних джерел. На кінець 2017 року вона становила критичні для фінансової стійкості 17,5%. В результаті формування такої структури джерел з'явився величезний дефіцит власних оборотних засобів, що свідчить про значні не лише фінансові, але й операційні ризики. Основним негативним фактором, що вплинув на фінансову стійкість, було збільшення кредиторської заборгованості.

Проте ще гірша ситуація з фінансовою стійкістю спостерігалась у будівництві. Тут власний капітал мав негативні значення за рахунок значних сум непокритого збитку. Відповідно, також мав місце значний дефіцит власних оборотних засобів, майно підприємств формувалось за рахунок залучених джерел.

Загалом по всіх галузях протягом досліджуваного періоду поточна та швидка ліквідність перебувала на рівні мінімально допустимих значень, проте значення абсолютної ліквідності були вдвічі меншими за нормативні. Протягом досліджуваного періоду мало місце незначне, але стійке зниження за більшістю основних показників ліквідності.

Загалом така ситуація з ліквідністю характерна для промисловості та будівництва. Вищий рівень ліквідності спостерігався лише у сільському господарстві, де показники поточної та швидкої ліквідності були вище мінімальних нормативних значень. Проте проблемною залишається абсолютна ліквідність, значення якої у 4–5 разів нижче нормативного.

Низький рівень абсолютної ліквідності за всіма галузями свідчить про проблеми з платоспроможністю підприємств, що відобразилось у відзначеному вище високому рівні заборгованості. Позитивним фактом є високий рівень мобільності активів, що характеризується високим показником частки оборотних активів у загальній сумі активів, проте зворотнім боком є це відсутність суттєвих капітальних інвестицій.

Аналізуючи стан фінансової стійкості в усіх галузях загалом, маємо відзначити значний дефіцит нормальних джерел покриття запасів. На кінець 2017 року він склав 888 777,1 млн. грн. Така ситуація характеризується нестійким фінансовим станом.

Проте в розрізі галузей ця ситуація дещо зміниться. Так, у сільському господарстві позитивне значення протягом усього досліджуваного періоду мав показник власних оборотних засобів та довгострокових джерел формування запасів, що відповідає нормальній фінансовій стійкості.

Натомість у промисловості та будівництві мав місце нестійкий фінансовий стан, що характеризу-

ється нестачею загального розміру основних джерел формування запасів. При цьому як у промисловості, так і в будівництві з кожним роком цей дефіцит тільки зростає.

Результати коефіцієнтного методу підтверджують зроблені вище висновки: щодо узагальнюючих даних за всіма галузями відзначаються дуже низький рівень автономії та велика фінансова залежність підприємств. Співвідношення позикового й власного капіталу втричі перевищує рекомендоване допустиме значення.

Наближені до нормальних значень тільки коефіцієнти фінансової стійкості у сільському господарстві. Значення коефіцієнта фінансової автономії на кінець 2017 року лише незначно нижче рекомендованого.

У промисловості та будівництві значення практично всіх розрахованих показників фінансової стійкості далекі від оптимальних. У промисловості, наприклад, на кінець 2017 року позиковий капітал у 4,7 рази перевищує власний. У будівництві розрахункові відносні показники взагалі втрачає сенс через від'ємне значення власного капіталу.

Як ліквідність, так і фінансова стійкість значною мірою визначається ефективністю використання ресурсів. У 2017 році сумарна величина доходу за всіма галузями зросла порівняно з 2016 роком на 23,57%, склавши 8 312 271,9 млн. грн. При цьому сумарні середні залишки оборотних активів зросли меншим темпом, а саме на 15,61%, склавши 771 107,35 млн. грн. В результаті цього збільшились показники оборотності як усіх активів, так і окремих їх складових частин. Середня тривалість обігу оборотних активів скоротилась на 17,3 днів, запасів та дебіторської заборгованості – на 0,13 дня та 12,76 днів відповідно.

У сільському господарстві також мало місце зростання доходу, а саме на 12,74%. Проте цей показник перебуває в межах інфляції 2017 року (індекс інфляції становить 13,7% [2]). Враховуючи те, що середні залишки оборотних активів зросли лише на 6,79%, можемо говорити про певне скорочення. У будь-якому разі через перевищення темпів росту доходу тривалість обігу оборотних активів скоротилась на 42,59 днів, що загалом привело до відносного вивільнення коштів з обігу на суму 54 559,82 млн. грн. На 62,38 днів скоротилась також тривалість обігу дебіторської заборгованості, але збільшилась тривалість обігу запасів (на 20,9 днів).

У промисловості зростання доходу було співставним зростанню середніх залишків оборотних активів (22,16% та 21,31% відповідно). В результаті цього тривалість обігу оборотних активів скоротилась лише на 1,47 днів. Незначно також пришвидшилась оборотність запасів та сповільнилась оборотність дебіторської заборгованості. За рахунок цього з обігу вивільнилось 11 552,03 млн. грн.

Найбільше зростання рівня ділової активності відзначено у будівництві. Тут доходи підприємств зросли на 30,69%, а середні залишки оборотних активів – лише на 9,59%. При цьому тривалість обігу оборотних активів зменшилась на 69,18 днів. В результаті цього з обігу вивільнилось 44 822,69 млн. грн. Слід також відзначити значне пришвидшення оборотності дебіторської заборгованості та запасів.

Серед усіх активів найбільш важливими стратегічно є виробничі, тому важливим критерієм ефективності використання ресурсів є рентабельність операційних (виробничих) активів, модель якої можна представити у такому вигляді:

$$\text{Рентабельність операційних активів} = \frac{\text{Рентабельність продажів}}{\frac{1}{\text{Фондовіддача}} + \frac{1}{\text{Оборотність матеріальних оборотних засобів}}}$$

Сумарна середня вартість виробничих активів по всіх підприємствах зросла на 2% та 23,3% щодо основних засобів та матеріальних оборотних засобів відповідно. Рентабельність операційних (виробничих) активів у 2017 році порівняно з 2016 роком зросла втричі, склавши 5,98%. При цьому за рахунок зростання прибутку на одну гривню реалізації на 0,02 млн. грн. рентабельність зросла на 3,3%, за рахунок збільшення фондовіддачі на 0,524 рентабельність зросла на 0,7%, а за рахунок пришвидшення оборотності матеріальних оборотних засобів на 0,017 рентабельність збільшилась на 0,0044%.

У сільському господарстві рентабельність операційних активів також збільшилась, проте відбулося це виключно за рахунок рентабельності продажів (а саме через зростання прибутку). Фондовіддача та оборотність матеріальних оборотних засобів зменшились, що вплинуло на зменшення рентабельності операційних активів на 0,44% та 0,45% відповідно.

У промисловості ж спостерігалась зворотна ситуація: фондовіддача та оборотність матеріальних оборотних засобів зросли, проте їхній вплив був недостатнім, оскільки зменшилась рентабельність продажу, що загалом призвело до зменшення рентабельності операційних активів на 1,5%. Таким чином, у промисловості ефективність використання виробничих засобів зросла, проте негативно впливали інші витрати та ціновий фактор.

Аналогічна ситуація спостерігається у будівництві: за зростання доходу на 30,7% прибуток зменшився на 22,2%, але віддача основних засобів та матеріальних оборотних засобів зросла. В результаті цього через негативний вплив рентабельності продажів рентабельність операційних активів зменшилась на 6,4%.

Таким чином, загальне збільшення рентабельності операційних активів у 2017 році відзначається тільки у сільському господарстві (хоча при цьому дещо зменшилась оборотність виробничих активів). Натомість у промисловості та будівництві за збільшення оборотності виробничих активів рентабельність виробничих активів знизилась у результаті негативного впливу інших витрат та фактору цін.

Іншим важливим критерієм ефективності діяльності, поширеним у світовій аналітичній практиці, є рентабельність власного капіталу. Цей показник зазвичай представляють як трифакторну мультиплікативну модель:

$$\text{Рентабельність власного капіталу} = \text{Рпр} \cdot \text{Р/в} \cdot \text{Кфз},$$

де Рпр – рентабельність продажів; Р/в – ресурсовіддача; Кфз – коефіцієнт фінансової залежності.

Узагальнений показник рентабельності власного капіталу для всіх галузей у 2017 році збільшився, склавши 0,0688 (6,88%). Вплив часткових факторів при цьому розподілився таким чином:

$$\text{Вплив Рпр} = 0,0203 \cdot 0,7447 \cdot 3,8157 - 0,0044 \cdot 0,7447 \cdot 3,8157 = 0,0451$$

$$\text{Вплив Р/в} = 0,0203 \cdot 0,8332 \cdot 3,8157 - 0,0203 \cdot 0,7447 \cdot 3,8157 = 0,0069$$

$$\text{Вплив Кфз} = 0,0203 \cdot 0,8332 \cdot 4,0686 - 0,0203 \cdot 0,8332 \cdot 3,8157 = 0,0043$$

Отже, на збільшення рентабельності власного капіталу вплинули зростання ефективності використання активів та збільшення фінансового ризику.

$$\text{Вплив } P_p = 0,0440 * 0,3732 * 3,4485 - 0,0310 * 0,3732 * 3,4485 = 0,0167$$

$$\text{Вплив } P/v = 0,0440 * 0,3819 * 3,4485 - 0,0440 * 0,3732 * 3,4485 = 0,0013$$

$$\text{Вплив } K_{фз} = 0,0440 * 0,3819 * 3,0395 - 0,0440 * 0,3819 * 3,4485 = -0,0069$$

Негативний вплив зміни коефіцієнта фінансової незалежності має також позитивний аспект, а саме зміцнення фінансової стійкості.

$$\text{Вплив } P_p = 0,0486 * 0,9105 * 5,1163 - 0,0606 * 0,9105 * 5,1163 = -0,0556$$

$$\text{Вплив } P/v = 0,0486 * 0,9649 * 5,1163 - 0,0486 * 0,9105 * 5,1163 = 0,0135$$

$$\text{Вплив } K_{фз} = 0,0486 * 0,9649 * 5,5122 - 0,0486 * 0,9649 * 5,1163 = 0,0186$$

Як щодо рентабельності операційних активів, негативний вплив тут спричинила тільки рентабельність продажів.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного аналізу підприємств за видами економічної діяльності (без урахування банків), маємо відзначити такі позитивні зміни, як зростання сукупних активів у 2016 році, зменшення протягом двох років дебіторської заборгованості та збільшення мобільності активів за рахунок збільшення частки оборотних активів. Проте у 2017 році спостерігалось зменшення сукупних активів, а частка дебіторської заборгованості все ще залишається великою. В структурі джерел утворення майна частка джерел залучених засобів на рівні більше 75% свідчить про значні фінансові ризики для підприємств.

Підприємства переважно є ліквідними, проте протягом досліджуваного періоду мало місце незначне, але стійке зниження за більшістю основних показників ліквідності. Найвищий рівень ліквідності спостерігався лише у сільському господарстві. Низький рівень абсолютної ліквідності за всіма галузями свідчить про проблеми з платоспроможністю підприємств. Позитивним фактом є високий рівень мобільності активів, що характеризується високим показником частки оборотних активів у загальній сумі активів, проте зворотній бік – це відсутність суттєвих капітальних інвестицій.

У підприємств промисловості та будівництва мав місце нестійкий фінансовий стан, який демонструє тенденцію до погіршення. Відзначаються дуже низький рівень автономії та велика фінансова залежність підприємств.

За всіма досліджуваними галузями спостерігається підвищення рівня ділової активності, що привело до значних сум вивільнених з обігу коштів. Найбільше зростання рівня відзначено у будівництві, де відбулося значне пришвидшення оборотності дебіторської заборгованості та запасів.

За узагальненими показниками підприємств усіх видів діяльності зростає ефективність використання операційних (виробничих) активів. Проте незначне зниження відзначається у промисловості та будівництві.

Збільшення рентабельності операційних активів у 2017 році відзначається у сільському господарстві, хоча при цьому дещо зменшилась оборотність виробничих активів. Натомість у промисловості та будівництві за збільшення оборотності виробничих акти-

вів рентабельність виробничих активів знизилась у результаті негативного впливу інших витрат та фактору цін.

У сільському господарстві цей показник теж збільшився (на 1%), проте мав місце негативний вплив. Результати факторного аналізу:

У промисловості спостерігалось зниження рентабельності власного капіталу. Вплив факторів представлений таким чином:

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бернштейн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация. Москва : Финансы и статистика, 2003. 624 с.
2. Гудзь Т.П. Матричний аналіз фінансової рівноваги підприємства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2016. № 4(76). С. 149–157.
3. Івченко Л.В., Федорченко О.Є. Аналіз фінансового стану підприємств: інформаційне та методичне забезпечення. *Фінанси, облік і аудит*. 2015. Вип. 1(25). С. 197–210.
4. Ляхтіонова Л.А. Аналіз фінансової стійкості суб'єктів підприємницької діяльності : монографія. Київ : Знання України, 2013. 1091 с.
5. Мінфін : сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2017> (дата звернення: 08.05.2020).
6. Діяльність підприємств : статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm (дата звернення: 08.05.2020).
7. Хелферт Э. Техника финансового анализа. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 640 с.
8. Цал-Цалко Ю.С. Финансовый анализ : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 566 с.

REFERENCES:

1. Bernstajn L.A. (2003). *Analiz finansovoy otchetnosti: teoriya, praktika i interpretatsiya* [Analysis of financial statements: theory, practice and interpretation]. Moskva: Finansy i statistika, 624 p. [in Russian]
2. Gudzy T.P. (2016). *Matrychnyj analiz finansovoy bilnovagy pidpryyemstva* [Matrix analysis of the financial balance of the enterprise]. *Naukovyj visnyk Poltavskogo universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 4(76), pp. 149–157. [in Ukrainian]
3. Ivchenko L.V., Fedorchenko O.Ye. (2015). *Analiz finansovogo stanu pidpryyemstv: informatsijne ta metodychne zabezpechennya* [Analysis of the financial condition of enterprises: information and methodological support]. *Finansy, oblik i audyt*, vol. 1(25), pp. 197–210. [in Ukrainian]
4. Laxtionova L.A. (2013). *Analiz finansovoyi stijkosti subyektiv pidpryyemnyczkoyi diyalnosti: monografiya* [Analysis of financial stability of business entities]. Kyiv: Znannya Ukrainy, 1091 p. [in Ukrainian]
5. Sajt Minfin. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2017> (accessed May 08, 2020).
6. *Statystychnyj zbiryk "Diyalnist pidpryyemstv"*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm (accessed May 08, 2020).
7. Khelfert E. (2003). *Tekhnika finansovogo analiza* [Techniques of Financial Analysis]. Spb.: Piter, 640 p. [in Russian]
8. Czal-Czalko Yu.S. (2008). *Finansovyy analiz: pidruchnyk* [Financial Analysis]. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury, 566 p. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 13.05.2020.
The article was received 13 May 2020.

СЕКЦІЯ 8 МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-38-18

УДК 338.5:640.4:004

Кобець В.М.

*доктор економічних наук,
професор кафедри інформатики, програмної інженерії
та економічної кібернетики
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4386-4103>
E-mail: kobetz@ukr.net*

Іванов В.В.

*студент
Херсонського державного університету*

Михайлова В.О.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри інформатики, програмної інженерії
та економічної кібернетики
Херсонського державного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2224-1561>*

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЦІНОУТВОРЕННЯ ДЛЯ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ КОМПЛЕКСІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджується інструментарій інформаційних систем розподілу подорожей для прийняття рішень щодо ціноутворення готельно-ресторанного комплексу (ГРК), метою якого є використання відкритих даних для формування оптимальної ціни готельних номерів. Під час розроблення програми туру враховується множина чинників (маршрут подорожі, перелік туристичних компаній-партнерів, перелік та склад послуг, що надаються під час туру, діапазон розважальних заходів тощо), розроблених для туристів за допомогою інформаційних систем Sabre, AMADEUS, Galileo, Worldspan. Змодельовавши ціноутворення за допомогою програмного інструменту RStudio для готельно-ресторанних комплексів із використанням відкритих даних системи Booking і g.port, було одержано, що якісніший прогноз щодо ціноутворення для ГРК Залізного Порту дає змогу виконати ресурс g.port, який користується більшою популярністю в даному сегменті ринку за рахунок привабливіших фінансових умов для власників ГРК. Велика диференціація цін на Booking погіршує якість прогнозу ціни. Коефіцієнт детермінації під час формування ціни на Booking дорівнює 33%, тоді як на g.port – 71%. Серед основних чинників впливу, що є статистично значимими, виявлено відстань до моря, зручності в номері і наявність басейну. Спрогнозовано середню ціну номеру з кухнею і без кухні та довірчий інтервал для прогнозованої ціни на основі відкритих даних для Booking і g.port. Підготовлено рекомендації щодо формування ціноутворення з урахуванням статистично значущих чинників впливу.

Ключові слова: готельно-ресторанний комплекс, інформаційна система, множинна регресія, дескриптивна статистика.

Кобець В.М., Иванов В.В., Михайлова В.О. ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИКИ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННЫХ КОМПЛЕКСОВ СРЕДСТВАМИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье исследуется инструментальный информационный систем распределения путевок для принятия решений по ценообразованию готельно-ресторанного комплекса (ОРК), целью которого является использование открытых данных для формирования оптимальной цены гостиничных номеров. При разработке программы тура учитывается множество факторов (маршрут путешествия, перечень туристических компаний-партнеров, перечень и состав услуг во время тура, диапазон развлекательных мероприятий и т. п.), разработанных для туристов с помощью информационных систем Sabre, AMADEUS, Galileo, Worldspan. Смоделировав ценообразование с помощью программного инструмента RStudio для гостинично-ресторанных комплексов с использованием открытых данных системы Booking и g.port, получено, что качественный прогноз по ценообразованию для ОРК Железного Порты позволяет выполнить ресурс g.port, который пользуется большей популярностью в данном сегменте рынка за счет привлекательных финансовых условий для владельцев ОРК. Большая дифференциация цен на Booking ухудшает качество прогноза цены. Коэффициент детерминации при формировании цены на Booking равен 33%, тогда как на g.port – 71%. Среди статистически значимых факторов влияния определены расстояние к морю, удобства в номере и наличие бассейна. Спрогнозирована средняя цена номера с кухней и без кухни и доверительный интервал для прогнозной цены на основе открытых данных для Booking и g.port. Подготовлены рекомендации по формированию ценообразования с учетом статистически значимых факторов влияния.

Ключевые слова: гостинично-ресторанный комплекс, информационная система, множественная регрессия, дескриптивная статистика.

Kobets Vitaliy, Ivanov Vsevolod, Myhaylova Valentyna. PRICE POLICY FORMATION FOR HOTEL AND RESTAURANT COMPLEXES USING INFORMATION TECHNOLOGY

The paper explores the tools of travel distribution information systems for decision-making concerning pricing of hotel and restaurant complex (HRC), the purpose of which is to use open data to form the optimal price of hotel rooms. The development of the tour program takes into account many factors (travel route, list of partner travel companies, list and composition of services provided during the tour,

range of entertainment activities, etc.) developed for tourists using such information as systems Saber, AMADEUS, Galileo, Worldspan. By modeling pricing through the means of RStudio software tool for hotel and restaurant complexes using the open data of the Booking and g.port system, it was obtained that a better pricing forecast for the Zaliznyy Port HRC allows the resource g.port, which is more popular in this market segment due to more attractive financial conditions for the owners of HRC. Substantial price differentiation on Booking worsens the quality of the price forecasting. The coefficient of determination for pricing model on Booking is 33%, while on g.port is 71%. Among the main influencing factors that are statistically significant are the distance to the sea, the comfort of the room and the availability of a swimming pool. Estimated average room price with and without kitchen and confidence interval for the forecast price based on open data for Booking and g.port. Prepared recommendations for the formation of pricing taking into account statistically significant factors. Price of vacation package will decrease on 1,34 UAH if at the distance to the sea increase on 1 meter. Price of vacation package will increase on 1641 UAH if there are conditions in the room. Dummy variable (the presence of a swimming pool) will increase on about 966 UAH if hotel includes swimming pool. Average room price will be 9,537 UAH for a room with a kitchen and 6,228 UAH for a room without a kitchen. With a probability of 95% price confidence interval will vary from 7750 UAH up to 11636 UAH for g.port for a room with a kitchen and from 4979 UAH up to 7792 UAH for a room without a kitchen. Using Booking.com Analytics or other open data, we can access big data that reflect sales level in the hotel. This data can help to form the optimal price per room.

Keywords: hotel and restaurant complex, information system, multiple regression, descriptive statistics.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринкової економіки все актуальнішою стає проблема інформаційного забезпечення, особливо для підприємств готельно-ресторанного бізнесу. В останні роки на ринку готельних послуг можна спостерігати високий рівень конкуренції, розмаїття видів основних і додаткових послуг та підвищення рівня обслуговування. Зростання складності управління, необхідність уведення контролю над усіма видами діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу зумовлюють необхідність впровадження інформаційних систем, за допомогою яких здійснюються фінансово-облікова і господарська діяльність, прискорюється процес продажу пакетів послуг споживачам. Незалежно від розміру підприємства готельно-ресторанного бізнесу, його категорії, кількості місць, його номерного фонду та місця розташування процес автоматизації та інформатизації стає питанням збереження конкурентоспроможності ГРК. Організувати роботу ГРК як складної системи організації та управління відповідно до сучасних умов розвитку господарства та до світових вимог можна за допомогою впровадження та використання сучасних інформаційних систем [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливості, які дає застосування і впровадження інформаційних комп'ютерних систем і технологій, допомагають менеджерам знизити ризики і невизначеність у їхній роботі та відіграють головну роль у бізнесі.

Щоб досягти цієї мети, необхідно збудувати інформаційну систему за такими ознаками [2]:

- доступність системи для кожного споживача з будь-якого місця у будь-який час;
- доступність будь-якого об'єкта інформації для необмеженої кількості споживачів одночасно;
- гнучкість та масштабованість програм для здійснення переходу до інформаційної мереживної архітектури.

Готельно-ресторанні комплекси використовують не тільки традиційні інформаційні системи (Global Distribution System), а й системи автоматизованого управління готелями.

Успішність та ефективність роботи провідних світових готельно-ресторанних комплексів, їх прагнення підвищити стандарти якості обслуговування, урізноманітнювати й оновлювати перелік послуг, знизити вартість і собівартість послуг, інтегрувати зусилля персоналу зумовлені насамперед впровадженням новітніх комп'ютерних інформаційних систем і технологій [3].

Таким чином, за допомогою Booking.com Analytics ми можемо отримати доступ до великих даних, що відображають стан продажу в готелі. Використання цих даних може допомогти у формуванні оптимальної ціни для кімнати [4].

Систематичний аналіз діяльності ГРК, проведений із використанням інформаційних систем із технологій, дає змогу якісно, швидко і персоналізовано аналізувати результати діяльності окремих підрозділів або підприємства у цілому [5].

Реклама, зокрема в Інтернет-сегменті, сприяє розширенню цільової аудиторії ГРК, тому з кожним днем з'являється все більше сайтів, які рекламують готелі і через які можна забронювати місця, але не всі вони надають правдиву інформацію, а існують і такі, що створені для шахрайства. Але серед них є й багато якісних і надійних сервісів, які полегшують потенційним клієнтам вибір місць для відпочинку, бізнес-справ або для ночівлі. Серед цих сервісів потужні позиції займає Booking.com.

У Booking.com є дуже корисний інструмент для готельєрів – Booking.com Analytics [6], який був запущений у 2016 р., щоб допомогти менеджерам готелю проаналізувати статистику бронювання і продажів. Система підтримує мультимовний інтерфейс.

Booking.com Analytics включає у себе такі розділи:

– **Analytics Dashboard** – об'єднує дані для перевірки продуктивності включно з кількістю ночей бронювання за категоріями номерів, доходами номерів (загальна сума, що сплачується гостями) і середньодобовою.

– **Pace Report** – дає змогу порівнювати обсяги продажів у Booking.com з однаковими періодами минулого року, а також порівнювати власні продажі з множинами даних конкурентів.

– **Sales Statistics** – забезпечує фрагмент обсягів продажів за будь-який період минулого року.

– **Booker Insights** – містить інформацію про гостей готелю, включаючи країну, пристрій, що використовується для бронювання, і мету поїздки.

– **Cancelation Characteristics** – містить інформацію про відсоток скасованих бронювань.

– **Guest Review Score** – містить дані про готель, відгуки про готелі та рейтинги готелів за 10-бальною оцінкою, виставленою гостями.

– **Manage Competitive Set** – дає змогу вибрати до десяти готелів у вашому регіоні для порівняння власних ключових показників ефективності (Key Performance Indicator, KPI) з найближчими KPI конкурентів.

– **Genius Report** – показує відсоток бронювань, виконаних згідно з програмою Genius (знижки для постійних мандрівників як елемент цінової дискримінації).

– **Ranking Dashboard** – демонструє, наскільки ефективний продаж готелів, коли гості шукають житло у цьому регіоні.

Для аналізу даних можуть бути вибрані діапазони дат – 7, 14, 30, 60, 90 або 365 днів. Окрім того,

існують додаткові можливості для аналізу даних, порівнюючи:

- результати минулого року;
- власні результати з аналогічними у конкурентів, у тому числі до десяти готелів, призначених за власним вибором;
- власні результати з ринковими показниками, які включають у себе всі об'єкти в готелі [6].

Під час розроблення програми туру враховується множина чинників (маршрут подорожі, перелік туристичних компаній-партнерів, період обслуговування кожного підприємства – постачальника послуг, перелік та склад послуг, що надаються під час туру, діапазон розважальних заходів та анімаційних програм, час перебування туристів у кожній точці маршруту тощо) завдяки системам пошуку інформації, розробленим як для туристів, так і для професіоналів туристичного бізнесу. Ці системи дають змогу здійснювати розширений пошук та бронювання турів у режимі он-лайн, а також пошук електронного атласу світу, динамічних таблиць ринку тощо. Найпоширеніші системи, їхні переваги та недоліки показано в табл. 1.

Мета статті – формування ціноутворення для готельно-ресторанних комплексів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Дані для обґрунтування ціноутворення готельно-ресторанними комплексами отримано з відкритих Інтернет-джерел. Сформовано вибірку із 40 готелів на ресурсі Booking (www.booking.com) та 80 готелів із локального сайту (<https://gport.com.ua/search>) у с. Залізний Порт (Херсонщина). По кожному готелю визначена ціна за 10 днів на двох дорос-

лих (Y), що користується найбільшим попитом серед відвідувачів, а факторами впливу на неї є такі пояснюючі змінні: відстань до моря (x1), кухня (x2), харчування (x3), зручності в номері (x4), відгуки (x5), парковка (x6), басейн (x7) (рис. 1).

Визначимо параметри для такої множинної регресії:

$$Y = b_0 + b_1 \cdot x_1 + b_2 \cdot x_2 + b_3 \cdot x_3 + b_4 \cdot x_4 + b_5 \cdot x_5 + b_6 \cdot x_6 + b_7 \cdot x_7 \quad (1)$$

За допомогою електронних таблиць MS Excel здійснено побудову регресійної моделі ціни на основі відкритих даних для обох зазначених вище сайтів. Для кожної з лінійних моделей були визначені коефіцієнти детермінації, що відображають адекватність регресійної моделі.

На рис. 2 показано результат обчислення параметрів для ресурсу Booking, де коефіцієнт детермінації становить 33%, що показує низьку якість прогнозу, оскільки R^2 менше 50%:

$$Y = -1605,33 - 5,19 \cdot x_1 + 2199,17 \cdot x_2 + 5357,76 \cdot x_3 + 1194,14 \cdot x_4 + 1341,18 \cdot x_5 - 2361,14 \cdot x_6 + 1875,6 \cdot x_7 \quad (2)$$

Причиною низької адекватності регресії є те, що на Booking мало готелів у Залізному Порті, які співпрацюють із цим сервісом, та велика диференціація цін на кімнати. Наведемо інтерпретацію коефіцієнтів, обчислених в MS Excel і зазначених у рівнянні (1.2):

$b_1 = -5,188343$ показує, на скільки гривень зменшиться ціна путівки за збільшення відстані до моря на 1 м;

$b_2 = 2199,17$ представляє, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності кухні і, відповідно, на скільки зменшується ціна путівки, якщо кухня відсутня;

Таблиця 1

Системи подорожей глобального розподілу

Індекси	Системи			
	Sabre	AMADEUS	Galileo	Worldspan
Кількість працівників	9000	3654	Немає даних	3200
Поширення	Більше 59 000 туристичних агентств	54405 туристичних агентств у 198 країнах	52000 туристичних агентств у 116 країнах	20210 туристичних агентств у 60 країнах
Доходи	2,5 млрд доларів США	1,6 млрд євро	1,6 млрд. доларів США	Немає даних
Кількість бронювань	467,1 млн	393,9 млн	345,1 млн	Немає даних
Постачальники	450 авіакомпаній 53 000 готелів 54 компанії з прокату автомобілів	480 авіакомпаній 54 641 готель 47 компаній із прокату автомобілів	425 авіакомпаній 60 000 готелів 23 компанії з прокату автомобілів 430 туроператорів	533 авіакомпанії 47 000 готелів 45 компаній із прокату автомобілів
Переваги	Спрощений пошук низьких цін на рейс. Упровадження нової програми бронювання місць на залізницях, автобусах та пасажирських судах	Активно виходить на український ринок туристичних послуг; забезпечує зберігання, обчислення та збирання даних для всіх видів послуг; забезпечує управління комісійними при бронюванні номерів готелів	Забезпечує доступ до бази даних туроператора та надає агентам можливість пошуку та бронювання готелів, вілл, квартир, турів, екскурсій, організації трансферів у 112 країнах світу	Бронювання здійснюється переважно на авіаперевезеннях, у театрах, екскурсійних бюро, культурних підприємствах; надає довідкову інформацію, пов'язану з туризмом; клієнт може самостійно вибрати рейс, готель і здійснити бронювання
Недоліки	1. Більшість турфірм надають клієнтам неповну інформацію на сайтах про готелі чи пансіонати, а інформація про вартість послуг часто застаріла і неточна. 2. Недостатня кваліфікація персоналу. Переважна більшість працівників туризму має гуманітарну освіту, що спричиняє певні труднощі в роботі з комп'ютерами та Інтернетом. Навчання працівників або набору фахівців вимагає додаткового фінансування. 3. Відсутність у системі бронювання номерів готелів. Розподіл підтримувався системою бронювання, коли турист орендує готельний номер відповідно до ціни, але не знає назви цього готелю до його прибуття. Ця система викликається у різних операторів по-різному: ROULETTE, TEZ-EXPRESS. Багато операторів віддають перевагу такій системі, оскільки вона дає змогу заощадити бюджет на поїздку та проживання в хорошому готелі, але часто результат не виправдовує сподівань туриста.			

Джерело: розроблено на основі [7; 8]

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R
1			Y	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7			Залізний порт					
2	1	Жасмин	4000	1500	1	0	1	8,2	1	0			у-ціна за 10 днів					
3	2	Мирный Уголок	4400	1500	1	0	1	7,3	1	0			x1-Відстань до моря					
4	3	Зеленый оазис	3000	2000	1	1	0	6,4	1	0			x2-Мушля					
5	4	Петрово подворье	3400	1800	1	1	1	7,8	1	0			x3-Харчування					
6	5	Зеленый двор	2400	1500	1	0	0	7,1	0	0			x4-Зручності в номері(кондиціонер,туалет,душ,телевізор,Wi-Fi)					
7	6	SUNSHINE	3000	1200	1	1	0	6,3	0	1			x5-Відгук					
8	7	Афродита	4000	1500	1	1	1	8	1	0			x6-парковка					
9	8	Иван да Мария	3800	700	1	0	0	7	0	1			x7-басейн					
10	9	АЛИРА	2400	1300	1	0	0	6,5	0	0								

Рис. 1. Дані для побудови регресійної моделі ціноутворення

Бсі								
b7	b6	b5	b4	b3	b2	b1	b0	
1875,6002	-2361,1406	1341,183	1194,142	5357,759	2199,17	-5,188343	-1605,133	
2619,8005	2875,21816	1033,561	3936,909	2739,672	3251,779	2,304446	8556,53	
33%	6496,74339	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
2,2603259		32	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
667821695	1350645589	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
0,7159324	0,82120399	1,297632	0,30332	1,95562	0,676298	2,251449	0,187592	

Рис. 2. Deskриптивна статистика для множинної регресії ціни за даними Booking

$b_2 = 5357,759$ демонструє, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності харчування;

$b_1 = 1194,142$ показує, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності зручностей у номері;

$b_4 = 1341,142$ визначає, на скільки гривень буде збільшуватися ціна путівки, якщо оцінка відвідувачів готелю на Booking стане більше на одиницю;

$b_6 = -2361,1406$ демонструє, на скільки гривень зменшиться ціна путівки за наявності парковки;

$b_7 = 1875,6002$ зазначає, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності басейну.

На рис. 3 показано результат обчислення параметрів для ресурсу g.port, де коефіцієнт детермінації становить 71%, що показує високу якість прогнозу регресії, оскільки R^2 більше 50%.

Для локального Інтернет-ресурсу отримаємо таке рівняння множинної регресії:

$$Y = 4778,13 - 1,35 \cdot x_1 + 140,22 \cdot x_2 + 279,27 \cdot x_3 + 1641,05 \cdot x_4 - 53,29 \cdot x_5 + 168,64 \cdot x_6 + 965,98 \cdot x_7 \quad (3)$$

$b_1 = -1,346031$ показує, на скільки гривень зменшиться ціна путівки за збільшення відстані до моря на 1 м;

$b_2 = 140,222$ демонструє, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності кухні;

$b_3 = 279,2735$ визначає, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності харчування;

$b_4 = 1641,051$ описує, на скільки грн збільшиться ціна путівки при наявності умов в номері;

$b_5 = -53,29$ презентує, на скільки гривень зменшиться ціна путівки, якщо загальний відгук відвідувачів стане на одиницю більше;

$b_6 = 168,6358$ показує, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності парковки;

$b_7 = 965,9825977$ зазначає, на скільки гривень збільшиться ціна путівки за наявності басейну.

За критерієм Стюдента одержимо критичне значення в MS Excel за допомогою функції СТЬЮДРАСПОБР(5%;80-8)=1.99, а тому x_1 , x_4 та x_7 є статистично значимими, оскільки фактичні значення критерію Стюдента вище за критичне.

Наступним етапом прогнозування ціни за допомогою відкритого інтегрованого середовища розробки RStudio. Для визначеності на рисунках наводиться інформація для Booking. Були використані аналогічні дані, як і в MS Excel для Booking і g.port (рис. 4).

b7	b6	b5	b4	b3	b2	b1	b0
965,9825977	168,6358	-53,28526	1641,051	279,2735	140,222	-1,346031	4778,129
272,0123186	203,9111	108,2172	240,4769	222,9101	303,484	0,20366	877,8641
71%	842,0896	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
25,60520345	72	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
127099224.8	51056275	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д

Рис. 3. Deskриптивна статистика для множинної регресії ціни за даними g.port

```

> # завантаження даних по вартості проживання на букінг
> # попередньо потрібно встановити робочу папку
> # Session --- Set working directory --- To source file location
> f <- read.csv("book.txt", sep="\t", header=TRUE, dec=".")
> glimpse(f) # короткий вміст таблиці f
Rows: 40
Columns: 8
$ Y <int> 9180, 27000, 6750, 7650, 7038, 7200, 16200, 11250, 10800, 4950, 7110, 27000, 7380, 25650, 10800, 11700, 7...
$ x1 <int> 200, 50, 50, 300, 1500, 700, 200, 500, 900, 1100, 1200, 50, 800, 300, 1500, 100, 2000, 800, 200, 50, 200,...
$ x2 <int> 1, 1, 1, 1, 0, 1, 0, 1, 1, 1, 1, 1, 0, 0, 1, 1, 0, 1, 1, 0, 0, 0, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 0, 0, ...
$ x3 <int> 0, 1, 0, 0, 1, 0, 1, 1, 0, 0, 0, 0, 1, 1, 1, 0, 1, 0, 0, 1, 1, 1, 0, 1, 1, 1, 1, 1, 0, 0, 0, 0, 1, 1, ...
$ x4 <int> 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 0, 0, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 0, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 0, 1, 1, 1, 1, ...
$ x5 <fct> "9,3", "9,9", "8,6", "8", "8,6", "9,6", "10", "9,4", "9,5", "9,3", "7", "10", "9", "6,9", "9,2", "8,8", "...
$ x6 <int> 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 0, 0, 0, 0, 1, 0, 0, 1, 0, 0, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, ...
$ x7 <int> 0, 0, 0, 0, 1, 0, 1, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 1, 0, 1, 0, 0, 1, 0, 1, 0, 0, 0, 0, 1, 0, 0, 0, 1, 0, 1, 0, 1, ...

```

Рис. 4. Дані для розрахунку Booking

Наступна діаграма відображає обернену залежність між відсотковими змінами ціни і відстанню до моря для Booking і g.port (рис. 5).

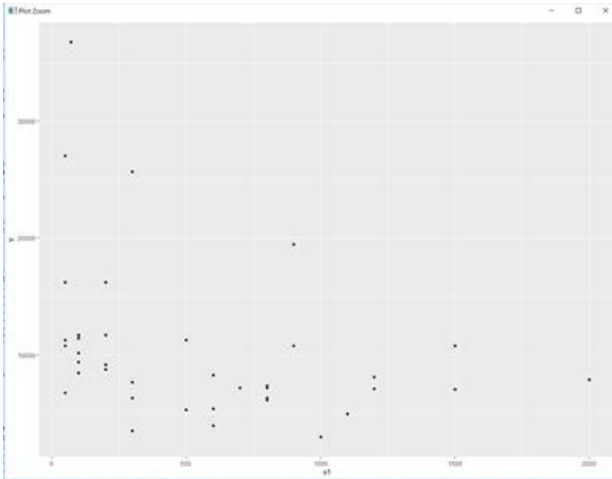

Рис. 5. Діаграма розсіяння Booking (x1 – відсоток зміни відстані до моря, Y – відсоток зміни ціни)

Черговий графік показує, що клієнтам, які шукають номера з усіма зручностями, у 70% випадках потрібна і кухня, а для 30% – не потрібна (рис. 6).

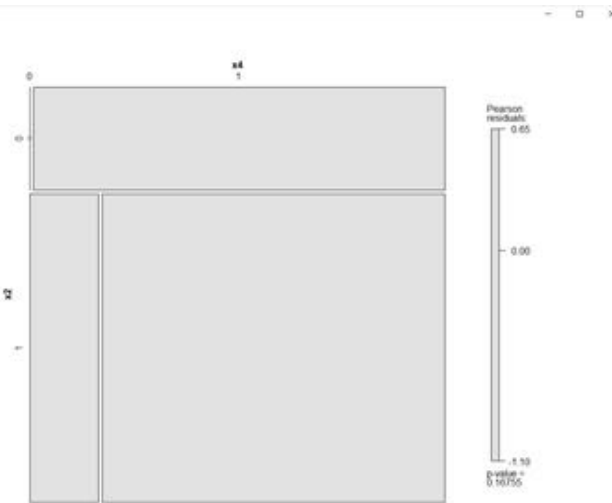

Рис. 6. Мозаїчний графік Booking (x2 – наявність кухні, x4 – наявність усіх зручностей)

Наступна гістограма показує щільність розподілу ціни, що відповідає у цілому нормальному розподілу для ресурсів Booking і g.port відповідно (рис. 7).

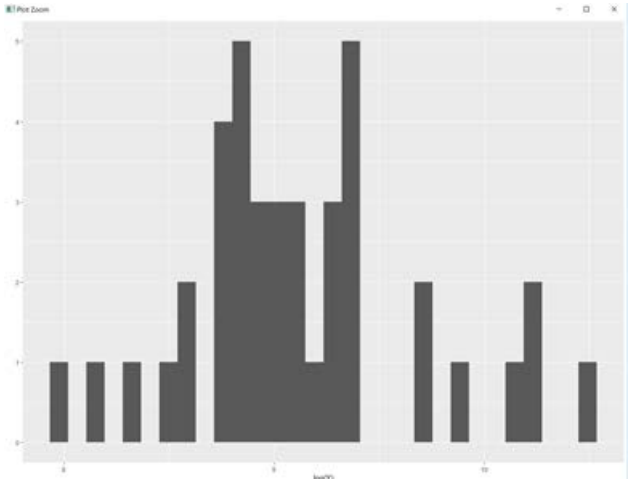

Рис. 7. Гістограма щільності розподілу ціни Booking

Гістограма на рис. 8 для ресурсів Booking (g.port) демонструє розподіл цін для номерів з усіма зручностями і без зручностей. Помаранчевий колір відображає розподіл цін для номерів без зручностей, а блакитний – зі зручностями. Так, за даними Booking, швидкість зростання цін для номерів зі зручностями зростає на 9–11%, тоді як для номерів без зручностей не перевищуватиме 8,5%.

Наступна діаграма показує оцінені функції щільності ціни, де помаранчевий колір відображає розподіл цін за номери без зручностей, а блакитний – зі зручностями для Booking (g.port) (рис. 9). Функція розподілу щільності ціни зі зручностями знаходиться вище аналогічного графіку без зручностей, починаючи з приросту цін у 9,5%.

Далі оцінимо три регресійні моделі, які оцінюють абсолютний і відсотковий вплив зміни факторів на абсолютну (рис. 10, рис. 12) і відсоткову зміну ціни (рис. 11, рис. 13) для Booking і g.port відповідно. Як правило, перехід до відносних показників дає змогу отримати більш якісний прогноз ціни.

Для статистично значимих параметрів одержимо, що в моделі з абсолютними показниками збільшення відстані до моря (x1), наприклад на 100 м, зумовлює скорочення ціни путівки на 427 грн, а наявність зручностей (x4) збільшує ціну номеру для двох осіб за 10 днів на 4 891 грн,

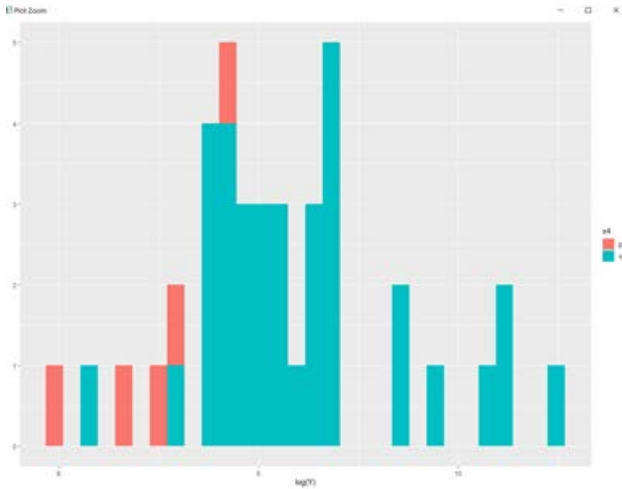

Рис. 8. Гістограма щільності розподілу ціни за наявності зручностей (блакитний колір) і без зручностей (помаранчевий колір) для Booking

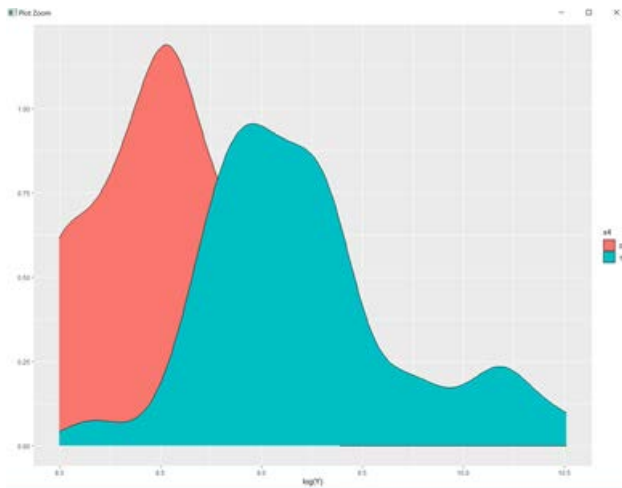

Рис. 9. Оцінені функції щільності ціни в Booking

```
> # оцінимо три моделі
> model_0 <- lm(data=f, log(Y)~log(x1))
> model_1 <- lm(data=f, log(Y)~log(x1)+x2)
> model_2 <- lm(data=f, log(Y)~log(x1)+x2+x2:log(x1))
> # двократка у формулі моделі в R --- добуток регресорів
> model_01 <- lm(data=f, Y~x1+x4)
> summary(model_01)

Call:
lm(formula = Y ~ x1 + x4, data = f)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-8831  -3813  -1952   1474   23407

Coefficients:
            Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept)  8721.490  3644.849   2.393  0.0219 *
x1           -4.271     2.298  -1.859  0.0711 .
x4           4890.738  3353.039   1.459  0.1531
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 6711 on 37 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.1744, Adjusted R-squared:  0.1298
F-statistic: 3.907 on 2 and 37 DF, p-value: 0.02887
```

Рис. 10. Дескриптивні статистики для регресійних моделей в абсолютних показниках для Booking

```
> mtable(model_0, model_1,model_2)

Calls:
model_0: lm(formula = log(Y) ~ log(x1), data = f)
model_1: lm(formula = log(Y) ~ log(x1) + x2, data = f)
model_2: lm(formula = log(Y) ~ log(x1) + x2 + x2:log(x1), data = f)

-----
              model_0  model_1  model_2
-----
(Intercept) 10.493*** 10.578*** 10.096***
              (0.387)  (0.397)  (0.682)
log(x1)     -0.239*** -0.232**  -0.144
              (0.066)  (0.067)  (0.121)
x2: 1/0                    -0.174  0.532
              (0.177)  (0.831)
log(x1) x x2              -0.126
                          (0.145)
-----
R-squared    0.256    0.275    0.290
N            40      40      40
-----
Significance: *** = p < 0.001; ** = p < 0.01;
* = p < 0.05
```

Рис. 11. Дескриптивні статистики для регресійних моделей у відносних показниках для Booking

```
> # оцінимо три моделі
> model_0 <- lm(data=f, log(Y)~log(x1))
> model_1 <- lm(data=f, log(Y)~log(x1)+x2)
> model_2 <- lm(data=f, log(Y)~log(x1)+x2+x2:log(x1))
> # двократка у формулі моделі в R --- добуток регресорів
> model_01 <- lm(data=f, Y~x1+x4)
> summary(model_01)

Call:
lm(formula = Y ~ x1 + x4, data = f)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-2030.97  -530.57  -60.86   678.73  2179.35

Coefficients:
            Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept) 4919.6615  235.6325  20.879 < 2e-16 ***
x1           -1.4145   0.1964  -7.204 3.41e-10 ***
x4            1677.0867  214.8023   7.808 2.39e-11 ***
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 905.9 on 77 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.6453, Adjusted R-squared:  0.6361
F-statistic: 70.05 on 2 and 77 DF, p-value: < 2.2e-16
```

Рис. 12. Дескриптивні статистики для регресійних моделей в абсолютних показниках для g.port

```
> mtable(model_2) # альтернативний варіант звіту

Calls:
model_2: lm(formula = log(Y) ~ log(x1) + x2 + x2:log(x1), data = f)

-----
              (Intercept)  9.416***
                    (0.371)
log(x1)           -0.166*
                    (0.067)
x2: 1/0            0.987*
                    (0.463)
log(x1) x x2: 1/0 -0.137
                    (0.080)
-----
R-squared    0.427
N            80
-----
Significance:
*** = p < 0.001;
**  = p < 0.01;
*   = p < 0.05
```

Рис. 13. Дескриптивні статистики для регресійних моделей у відносних показниках для g.port

```
> mtable(model_0, model_1, model_2)

Calls:
model_0: lm(formula = log(Y) ~ log(x1), data = f)
model_1: lm(formula = log(Y) ~ log(x1) + x2, data = f)
model_2: lm(formula = log(Y) ~ log(x1) + x2 + x2:log(x1), data = f)

-----
              model_0  model_1  model_2
-----
(Intercept)  10.493***  10.578***  10.096***
              (0.387)   (0.397)   (0.682)
log(x1)      -0.239***  -0.232**  -0.144
              (0.066)   (0.067)   (0.121)
x2: 1/0      -0.174
              (0.177)   (0.831)
log(x1) x x21 -0.126
              (0.145)

-----
R-squared    0.256    0.275    0.290
N            40      40      40
-----
significance: *** = p < 0.001; ** = p < 0.01;
              * = p < 0.05
```

Рис. 14. Порівняння прогнозної якості трьох регресійних моделей для Booking

```
> # точковий прогноз логарифма ціни
> predict(model_2, newdata=nw)
      1      2
9.521680 9.507046
> # переходимо від логарифма до ціни
> exp(predict(model_2, newdata=nw))
      1      2
13652.52 13454.19
> # довірчий інтервал для середнього значення Y
> predict(model_2, newdata=nw, interval="confidence") # для логарифма
      fit      lwr      upr
1 9.521680 9.189918 9.853441
2 9.507046 9.044793 9.969299
> exp(predict(model_2, newdata=nw, interval="confidence")) # для вихідних змінних
      fit      lwr      upr
1 13652.52 9797.849 19023.70
2 13454.19 8474.294 21360.51
> # предиктивний інтервал для конкретного значення Y
> predict(model_2, newdata=nw, interval="prediction")
      fit      lwr      upr
1 9.521680 8.488760 10.55460
2 9.507046 8.425133 10.58896
> exp(predict(model_2, newdata=nw, interval="prediction"))
      fit      lwr      upr
1 13652.52 4859.836 38353.42
2 13454.19 4560.252 39694.14
```

Рис. 16. Прогнозування ціни для ГРК для Booking

```
> # точковий прогноз логарифма ціни
> predict(model_2, newdata=nw)
      1      2
9.162953 8.736858
> # переходимо від логарифма до ціни
> exp(predict(model_2, newdata=nw))
      1      2
9537.181 6228.294
> # довірчий інтервал для середнього значення Y
> predict(model_2, newdata=nw, interval="confidence") # для логарифма
      fit      lwr      upr
1 9.162953 8.955507 9.370399
2 8.736858 8.512904 8.960811
> exp(predict(model_2, newdata=nw, interval="confidence")) # для вихідної змінної
      fit      lwr      upr
1 9537.181 7750.458 11735.800
2 6228.294 4978.601 7791.677
> # предиктивний інтервал для конкретного значення Y
> predict(model_2, newdata=nw, interval="prediction")
      fit      lwr      upr
1 9.162953 8.631093 9.694814
2 8.736858 8.198344 9.275372
> exp(predict(model_2, newdata=nw, interval="prediction"))
      fit      lwr      upr
1 9537.181 5603.197 16233.20
2 6228.294 3634.926 10671.92
>
```

Рис. 17. Прогнозування ціни для ГРК для g.port

```
> # порівняємо три моделі в одній таблиці:
> mtable(model_0, model_1, model_2)

Calls:
model_0: lm(formula = log(Y) ~ log(x1), data = f)
model_1: lm(formula = log(Y) ~ log(x1) + x2, data = f)
model_2: lm(formula = log(Y) ~ log(x1) + x2 + x2:log(x1), data = f)

-----
              model_0  model_1  model_2
-----
(Intercept)  9.867***  9.946***  9.416***
              (0.215)   (0.210)   (0.371)
log(x1)      -0.224***  -0.263***  -0.166*
              (0.034)   (0.037)   (0.067)
x2: 1/0      0.201*
              (0.081)   (0.463)
log(x1) x x21 -0.137
              (0.080)

-----
R-squared    0.357    0.405    0.427
N            80      80      80
-----
significance: *** = p < 0.001; ** = p < 0.01;
              * = p < 0.05
```

Рис. 15. Порівняння прогнозної якості трьох регресійних моделей для g.port

причому статистично значимим є лише відстань до моря (Booking).

Для відносних показників збільшення на 1% відстані до моря (x1) скорочує ціну номера на 0,144%, наявність кухні (x2) зумовлює збільшення ціни номера на 0,532%. За умови наявності кухні за збільшення відстані до моря на 1% ціна номера скорочується на 0,126% (Booking).

Для статистично значимих параметрів одержимо, що в моделі з абсолютними показниками збільшення відстані до моря (x1), наприклад на 100 м, зумовлює скорочення ціни путівки на 141 грн, а наявність зручностей (x4) збільшує ціну номеру для двох осіб за 10 днів на 1 677 грн (g.port).

Для відносних показників збільшення на 1% відстані до моря (x1) скорочує ціну номера на 0,166%, наявність кухні (x2) зумовлює збільшення ціни номера на 0,987%. За умови наявності кухні за збільшення відстані до моря на 1% ціна номера скорочується на 0,137% (g.port).

На рис. 14 продемонстровано, що найвищу прогнозу якість має регресійна модель 3 із трьома пояснюючими змінними, описаними вище, проти моделей 1 і 2 з одним і двома регресорами відповідно (коefficient детермінації становить 29% проти 25,6% і 27,5% відповідно).

Розрахунки на рис. 15 продемонстрували, що найвищу прогнозу якість має регресійна модель 3 із трьома пояснюючими змінними, описаними вище, проти моделей 1 і 2 з одним і двома регресорами відповідно (коefficient детермінації становить 42,7% проти 35,7% і 40,5% відповідно).

На основі моделі 3 для Booking спрогнозуємо ціну номера з урахуванням статистично значимих факторів. Одержимо, що середня ціна

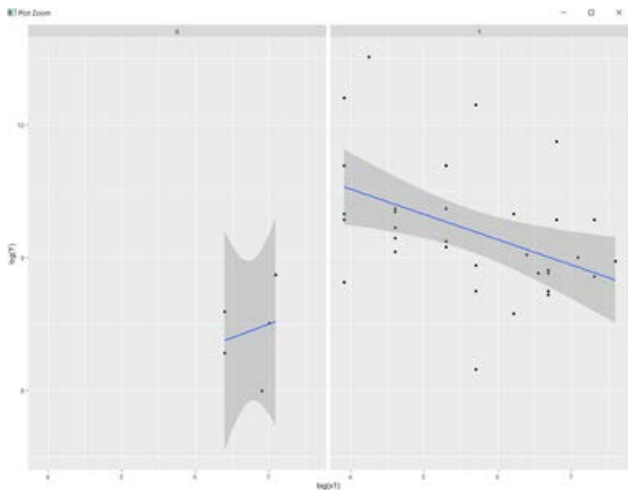

Рис. 18. Лінія регресії на діаграмі розсіяння за відсутності і наявності умов для Booking

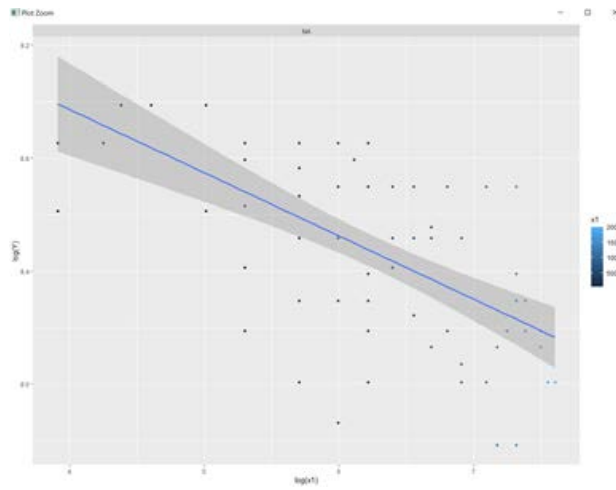

Рис. 19. Лінія регресії на діаграмі розсіяння за наявності умов g.port

номеру буде дорівнювати 13 652 грн для номера з кухнею і 13 454 грн – без кухні. Причому з імовірністю 95% довірчий інтервал ціни буде варіювати від 9797 грн до 19 023 грн для Booking для номера з кухнею і від 8 474 грн до 21 360 грн – без кухні (рис. 16).

А на основі моделі 3 для g.port спрогнозуємо ціну номера з урахуванням статистично значимих факторів. Одержимо, що середня ціна номера буде дорівнювати 9 537 грн для номера з кухнею і 6 228 грн – без кухні. Причому з імовірністю 95% довірчий інтервал ціни буде варіювати від 7 750 грн до 11 636 грн для g.port для номера з кухнею і від 4 979 грн до 7 792 грн – без кухні (рис. 17).

Цікавою особливістю є те, що на рис. 18 ліворуч зображене зростання ціни на номери без зручностей навіть за зростання відстані до моря в проміжку від 6,5% до 7%. Праворуч продемонстровано, що для номерів зі зручностями відстань до моря завжди скорочує ціну на номери.

На рис. 19 продемонстровано, що для номерів зі зручностями відстань до моря завжди скорочує ціну на номери.

Висновки. Порівнюючи обидва сайти, одержано такі результати:

1) сайт g.port користується більшою популярністю в даному сегменті ринку за рахунок більш вигідних умов для власників ГРК. За весь сезон на g.port треба заплатити 1 100 грн, а на Booking треба платити 15% від кожного клієнта;

2) велика диференціація цін на Booking призводить до широких довірчих інтервалів і пов'язаних із цим складнощів для якісного прогнозу. Коефіцієнт детермінації для множинної регресії ціни на Booking дорівнює 33%, а на g.port – 71%;

3) серед основних чинників впливу, що є статистично значимими, виявлено відстань до моря, зручності в номері і наявність басейну.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вендров А. Проектирование программного обеспечения экономических и информационных систем. Москва : Финансы и статистика, 2006. 544 с.
2. Agafonova, L., Agafonova, O. Tourism, hotel and restaurant business: pricing, competition, state regulation. Kiev : Znannya, 2002. 351 p.
3. Assaf A. George, Tsionas Mike G. Bayesian dynamic panel models for tourism research. *Tourism Management*. 2019. Vol. 75. P. 582–594.

4. Kun Z., Ye C., Chunlin L. Discovering the tourists' behaviors and perceptions in a tourism destination by analyzing photos' visual content with a computer deep learning model: The case of Beijing. *Tourism Management*. 2019. Vol. 75. P. 595–608.
5. Kuleshova N., Polyakova O. Marketing strategy of a tourism enterprise: models of formation and evaluation: a monograph. Kharkiv : Publishing house KNUE S. Kuznets, 2015. 220 p.
6. Офіційний сайт Букінгу. URL: <https://partner.booking.com/en-gb/ayuda/analytics-and-reports-your-property> (дата звернення: 07.05.2020).
7. Innovations in the restaurant business. URL: <http://prohotelia.com.ua/2013/02/restaurantinnovation/> (дата звернення: 25.04.2020).
8. Booking.com's Analytics and Opportunity Centre. URL: <https://news.booking.com/bookingcoms-analytics-and-opportunity-centre> (дата звернення: 07.05.2020).
9. Kramar O. Breaking through the asphalt. What's happen with Ukraine's exports? *The Ukrainian week*. 2018. Vol. 6(124), pp. 24–25.
10. Xie X. Economic Integration and Economic Growth with Science-Pushed Industrial Innovation. *Review of International Economics*. 2018. Vol. 7, pp. 613–624.

REFERENCES:

1. Vendrov A. (2006). Software Design of Economic and Information Systems. Moscow: Finance and statistics, 544 p.
2. Agafonova L., Agafonova O. (2002). Tourism, hotel and restaurant business: pricing, competition, state regulation. Kiev: Znannya, 351 p.
3. Assaf A. George, Tsionas Mike G. (2019). Bayesian dynamic panel models for tourism research. *Tourism Management*, vol. 75, pp. 582–594
4. Kun Z., Ye C., Chunlin L. (2019). Discovering the tourists' behaviors and perceptions in a tourism destination by analyzing photos' visual content with a computer deep learning model: The case of Beijing. *Tourism Management*, vol. 75, pp. 595–608.
5. Kuleshova N., Polyakova, O. (2015). Marketing strategy of a tourism enterprise: models of formation and evaluation: a monograph. Kharkiv, Publishing house KNUE S. Kuznets, 220 p.
6. Official web page of Booking. URL: <https://partner.booking.com/en-gb/ayuda/analytics-and-reports-your-property> (last accessed 07.05.2020).
7. Innovations in the restaurant business. URL: <http://prohotelia.com.ua/2013/02/restaurantinnovation/> (last accessed 25.04.2019).
8. Booking.com's Analytics and Opportunity Centre. URL: <https://news.booking.com/bookingcoms-analytics-and-opportunity-centre/> (last accessed 07.05.2020).
9. Kramar O. (2018). Breaking through the asphalt. What's happen with Ukraine's exports? *The Ukrainian week*, vol. 6(124), pp. 24–25.
10. Xie X. (2018). Economic Integration and Economic Growth with Science-Pushed Industrial Innovation. *Review of International Economics*, vol. 7, pp. 613–624.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2020.
The article was received 07 May 2020.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY.
SERIES «ECONOMIC SCIENCES»**

Збірник наукових праць

Випуск 38

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *В.О. Удовиченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12,56.
Підписано до друку 30.06.2020.
Замов. № 0620/150. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.